

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO
ODDELEK ZA GERMANISTIKO Z NEDERLANDISTIKO
IN SKANDINAVISTIKO

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, julij 2016

Maja Rajh

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO
ODDELEK ZA GERMANISTIKO Z NEDERLANDISTIKO
IN SKANDINAVISTIKO

MAJA RAJH

**Nemške prevzete besede v *Kuharskih bukvah*
Valentina Vodnika**

**Deutsche Lehnwörter in Valentin Vodniks *Kuharske
bukve***

Skupno diplomsko delo

Mentorici:
red. prof. dr. Irena Orel
izr. prof. dr. Uršula Krevs Birk

Študijski program:
Slovenski jezik in književnost – D
Nemški jezik in književnost – D

Ljubljana, julij 2016

SINOPSIS/IZVLEČEK

Diplomska naloga zajema iz nemščine prevzete besede v Vodnikovih *Kuharskih bukvah* iz leta 1799. Gre za prvo slovensko kuharsko knjigo, prirejeno po neznani nemški predlogi ali več virih. Empirični del naloge predstavlja slovar prevzetih besed. Zbrano besedje je analizirano glede na delež prevzetih besed, čas prevzema, prevzetost iz narečij, glede na razlikovanje med pravimi prevzetimi in iz njih tvorjenimi leksemi ter razlikovanje med pravimi germanizmi in preko nemščine prevzetimi tujejezično izhodiščnimi leksemi, besedne vrste, ohranjenost v knjižnem jeziku, pomenske skupine in tam, kjer se ob prevzetih besedah pojavljajo slovenske ustreznice, tudi glede na to, ali imajo prednost ene ali druge.

Ključne besede: razsvetljenstvo, Valentin Vodnik, *Kuharske bukve*, prevzete besede (izposojenke), kulinarična terminologija

Die Diplomarbeit befasst sich mit den deutschen Lehnwörtern in Vodniks *Kuharske bukve* (*Kochbücher*) aus dem Jahre 1799. Es handelt sich um das erste slowenische Kochbuch, das auf der Grundlage einer oder mehrerer deutscher Vorlagen ins Slowenische übertragen wurde. Der empirische Teil der Diplomarbeit besteht aus einem Wörterbuch der Lehnwörter. Die gesammelten Wörter werden analysiert in Hinsicht auf den Anteil von Lehnwörtern, die Zeit der Übernahme, Übernahme aus den Dialekten, in Hinsicht auf die Unterscheidung zwischen den echten Lehnwörtern und daraus gebildeten Lexemen, die Unterscheidung zwischen den echten Germanismen und über das Deutsche übernommenen aus Fremdsprachen ausgehenden Lexemen, die Wortarten, die Existenz in der Standardsprache, die Bedeutungsgruppen und eventuelle slowenische Äquivalente wie auch inwieweit die einen oder die anderen den Großteil vorstellen.

Schlüsselwörter: Aufklärung, Valentin Vodnik, *Kuharske bukve* (*Kochbücher*), Lehnwörter, Küchenlexik

This diploma thesis encompasses German loanwords in *Kuharske bukve* (*Cookbooks*) by Valentin Vodnik (1799). This is the first Slovene cookbook, based on one or several unknown German sources. Empirical part of the thesis is organized as a loanwords dictionary. The gathered vocabulary is analyzed according to the share of loanwords, time of their adoption, adoption from dialects, according to the differentiation between the real loanwords and the lexemes compounded from these loanwords, according to the differentiation among the real Germanisms and German words adopted from a foreign language and loaned into Slovene language from German, parts of speech, the perseverance of their use in the literary language and semantic groups. When Slovene equivalents appear beside the loanwords, they are also organized according to the preference of their use.

Keywords: Enlightenment, Valentin Vodnik, *Kuharske bukve* (*Cookbooks*), loanwords, culinary terminology

KAZALO VSEBINE

1. UVOD	3
2. OPIS METODE DELA.....	4
3. ZGODOVINSKO IN KULTURNO OZADJE	5
3.1 RAZSVETLJENSTVO	5
3.2 HABSBURŠKA MONARHIJA IN RAZSVETLJENI ABSOLUTIZEM.....	6
3.3 NARODNI PREROD NA SLOVENSKEM.....	8
3.4 VALENTIN VODNIK (1758–1819): ŽIVLJENJE, DELO, JEZIKOVNI NAZOR.	11
3.5 PREHRANSKE RAZMERE IN KUHARSKI PRIROČNIKI V EVROPI V 18. STOLETJU	15
3.6 KUHARSKE BUKVE	18
4 SLOVENSKO STROKOVNO IZRAZJE	23
4. 1. KULINARIČNA TERMINOLOGIJA	31
5. PREVZETE BESEDE	32
6. ZGODOVINSKI PREGLED VPLIVA NEMŠČINE NA SLOVENŠČINO	35
7. NEMŠKE PREVZETE BESEDE V SLOVENŠČINI	36
8. EMPIRIČNI DEL	40
8.1 UVOD V EMPIRIČNI DEL	40
8.2 SEZNAM KRATIC IN KRAJŠAV	43
8.3 SLOVAR PREVZETIH BESED.....	46
8.4 PREGLED UGOTOVITEV.....	113
8.4.1 DELEŽ PREVZETIH BESED	113
8.4.2 PREVZETE BESEDE IN SLOVENSKE VZPOREDNICE.....	115
8.4.3 RAZVRSTITEV PREVZETIH BESED GLEDE NA ČAS PREVZEMA	118
8.4.4 RAZVRSTITEV PREVZETIH BESED GLEDE NA PREVZETOST IZ NAREČIJ.....	120
8.4.5 RAZVRSTITEV PREVZETIH BESED GLEDE NA RAZLIKOVANJE MED PRAVIMI PREVZETIMI IN IZ NJIH TVORJENIMI LEKSEMI TER RAZLIKOVANJE MED PRAVIMI GERMANIZMI IN PREKO NEMŠČINE PREVZETIMI TUJEJEZIČNO IZHODIŠČNIMI LEKSEMI	121

8.4.6 RAZVRSTITEV PREVZETIH BESED PO BESEDNIH VRSTAH	1266
8.4.7 RAZVRSTITEV PREVZETIH BESED PO POMENSKIH SKUPINAH ..	12929
8.4.8 RAZVRSTITEV PREVZETIH BESED GLEDE NA OHRANJENOST V KNJIŽNI ALI NEKNJIŽNI ZVRSTI JEZIKA.....	1333
9. ZAKLJUČEK	13737
10. ZUSAMMENFASSUNG	152
11. VIRI IN LITERATURA.....	1522
11.1 VIR	1522
11.2 SPLETNI VIR	1522
11.3 LITERATURA.....	1522
11.4 SPLETNA LITERATURA.....	1555
12. PRILOGA – KUHARSKE BUKVE (1799) : PREDGOVOR (UVOD) IN KASAVEC (KAZALO).....	15858
SEZNAM PREGLEDNIC	
Preglednica 1: Seznam skupin jedi v <i>Kuharskih bukvah</i>	21
Preglednica 2: Delež prevzetih besed in slovenskih vzporednic.....	115
Preglednica 3: Razvrstitev prevzetih besed glede na čas prevzema.....	118
Preglednica 4: Razvrstitev prevzetih besed po besednih vrstah.....	126
SEZNAM SLIK	
Slika 1: Valentin Vodnik.....	11

1. UVOD

Tema diplomske naloge so iz nemščine prevzete besede v Vodnikovih *Kuharskih bukvah*, ki so izšle leta 1799. Ker gre za prvo slovensko kuharsko knjigo, je imel Vodnik nalogo poiskati ustrezno slovensko kuharsko terminologijo. Prevajal je iz nemške predloge (ali več predlog) in v uvodu večkrat poudaril, da je iskal domače izraze namesto tujih oz. nemških, kjer je le bilo možno. Šele slovarsko predstavljeno zbrano gradivo in analiza prevzetih besed pa bosta pokazala, kolikšen je delež prevzetih nemških besed v besedilu in v kolikšni meri se je držal načel, ki jih je zapisal v uvodu ter kje je pri dvojnicah (slovenskih in nemških izrazih, včasih navedenih vzporedno, včasih posebej, včasih tudi oboje) v večinski rabi že dajal prednost domačim izrazom, kje pa so še vedno bili v večinski rabi prevzeti izrazi iz nemščine. Razen tega bo analiza prevzetih besed vsebovala razvrstitev prevzetih besed glede na čas prevzema, prevzetost iz narečij, glede na razlikovanje med pravimi prevzetimi in iz njih tvorjenimi leksemi ter razlikovanje med pravimi germanizmi in preko nemščine prevzetimi tujejezično izhodiščnimi leksemi, po besednih vrstah, pomenskih skupinah in glede na ohranjenost v knjižni ali neknjižni zvrsti jezika.

Analiza bo temeljila na podatkih, pridobljenih iz Snojevega *Slovenskega etimološkega slovarja*, Bezlajevega *Etimološkega slovarja slovenskega jezika*, dela *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen* Striedter-Tempsove ter različnih domačih in nemških spletnih korpusov (Jezikovni viri starejše slovenščine IMP, fran.si, DWDS.de, 1ids-mannheim.de, woerterbuchnetz.de, woerterbuch-portal.de idr.).

2. OPIS METODE DELA

Kuharske bukve, izdane leta 1799, obstajajo v tiskani in digitalizirani verziji. Pri delu sta bili uporabljeni obe verziji. Po pregledu digitalne verzije je sledil izpis vseh besed, ki so bile prevzete iz nemščine. Pri tem so bili izpisani tudi kalki, ki so zaradi dejstva, da nemška predloga, iz katere je Vodnik prevajal, ni znana, bili opuščeni, saj ne bi bila možna primerjava prevoda in predloge. Izločene so bile tudi besede, za katere se je na podlagi podatkov, pridobljenih iz v uvodu navedenih etimoloških slovarjev, izkazalo, da niso prevzete iz nemščine ali preko nemščine iz drugih jezikov. Po ponovnem branju tokrat tiskane verzije *Kuharskih bukev* je bilo izpisanih še veliko novih prevzetih besed. Nato je bilo zbrano besedje predstavljeno v slovarju z razlagami etimološkega razvoja in podatki o morebitni ohranjenosti prevzetih besed v sodobni knjižni, pogovorni ali narečni zvrsti jezika. Teoretični del naloge vsebuje podatke o kulturnozgodovinskih okoliščinah obdobja, v katerem je živel in deloval Valentin Vodnik, o njegovem življenju in delu, *Kuharskih bukvah*, prevzetih besedah ter vplivih nemškega jezika na slovenski jezik skozi zgodovino. Podatki so bili povzeti po strokovni literaturi.

3. ZGODOVINSKO IN KULTURNO OZADJE

3.1 RAZSVETLJENSTVO

Gre za izrazito meščansko gibanje 18. stoletja v Evropi, vzpon meščanstva in njegov odpor proti preživelemu fevdalnemu, absolutističnemu in cerkveno-verskemu redu. Težnje po spremembi takega stanja so ob koncu stoletja pripeljale do francoske revolucije (Kos 1986: 90). Širile so se nove ideje kot izraz vedno večje gospodarske moči meščanstva. Podlaga tem idejam sta bila angleški racionalizem, ki poudarja razum, s katerim je mogoče spoznati in obvladati vse, ter francoski in nemški empirizem, ki uči, da je podlaga vsega znanja izkušnja (Fatur 1992: 15; Gspan 1956: 332). „Razum naj bi bil tedaj po naukih racionalistov tista svetloba, ki bo razsvetlila temò, v katero je zašlo človeštvo s slepo vero v dogme“ (Gspan 1956: 332). Francoski misleci so širili nauke o naravnem pravu in naravni religiji, delitvi oblasti, škodljivosti rimokatoliške Cerkve in absolutizma, o humanosti, verski strpnosti ipd. Tako je leta 1789 izbruhnila francoska revolucija, ki je odpravila razredne pravice, izenačila državljane pred zakonom, spodbujala vznik narodne zavesti, povzdignila meščanstvo na položaj vladajočega razreda in z idejo o enakosti, svobodi in bratstvu zajela bistvo razsvetljenstva, pomeni pa tudi konec tega obdobja (Gspan 1956: 332–33; Kos 1986: 94).

Za obdobje sta značilna tudi razvoj znanosti, predvsem naravoslovja, in nova književnost, ki kritizira družbene razmere, poučuje, razsvetljuje, verjame v napredek in zabava (Fatur 1992: 15; Kos 1986: 65). Meščanska miselnost se ni več ukvarjala z vprašanji o krščanski veri in onostranstvu, ampak jo je zanimalo, kaj je razumno, resnično, otipljivo, življenjsko. Spremenili so se nazori o religiji, morali, državi, družbi, pravu, vzgoji in umetnosti (Gspan 1972: 287). Politično najbolj vpliven je bil razsvetljeni absolutizem (Eržen 2002: 80–81).

K nam so nove ideje prišle v 2. polovici 18. stoletja, ko smo živeli pod vladavino Habsburške monarhije, ki je temeljila na absolutistični vladi. Začelo se je kulturno gibanje, poimenovano kot slovenski prerod, ki pa je bilo ves čas omejeno le na področje kulture (Fatur 1992: 16–17; Eržen 2002: 82). Začetek obdobja je zaznamoval izid Pohlinove *Kraynske grammatike* (1768), konec pa izid Kopitarjeve slovnice (1808) in ustanovitev Ilirskih provinc na naših tleh (1809) (Kos 1986: 60; Gspan 1956: 329).

3.2 HABSBURŠKA MONARHIJA IN RAZSVETLJENI ABSOLUTIZEM

Slovenci smo stoletja živeli pod vladavino avstrijskega cesarstva, ki sta mu v 2. polovici 18. stoletja vladala cesarica Marija Terezija (1740–1780) in njen sin Jožef II. (1780–1790). Z namenom uveljavitve absolutne oblasti sta uvedla vrsto upravnih, finančnih, šolskih in vojaških reform (Fatur 1992: 16; Granda 2008: 152). Meščanstvo je njune reforme podpiralo, saj je za svoj razmah potrebovalo čim večje in enotno ozemlje. Cesarja sta se zavedala, da se bo s hitrejšim gospodarskim napredkom v smislu teženj pridobitnega meščanstva njuna moč povečala (Fatur 1992: 16). V uvedbo reform sta z namenom okrepitve vojaške moči in napolnitve blagajne bila prisiljena tudi zaradi nasledstvene (1740–1748) in sedemletne vojne (1756–1763), ko je Avstrija izgubila proti Prusiji (Granda 2008: 153; Gspan 1956: 345). Med pomembnejše terezijansko-jožefinske reforme, ki so imele pomemben vpliv na vsa področja javnega življenja narodov Avstrije, spadajo:

- Nevoljniški patent (1782), s katerim se je izboljšal položaj kmetov, da niso bili več tako odvisni od fevdalne gospode oz. so bili odslej podložni zaradi podložne zemlje, ne kot ljudje (Gspan 1972: 292; Granda 2008: 156).
- Rabotni patent (za Koroško in Štajersko 1778, za Kranjsko 1782), s katerim je bilo določeno, da lahko tlaka traja največ 3 dni v tednu, pozimi po 8, poleti po 12 ur (Gspan 1956: 346).
- Uveljavitev fiziokratizma, gospodarske teorije, po kateri je koristno le delo v kmetijstvu, zato je Jožef II. z namenom omejevanja moči plemstva omejeval tlako in spodbujal lastništvo podložnikov nad kmetijami, pospeševal je tudi kmetijstvo z novimi kulturami, npr. krompirjem (Granda 2008: 156).
- Urbarna regulacija (1789), s katero so bili obdavčeni tudi fevdalci (od svojih zemljišč in dohodkov). Tako je bila uvedena davčna enakost plemstva in podložnikov (Gestrin in Melik 1966: 10).
- Ustanovitev okrožnih sodišč, kar je fevdalcem odvzelo stoletno pravico, da bi bili svojim podložnikom tožniki in sodniki (Fatur 1992: 16).
- Na novo upravno razdeljeno ozemlje in s tem močno omejena oblast deželnih knezov (Fatur 1992: 16). Marija Terezija je organizirala deželne vlade, podrejene centralnim uradom na Dunaju. Dežele je razdelila po okrožjih oz. kresijah, s čimer se je približala državljanom (Granda 2008: 152).

- Kazenski zakonik (1769), s katerim je bilo kodificirano pravo in poenotena zakonodaja (Gspan 1956: 345).
- Cerkvene reforme, katerih namen je bil podreditev Cerkve državi: omejili so cerkveno sodstvo, razpustili samostane in bratovščine, odpravili več praznikov, procesij in romanj. S tolerančnim patentom (1781) je bila uvedena verska toleranca oz. verska svoboda pripadnikov vseh veroizpovedi (Gspan 1972: 292; Granda 2008: 158).
- Splošni šolski red (1774), s katerim je bila uvedena splošna šolska obveznost za otroke od 6. do 12. leta starosti. Do tedaj so bile osnovne šole le v mestih, zato je bilo podeželsko prebivalstvo nepismeno in tako je oblast predpisala splošno šolsko obveznost in začela ustanavljati vaške šole (Gspan 1972: 292). Uvedene so bile tri vrste državnih osnovnih šol: na podeželju in v manjših mestih trivialke, v vsakem okrožju so bile glavne šole, v glavnih mestih dežel pa normalke (Granda 2008: 152). Zaradi enostavnejše administracije je bil namen učiti državljane tudi nemško, vendar zaradi pomanjkanja usposobljenih učiteljev na podeželju nemščine ni bilo, zato je bila v nižjih razredih dovoljena materinščina. Tudi zakoni in odredbe so se morali zaradi razumevanja ljudstva prevajati in tiskati v nenemških jezikih. Srednje in visoke šole so bile v rokah jezuitov. Država je zaukazala, naj bo jezik poučevanja namesto latinščine nemščina. Ko je papež leta 1773 razpustil jezuitski red, je srednje in visoko šolstvo prešlo v roke države (Gspan 1972: 292). V Novem mestu je bila ustanovljena gimnazija, ki so jo vodili frančiškani (obstajale so še jezuitske v Ljubljani, Celovcu, Gorici, Trstu in Mariboru). Univerzitetnemu študiju je bil namenjen dveletni licej (Granda 2008: 153).
- Začetek prevajanja najpomembnejših patentov (odlokov in zakonov) iz nemškega v slovenski jezik (Granda 2008: 155).
- Uvedba splošne vojaške obveznosti (1771) (Granda 2008: 154).

V Habsburški monarhiji zaradi geografske razdrobljenosti in narodnostne različnosti ni živela narodnostna, ampak le pokrajinska zavest (Eržen 2002: 82). V tem času je bilo slovensko etnično ozemlje razdeljeno na dežele, ki so v večjem delu pripadale Notranji Avstriji (Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriška, Primorska, Trst, del Istre), manjša dela pa ogrskemu kraljestvu (Prekmurje) in Beneški republiki (del slovenske Istre in Beneška Slovenija) (Gspan 1956: 343).

3.3 NARODNI PREROD NA SLOVENSKEM

Na Slovensko so razsvetljensko ideologijo, ki se je izražala skozi prerodno gibanje, prinesli naravoslovci, ki so k nam prišli z namenom raziskati posebnosti dežele. Glavni domači prerodni aktivisti so za razliko od dosedanjih in tudi kasnejših slovenskih piscev, ki so večinoma izhajali iz kmečkega okolja, prihajali iz mest. Pripadali so različnim ideologijam in se tako razdelili v več krožkov: redovniški, janzenistični, jožefinski in najpomembnejši za napredek posvetnega slovstva v svojem času, Zoisov prerodni krožek. Po socialnem statusu so bili duhovniki, menihi, uradniki in šolniki (Gspan 1972: 293; Kos 1986: 93). Najpomembnejši so bili:

- Marko Pohlin je s svojim jezikoslovnim delom želel poenotiti oz. normirati knjižni jezik, vendar mu to ni uspelo, saj je s svojo v nemškem jeziku pisano slovnico *Kraynsko grammatiko* (1768) uvedel ljubljanski govor (Gspan 1972: 293). Pomemben je uvod v slovnico z mnogimi prerodnimi mislimi: poziv, naj se Kranjci ne sramujejo svojega jezika, razočaranje nad dejstvom, da tujci in izobraženi domačini zaničujejo slovenski jezik, prepričanje, da je slovenščina ravno tako cenjena in stara kot drugi kulturni jeziki, zavračanje misli, da naj bi se kmečki podložniki zaradi zemljiške gospode učili nemščino, zahteva, naj se slovenščino upošteva v šoli (Gestrin in Melik 1966: 14).
- Janez Damascen Dev je zbral in uredil gradivo za prvi slovenski almanah posvetnih pesmi *Pisanice od lepih umetnosti* (1779–81) (Gspan 1972: 294).
- Ožbalt Gutsman je v slovnici *Windische Sprachlehre* (1777) v uvodu s ponosom branil slovenščino in težil k enotnemu knjižnemu jeziku. Pomemben delež k slovenskemu prerodu je prispeval tudi s slovarjem *Deutsch-windisches Wörterbuch* (1789) (Gspan 1956: 367).
- Blaž Kumerdej je ustanovil filološko akademijo, iz katere je nastala obnovljena Academia operosorum (1781) oz. Akademija delavnih, katere namen je bil ustvarjati in izdajati leposlovna in znanstvena dela ter normirati knjižni jezik, vendar je hitro propadla (Gspan 1972: 295). Prizadeval si je tudi za uvedbo slovenščine v osnovnih šolah in pomagal Japlju pri prevodu Biblije (Gspan 1956: 368).
- Jurij Japelj je bil zaslužen za katoliški prevod Svetega pisma. Prvi zvezek je izšel natanko ob 200-letnici Dalmatinovega protestantskega prevoda.

Kumerdeju in Japlju dela ni uspelo dokončati, prevzel ga je Vodnik in drugi (Gspan 1972: 294–95).

- Žiga Zois je bil premožen baron, zelo razgledan na naravoslovnih in kulturnih področjih, lastnik posestev, rudnikov in plavžev, z lastno slavistično knjižnico. Okoli sebe je zbral najsposobnejše izobražence (Linhart, Vodnik, Japelj, Kumerdej) in z njimi zasnoval prerodni program, ki ga je kot mecen in mentor tudi podpiral. V ospredju programa je bila ureditev knjižnega jezika in s tem načrt za izdajo slovarja in slovnice ter znanstveno pisana domača zgodovina. Čeprav ni imel pravih literarnih ambicij, je prevedel Bürgerjevo *Lenoro*. Zbiral je ljudske pesmi (Gspan 1972: 295; Fatur 1992: 17–18).
- Anton Tomaž Linhart je objavil pesniško zbirko *Blumen aus Krain* (1780) in napisal zgodovinsko knjigo *Versuch einer Geschichte von Krain* (1788, 1791), ki predstavlja začetek znanstvenega zgodovinopisja pri nas. Zaslužen je tudi za rojstvo slovenskega gledališča. Po nemškem zgledu je priredil komedijo *Županova Micka* (1789), ki je prva slovenska uprizorjena igra v ljubljanskem stanovskem gledališču. Po francoski predlogi je napisal slovenskim razmeram prilagojeno komedijo *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790) (Gspan 1972: 296–97; Fatur 1992: 21).
- Valentin Vodnik je bil vsestransko dejaven ustvarjalec in ob Linhartu najožji Zoisov sodelavec (Fatur 1992: 18).
- Jernej Kopitar je sestavil prvo v nemškem jeziku napisano znanstveno slovnico slovenskega jezika *Grammatik der Slavischen Sprachen in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808), v kateri opozarja na škodljiv vpliv nemščine na slovenščino, piscem pa svetuje „naj iščejo čisto slovensko besedo pri kmetu“ (Gestrin in Melik 1966: 27).

Obdobje je pomembno zaradi spodbud za jezikovni razvoj, književnih načrtov in oblikovanja narodne zavesti (Kos 1986: 60). Recepcija razsvetljenske kulture in književnosti na Slovenskem je bila omejena na izobražence v uradniških, cerkvenih in šolskih krogih. Med malomeščanske in kmečke bralce, katerim je bila v prvi vrsti namenjena, je prodirala zelo počasi in v omejenem obsegu (ibid.: 94). Postopno je rasel delež posvetne inteligence. Vlada je v vsakem deželnem glavnem mestu ustanovila licejsko knjižnico (Gestrin in Melik 1966: 13). Enotnega knjižnega jezika takrat še ni bilo, pravopisa tudi ne. Vsak je pisal ob naslonitvi na protestantsko in kasnejšo tradicijo bolj ali manj pod vplivom svojega narečja, a je pri večini

preroditeljev vseeno prišla do izraza težnja pisati tako, da bo razumljivo tudi za Slovence v drugih pokrajinah (ibid.: 15).

Proti koncu 18. stoletja so reformne težnje Habsburške monarhije zaradi neuspešne zunanje politike, porazov v turško-avstrijski vojni, nezadovoljstva z reformami in najpomembnejše, francoske revolucije, pospešeno ponehavale (Gestrin in Melik 1966: 16). Vojne med fevdalno Evropo in revolucionarno Francijo so konec 18. stoletja zajele tudi slovenske dežele in s tem prinesle spremembe političnih mej. Francoske čete so prvič stopile na naša tla 1797, ko je Napoleon potiskal avstrijsko vojsko iz Italije, drugič leta 1805, ko se je Avstrija priključila angleško-ruski protifrancoski zvezi, in tretjič leta 1809, ko so bile z mirom v Schönbrunn ustanovljene Ilirske province (Gestrin in Melik 1966: 18–19; Kos 1990: 18–19). Leta 1813 so bile Ilirske province vrnjene Avstriji. Avstrijske oblasti so zaradi pridobivanja Slovencev na svojo stran kot protiutež francoskim obljubam leta 1811 na graškem liceju ustanovile katedro za slovenski jezik. Njen prvi profesor je bil Janez Nepomuk Primic. S koncem Ilirskih provinc so bili Slovenci ponovno združeni pod enim vladarjem (Granda 2008: 171–72).

3.4 VALENTIN VODNIK (1758–1819): ŽIVLJENJE, DELO, JEZIKOVNI NAZOR

Slika 1: Valentin Vodnik

Valentin Vodnik je bil vsestransko nadarjen in dejaven ustvarjalec slovenskega preroda. Že v gimnazijskih časih je pesnil, nato je postal duhovnik, sočasno je bil jezikoslovec, časnikar, učitelj in prevajalec. Velja za prvega slovenskega posvetnega pesnika in časnikarja.

Rojen je bil 3. 2. 1758 v Zgornji Šiški pri Ljubljani. Po končani latinski gimnaziji v Ljubljani je stopil v frančiškanski red (Kos 1990: 11). Študiral je filozofijo v frančiškanski šoli v Novem mestu in teologijo v ljubljanskem frančiškanskem samostanu (ibid.: 79). Na otoku Krku je bil posvečen v duhovnika. Deloval je tudi kot pridigar. Po nekaj letih je zapustil meniški stan in postal posvetni duhovnik (ibid.: 13–14). Med opravljanjem duhovniškega poklica na Koprivniku je spoznal Žigo Zoisa, ki mu je vseskozi bil mentor in mecen. V Pohlinovem prerodnem, jezikovnem in pesniškem krožku se je prvič srečal z narodnoprebudnimi idejami, izraženimi v uvodu Pohlinove *Kraynske grammatike* ter učil rabe slovenskega knjižnega in pesniškega jezika (ibid.: 79).

Ob koncu 18. in na začetku 19. stoletja je pomembno zaznamoval obdobje načrtnega prizadevanja za oblikovanje posvetnega slovenskega strokovnega izrazja (1768–1819) in s tem sprožil nadaljnji razvoj slovenskega strokovnega jezika (L. Ravnikar 2011: 293, 302). Zaslužen je za oblikovanje strokovnega izrazja na jezikoslovnem, prevodnem, šolskem in časnikarskem področju (Pirnat in Toporišič, citirana po L. Ravnikar 2009: 56). Več let je sestavljal slovnico slovenskega jezika v nemškem in latinskem jeziku, ki ni bila nikoli natisnjena (Toporišič SB)¹. Prehitel ga je njegov tekmelec Kopitar, ki je v svoji slovnici celo uporabil nekaj Vodnikovega gradiva in ga povabil k sodelovanju pri korekturah in dopolnitvi vsebine (Kos in Toporišič SB).

¹ Vir slike in nekaterih podatkov (Toporišič in Kos SB) je tudi spletna stran <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi797061/>.

Izdal je prvo v slovenskem jeziku pisano slovnico *Pismenost ali gramatika za perve šole* (1811), ki je za razliko od Kopitarjeve znanstvene bolj praktično normativna. Bistvena zasluga *Pismenosti* je poskus tvorjenja slovenske slovnične terminologije, nastale pod vplivom ruščine, ki se je v veliki meri (morfemsko preobrazena) obdržala (Kos SB; L. Ravnikar 2011: 300). V svojih dveh abecednikih za osnovnošolski in gimnazijski pouk je ob jezikoslovnem oblikoval tudi šolsko izrazje (L. Ravnikar 2009: 56; Gspan 1972: 156–166). S prevajanjem patentov iz nemščine in francoščine je prispeval k razvoju pravnega izrazja. V *Lublanskih novicah* je v manjši meri znotraj upravnega, političnega in vojaškega izrazja izpričano strokovno izrazje na področjih trgovine, obrti in bančništva. V *Veliki pratiki* in *Mali pratiki* je strokovnega izrazja zelo malo (L. Ravnikar 2009: 56–57; Kos SB). V prevodu Matoškovega dela *Babištvo ali Porodničarski Vuk za Babice* (1818) je najti anatomsko besedje, v *Kuharskih bukvah* (1799) pa kuharsko izrazje, za katerega se je po ugotovitvah L. Ravnikar izkazalo, da ga zaradi purističnih teženj v slovar več ni sprejel (npr. *nadevan* namesto *filan*, pri čemer sta po mojih ugotovitvah v *Kuharskih bukvah* izraza *nadevan* in *namašen* rabljena pogostejše kot izraz *filan*; *meso v polivki* namesto *ajmoht*, pri čemer je po mojih ugotovitvah v *Kuharskih bukvah* pogostejši izraz *ajmoht*). Nekateri prevzeti izrazi so imeli zgolj pojasnjevalno vlogo in z njihovo pomočjo je Vodnik postopoma uvajal slovenske dvojnice, drugi izrazi pa so bili močno zakoreninjeni v vsakdanji rabi (*ajnrirati* (zasukati), *arenšmalc* (jajca v maslu), *gvircati* (v slovarju že *würzen* – *zabeliti*, *začimbat*). V slovar je sprejemal tudi pokrajinsko razlikovalna poimenovanja (npr. za *Fett*: *tolša*, *mast*, *tolšoba*, *tolšina*, *maša*) (L. Ravnikar 2009: 55 in 2011: 299–300). Oblikoval je tudi besedje na področju astronomije, meteorologije, geologije in geografije (L. Ravnikar 2011: 295). Pri tvorjenju strokovnega besedja se je trudil izogibati iz nemščine prevzetim besedam, na kar ga je opozarjal tudi Zois. Germanizmom se je izogibal tudi pri popravljanju Japljevega prevoda *Svetega Pisma*, Linhartovega *Matička* in, ko ga je Kopitar prosil, naj priredi nekatera starejša slovenska besedila, npr. Hipolitova, ki so bila po njegovem preveč naslonjena na nemščino. Vsekakor se je ves čas izogibal germanizmu, če se jih je le zavedal in če jih je znal nadomestiti s slovenskimi (in tudi slovanskimi) ustreznici, pri čemer je tudi pripisoval nove pomene že znanim slovenskim besedam oz. je terminologiziral že znano splošno slovensko besedje in tudi ustvaril besedne družine v slovarju (npr. za trgovsko stroko: *kup*, *kupčija*, *nakup*, *pokup*, *kupec* ...) (Toporišič SB; L. Ravnikar 2011: 301).

Kumerdeju je pomagal pri zbiranju gradiva za slovensko-nemški slovar, ki ga je sčasoma popolnoma prevzel in spremenil v načrt svojega nemško-slovenskega slovarja (Kos SB). Slovarja, ohranjenega v rokopisni obliki, zaradi pomanjkanja prednaročnikov in denarja ni izdal. Drug razlog je bil ta, da je hotel, da bi bil natisnjen v novem črkopisu. Prizadeval si je za črkopisno reformo in tako postal eden od predhodnikov poznejših črkopisnih načrtov, katerih rezultat sta sredi 20. let 19. stoletja metelčica in dajničica in po letu 1830 črkarska pravda (Kos 1990: 150). Njegovo gradivo je ena od podlag Cigaletovega slovarja *Deutsch-slowenisches Wörterbuch* (1860), upošteval ga je tudi Pleteršnik v svojem *Slovensko-nemškem slovarju* (1894–95) (ibid.: 153). V rokopisni zapuščini je tudi več zasnutkov slovarja in posebnega izrazja, npr. rudarskega, za nekatere obrti, za sorodniško in prijateljsko drevo, imena za rastline, ribe, ptice in minerale. Poskušal je tudi opisati morfeme in tvorjenje glasov, abecedno je uredil seznam besednih družin, zbiral je stalne besedne zveze in raziskoval gorenjsko narečje, kar ga uvršča med prve slovenske dialektologe v širšem smislu (Toporišič SB).

Pesništvu se zaradi prezaposlenosti na ostalih področjih ni posvečal ves čas. Njegove prve pesmi, klasicistično baročne ode, so izšle v Devovih *Pisanicah od lepih umetnosti* (pomembnejši sta *Zadovolne Kraync* in *Klek*, 1781) in se jim še pozna vpliv Pohlinove poetike, od katere ga je Zois kasneje odvrnil in ga usmeril v bolj stvarno, uporabno poezijo, razumljivo preprostim bralcem. Leta 1806 je izšla njegova prva pesniška zbirka *Pesme za pokušino*, ki velja za prvo slovensko samostojno pesniško zbirko in vsebuje 17 pesmi (Kos 1990: 59). Ob izvirnem pesništvu je tudi zbiral ljudsko gradivo ter prevajal anakreontske pesmi (ibid.: 93) in brambovske pesmi avstrijskega pesnika H. J. von Collina, izšle leta 1809 z naslovom *Pesme za brambovce* (ibid.: 109). Vrh njegovega pesniškega ustvarjanja predstavlja leta 1811 izšla oda Napoleonu *Ilirija oživiljena*, zaradi katere je bil izključen iz šolskih krogov, domnevno tudi zaradi članstva v prostozidarski loži, čeprav to ni bilo nikoli dokazano. Avstrijska vlada ga je tudi predčasno prisilno upokojila (ibid.: 23).

S Zoisovo pomočjo se je lotil tudi časnikarstva. Bil je urednik in edini pisec obeh pratik (ibid.: 134), koledarjev s poučnimi sestavki in nasveti, namenjenih za pouk in zabavo meščanov, kmetov in obrtnikov (Fatur 1992: 19). V *Veliki pratiki* (1795–1797), pri kateri je sodeloval tudi Janez Debevec, je objavljial napise za mesece (epigrame) v verzih, uganke v prozi, poučne prispevke o vremenu, poljedelstvu, zemljepisu, geologiji, računstvu, praktične gospodarske nasvete, anekdote, šaljivke, vse posneto

in prevedeno po nemških koledarjih oz. po neznanih izvorih. V prvem letniku je brez naslova izšla tudi pesem *Dramilo* in v tretjem *Zadovolne Kraync. Mala pratika* (1798–vsaj 1806) je bila vsebinsko podobna *Veliki pratiki*, ohranjena pa sta samo letnika iz 1798 in 1803 (Kos 1990: 136–138). Ob urejanju prvega slovenskega časnika *Lublanske novice* (1797–1800) si je prislužil naziv prvega slovenskega časnikarja. Poročal je o političnih in vojnih dogodkih, objavljaj razglase, oglase, cene živil ipd., občasno tudi zabavne zgodbe in pesmi. Osrednji del je predstavljal narodnoprebudni spis v nadaljevanjih *Povedanje od slovenskiga jezika* (ibid.: 141–142), v katerem je pisal o izvoru Slovencev, njihovi zgodovini in jeziku (Šifrer 1981: 10).

Z nastankom Ilirskih provinc in tudi že prej se je udeleževal na področju šolstva. Leta 1798 je postal gimnazijski profesor in leta 1810 ravnatelj gimnazije, osnovnih ter umetno-obrtnih šol (Gspan 1972: 19). Vendar je pomembnejše to, da je zaradi pomanjkanja primernih učbenikov napisal prve osnovnošolske in gimnazijske učbenike v slovenskem jeziku, ki so nadomestili prejšnje nemško-slovenske. Sestavil je učbenik za pouk zgodovine, verouka, dva abecednika in prevedel francosko slovnico (Gspan 1972: 156–66; Gestrin in Melik 1966: 33). V *Pismenosti* se je obrnil na francosko vlado, ki si je prizadevala uvesti ilirski oz. dalmatinski jezik v šole, s pozivom, naj upošteva dejansko jezikovno stanje in zagotovi slovenščini primerno mesto v šolstvu. Slovenščina je še naprej ostala jezik v osnovnih in srednjih šolah, v obsegu, kot je bil mogoč v okviru francoske šolske ureditve (Kos 1990: 65).

Zadnja leta življenja, ko si je s težavami prizadeval za pokojnino, službo in preživetje, je bil še vedno aktiven. Honorarno je poučeval klasične jezike in italijanščino, nadaljeval nemško-slovenski slovar, prevedel Matouškovo *Babištvo* in pesnil. Umrli je 8. januarja 1819 (Kos 1990: 26).

3.5 PREHRANSKE RAZMERE IN KUHARSKI PRIROČNIKI V EVROPI V 18. STOLETJU

V 18. stoletju je število prebivalstva naglo naraščalo in pridelava živil ni bila zadostna, zato je to stoletje lakote. Primanjkovala so zlasti žita, zato se je v 2. polovici stoletja v skladu z merkantilističnimi načeli razmahnil razvoj poljedelstva (Bogataj 2011: 9). Lakota torej ni bila povezana z zaostalostjo kmetijstva, saj je to v 18. stoletju vidno napredovalo in prehranjevalne razmere so se začele izboljševati. Dokaz je povečano število izdanih kuharskih knjig, kar je bilo v skladu z razsvetljenjskimi načeli, da je treba ljudstvo izobraževati na vseh področjih njegovega gospodarskega in družbenega prizadevanja, da je lahko ustvarjalo in proizvajalo še več. Kljub temu je prihajalo do siromašenja na področju ljudskega prehranjevanja. Zaradi zmanjšane kupne moči se je drastično zmanjšala poraba mesa in pšenice. Mnogi avtorji menijo, da so v 18. stoletju jedli celo slabše kot v prejšnjih obdobjih (ibid.: 11). Pomembno se je spremenil odnos do uživanja mesa in mesne prehrane. Mnenja so si nasprotna, vendar prednjačijo tista, ki predlagajo zmernost pri uživanju (ibid.: 12). Povečala se je uporaba masla, ki se je uporabljalo za zabelo jedi in izdelovanje omak (ibid.: 8). Francoska kuhinja je imela velik vpliv na ostale evropske kuhinje z izjemo vzhodnih, severnih in srednjeevropskih dežel (Nemčija, Nizozemska, Rusija, Poljska), kjer je kuhinja ostajala konzervativnejša, kar potrjuje tudi zasnova receptov v *Kuharskih bukvah*. Novost v prehranjevanju Evrope so predstavljali tudi kava, čaj in čokolada (ibid.: 9).

Z razmerami na področju prehranjevanja v Sloveniji v 18. stoletju so tesno povezani živinoreja, tradicionalizem na področju uporabe mesa in mesnih izdelkov, spremembe pridelave žit ter uvajanje krompirja in koruze. Prehranjevalne navade so bile odvisne od geografskega položaja. V meščanski kuhinji so bili najmočnejši vplivi Podonavja. Poudarek je bil na močnatih jedeh. Center močnate kuhe je bil Dunaj, pomembni sta bili tudi Češka in Madžarska. Iz teh središč so se vplivi širili v vse dežele, tudi v slovenske. Jedi so potem v posameznih okoljih prilagodili lokalnim razmeram, vendar je v posameznih narečjih veliko podobnih poimenovanj, kar dokazuje skupna izhodišča (npr. štruklji, buhtlji, krofi, krapi itd.) (ibid.: 13–14). Zaradi razvite prašičereje se je pretirano uporabljala svinjska mast kot simbol izobilja, a Vodnik v uvodu *Kuharskih bukev* svari pred obilno mastjo, tolščo, zabelo, slanino ter svinjskim in suhim mesom. Na račun rabe svinjske masti se je zmanjšala poraba

rastlinskih olj. Krompir je le počasi prodiral v gospodinjstva. Dokončno se je uveljavil šele v 19. stoletju, ko je postal vodilna poljščina. V *Kuharskih bukvah* se pojavi le štirikrat, kar ne preseneča, saj je za obdobje vira ali virov, iz katerih je Vodnik črpal recepte, značilno, da krompirja ni obravnavalo enakovredno z drugimi živili. Tudi koruza se je uvajala počasi (ibid.: 14–15). Od stročnic je prevladoval fižol, med kmečkim prebivalstvom predvsem bob in leča, v manjših količinah tudi grah, cizara in čičerika. Stebri množične prehrane so bili zelje, repa, korenje in koleraba, tudi ječmenova, ovsena in ajdova kaša. Naraščalo je pridelovanje pšenice in rži, nazadovalo pa pridelovanje ovsa, ječmena in prosa (ibid.: 16). Uživanje solat v današnjem pomenu in obsegu takrat še ni bilo v navadi, zlasti na vaseh, kjer so zelenjavo uživali v obliki juh in zelenjavno-mesnih enolončnic. V mestih so jedli npr. cvetačo in brokoli kot prilogo. Na področju mesnih jedi je prevladovalo svinjsko meso in mesni izdelki. Goveja živina in drobnica sta omogočali izdelavo mlečnih izdelkov (sir, maslo), ki so bili osnova mnogim jedem (ibid.: 17). Na vaseh je zaradi materialnih razmer in slabih letin prehrana bila slabša. Ponekod naj bi edino hrano predstavljala zgolj kruh in voda. Vendar je naravno okolje v Sloveniji omogočalo prehranitev tudi z raznimi vrstami sadja, sladkovodnimi in morskimi ribami ter sladkovodnimi raki. Na tržnicah se je dalo dobiti tudi južno sadje (ibid.: 18). V premožnejših družbenih slojih je bila v ospredju količina hrane, načini priprave in postrežbe pa so bili precej tradicionalni. Med množične jedi sodi močnik, ki ni bil le značilna topla jed za zajtrk, ampak pogosto tudi osnova kosilu. Nadalje so jedli razne kaše, predvsem proseno, žgance, predvsem ajdove in ječmenove, manj koruzne (ibid.: 19). Kar se tiče sladkih jedi, je do sredine 18. stoletja glavno sladilo bil med. Slovensko okolje je začelo spoznavati tudi kakav oz. čokolado, pogače pa so začele zamenjevati torte, najprej v grajskih in mestnih okoljih, na vaseh šele po prvi svetovni vojni. V bogatejših okoljih so sicer zelo poredkoma uživali kakav in uporabljali sladkor ter cimet. Od pijač so pili medico in vino. V mestnih in grajskih okoljih so vinom dodajali sladila, dišave in začimbe. Iz ječmena, pšenice in ovsa so varili pivo, imenovano tudi ol, vendar se zaradi premočne konkurence vina in slabe kvalitete ni uveljavilo. Uživanje žganja se je razmahnilo šele v 19. stoletju (ibid.: 20–21).

Sprva je celotna Evropa kuharske knjige skupaj z deli o higieni in dietetiki uvrščala v medicinsko podkategorijo znanosti in umetnosti (v smislu dejavnosti rokodelcev), vendar je leta 1776 kuhanje že bilo ločeno od knjig s področja higiene in dietetike ter združeno z drugimi aristokratskimi umetnostmi, kot. npr. jahalne spretnosti, sabljanje,

ples ipd. (ibid.: 7). Univerzalni jezik kuharske terminologije je zaradi prepričanja, da je francoska kuhinja sinonim dobrega okusa, bil francoski (ibid.: 8). Kuharske knjige so do sredine 18. stoletja bile namenjene profesionalnim kuharjem, zato je prevladovalo le opisovanje priprave jedi, navodila o količinah sestavin so bila izjemna ali jih sploh ni bilo. V 2. polovici 18. stoletja pa se je namembnost kuharskih knjig začela širiti na celotno prebivalstvo, zato so se v receptih začeli pojavljati tudi ti podatki (ibid.: 23). V okviru narodnoprerodnih teženj se je začelo razvijati med drugim strokovno izrazje, „ki je začelo postopoma nadomeščati neustrezne nemške besede in številne iz nemščine izvedene popačenke“. Na strokovnih področjih zdravja, kmetijstva, jezika, babištva in kuharstva so nove izdaje prinašale nova znanja in terminologijo (ibid.: 23).

3.6 KUHARSKE BUKVE

Kuharske bukve, prva kuharska knjiga v slovenskem jeziku, so izšle leta 1799. Natisnjene so bile v tiskarni Kleinmayr, njihov založnik je bil Andrej Gassler (Bogataj 2011: 7). Obsegajo uvod oz., kot ga je poimenoval Vodnik, „Predgovor“ ter po poglavjih razvrščene recepte za pripravo različnih jedi ter navodila za vlaganje sadja in razrez mesnih jedi, ki jih je črpal iz ene ali več nemških predlog. Nemške predloge, iz katerih je črpal gradivo, niso znane, gotovo pa jih je bilo več, kar dokazuje izbor in vrste jedi, ki jih je prevedel. Katere predloge je uporabil, se da le sklepati po delih, ki so v času pred izdajo *Kuharskih bukev* bila popularna in Vodniku dosegljiva. Gre za nemške knjige, ki so upoštevale nekatera dognanja nove francoske kuhinje iz konca 17. stoletja. V 18. stoletju, ko so kuharske knjige in priročniki postali samostojna dela, ločena od tistih s področja medicine in farmacije, je izšlo nekaj del, iz katerih bi Vodnik lahko izhajal: leta 1719 v Augsburgu izdana knjiga avtorja Conrada Haggerja *Neue Saltzburgische Koch-Buch*, leta 1749 na Dunaju izdana knjiga avtorja Leopolda Kaliwoda *Bewehrtes Koch-buch*, leta 1772 v Bambergu in Würzburgu izdana knjiga *Wienerisches bewährtes Koch-Buch* ter leta 1785 na Dunaju in v Pragi izšlo delo *Neues Lexikon der französischen, sächsischen, österreichischen und böhmischen Kochkunst*. Vendar se ob navedenih delih pokaže, da je Vodnik črpal iz knjig starejšega datuma, saj v uvodu meni, da so ženske pri kuhanju boljše, medtem ko so moški boljši farmacevti. Ta pogled spominja na prvo polovico 18. stoletja, ko je kuharstvo še bilo podkategorija medicine. Razen tega pa je v sredini in ob koncu 18. stoletja, ko so izšle navedene možne predloge, kuhanje že postajalo enakovredno moško in žensko delo (ibid.: 25–27).

Poglavitni namen izdaje *Kuharskih bukev* je ob strokovni kuharski vzgoji z zdravim prehranjevanjem bila jezikovna vzgoja oz. oblikovanje slovenske kuharske terminologije. Pri tem se je Vodnik držal načela, da je iskal, kje je le bilo mogoče, domače izraze, če to ni bilo možno, pa se je opiral na druge jezike, predvsem slovanske (ibid.: 25):

Dalaj imam savolo krajnfkiga jesika v' katirim fo tẹ bukve pífane, oppomniti: jeř lim ględal na narbol snane med flovenzi najdene befęde, de bi vřim sařtōpen biti mogel. Kaderkol ene krajnfke bukve na dan prideo, ima flędni kaj zhes jesik godernáti; enimu je prevezh po hravatfki, drugimu prevezh po nęmfki, inu tako naprej; jeř pravim: mi moremo krajnfke flovęnfke befęde poifkati femtertje po desheli rastréfene, inu na to visho fkup nabrati zhiřto

lovęnlhino. Skulhna me uzhí, de ni lahko ltvari najditi, katira bi fe v' enim al faj drugim kôti prav po lovęnlki ne imenvala; zhe ja (*) pa kaj novizh snajdeneh inu ltarim lovęnzam nesnaneh rezhí, fe snajo tę po unajnih jesikih imenvati, ako bi jo mi nemogli is ene lovęnlke koreníne karftíti (Vodnik 1799: uvod, 11).

Uspelo mu je dokazati, da je slovenska gastronomija enakovredna tedanji evropski oz. nemški, saj je s slovenskim besediščem lahko poimenoval skoraj vse, od prehranskih sestavin, kuhinjske opreme in orodij, do jedi in načinov priprave (ibid.: 29).

Uvod se ukvarja s tremi tematskimi področji: pojmovanje kuhanja, vprašanje zdrave prehrane s pogledi 2. polovice 18. stoletja in predvsem vprašanja slovenske kuharske terminologije. Na začetku uvoda Vodnik spregovori o tem, da so ženske zaradi večjega občutka za čistočo, urnosti in večje sposobnosti voha in okusa spretnejše pri kuhanju kot moški, ki jim pripisuje zasluge za razvoj farmacije. To argumentira duhovito in kritično, in sicer da so moški kuharji bili „preveč pametni“ in skušali „premojstriti“ ženske, pri čemer so iznašli „umna mešanja“, ki pa so nevarna za zdravje. Tako so z zapletenimi in nerazumljivimi besedami uvedli več nezdravih jedi, s tujimi imeni pa povzročili zmedo v kuhinjskem jeziku pri Nemcih in Slovencih, da skoraj ni možno razumeti tujih kuharskih knjig. Po Bogatajevem mnenju je to Vodnikovo stališče nekoliko nenavadno, saj so v njegovem času kuharske knjige pisale večinoma ženske² in kuharska stroka se je takrat že ločila od medicine. Mogoče pa je bila tradicija takrat na Kranjskem še drugačna, zato tak pogled. Možno je tudi, da je z „zavitimi besedami“ mislil na določena poimenovanja jedi v francoskem in angleškem jeziku, s katerimi se je srečal pri oblikovanju vsebine. To se navezuje tudi na njegove ugotovitve, da se „Kranjice kuhanja težko uče, ker ne razumejo pomen francoskih, angleških, italijanskih in nemških besed“, torej ne razumejo kuharskih knjig v teh jezikih. Zato se je odločil, da bo svojim „rojakinjam napisal začetek ene kranjske kuhinje“.

² Res je, da so v tujini ženske že v 16. in 17. stoletju pisale kuharske knjige, vendar ne v večini. Podatek velja za natisnjene kuharske knjige (<https://de.wikipedia.org/wiki/Kochbuch>, <https://de.wikisource.org/wiki/Kochb%C3%BCcher>). Konec 18. in začetek 19. stoletja so ženske v Nemčiji res napisale veliko kuharskih knjig, a so te večinoma ostale v rokopisih (<http://www.epikur-journal.at/de/ausgabe/detail.asp?id=160&art=Artikel&tit=Ungehobene%2520Schaetze.%2520Handschriftliche%2520Kochbuecher%2520aus%2520dem%2520spaeten%252018.%2520und%2520fruehen%252019.%2520Jahrhundert%2520>).

Zaradi pridevnika „kranjska kuhinja“ je prihajalo do napačnih interpretacij, da gre za slovensko kuhinjo, v resnici pa gre za kuhinjo za Slovence (ibid.: 33–34). Opravičuje se, če mu ni uspelo najti vseh primernih slovenskih besed, in nagovarja bralke, naj ga popravijo, on pa bo to upošteval pri ponatisu, katerega pa ni dočakal. Knjiga je bila dopolnjena in ponatisnjena dvakrat po njegovi smrti (1834 in 1842), prva faksimilirana izdaja pa je izšla šele leta 1981 (ibid.: 34–35). Sledi razlaga pomena besede *kuhati*, mnenje, da je namen kuhanja ohranitev zdravja, svarilo pred pretirano uporabo masti, zabele, slanine in mesa ter druga navodila, npr. o uporabi posode, ognja, vode, soli in kvasa (ibid.: 35). Nadalje piše o navodilih in pojmovanju temeljnih kuharskih opravil in delovnih postopkov. Pri tem razlaga pomen bolj ali manj primerno poimenovanih posameznih kuharskih opravil, npr. zavrete in obarjene jedi, pečenje nad žerjavico ali v ognju na peči, praženje in pečenje na žaru, od postopkov pa omenja način trebljenja živali, precejanje in ožemanje, žvrkljanje, ob omakah omenja „zasukanje“ (zakuhanje ali vmešanje), izvotljevanje in pretikanje (ibid.: 36–37).

Zaključí s pojasnilom, da mu je vodilo pri iskanju ustreznih besed bila splošna razumljivost vsem Slovencem, nasprotuje prevzemanju besed iz tujih jezikov, navaja nekatere neprimerne izraze, večinoma „popačenke“ iz nemščine in predlaga ustreznejše izraze (npr. namesto „šefla“ predlaga „zajemnica ali zajemavka“) (ibid.: 37–38). Večina slovenske jezikoslovne literature pozna skrajni oz. negativni in zmerni oz. pozitivni purizem. Negativni purizem velja za skrajnost, ki zavira jezikovni razvoj, pozitivni pa za prizadevanje za samobitnost slovenskega knjižnega jezika (Kalin Golob, citirana po Perše 2010: 18). Vodnik se je pri prevajanju *Kuharskih bukev* ravnal po načelih zmerne purizma, ustreznice je namreč iskal v slovenskem jeziku in se izogibal nasilnim posegom v jezik (Perše 2010: 18).

V nadaljevanju sledijo naslovi posameznih poglavij oz. skupin jedi po Bogataju (B) in Vodniku (V), razvrščeni glede na število receptov:

Preglednica 1: Seznam skupin jedi v 'Kuharskih bukvah'

B	V	število receptov
1. Navodila za uporabo zelenjave v kuhinji (zelenjava v receptih za pripravo mesnih jedi, juh, ribjih jedi, solat idr.)	XXII. Navk vertníne inu selenine v kúhini prav oberniti.	51
2. Žolce in v sladkorju vkuhanu sadje	XVI. Sholze, inu vkuhanja, ali v' zukri kuhane fadja.	30
3. Kuhane, dušene, nadevane mesne in perutninske jedi	III. Kuhane, parjene, lękane jedi od mefa inu peretnine.	23
4. Ribe (polži, žabe, želve)	XIV. Ribe.	20
5. Postne in močnate jedi	IX. Pofrne inu mōknate jędi.	15
6. Narastki	X. Kuhanje ali kōh.	15
7. Torte	XIII. Torte.	14
Bogataj ne navaja	XIX. Piázhe	14
8. Juhe	I. Shupe ali Juhe.	13
9. Zmrzline (sladoledi)	XVIII. Smerslína. (Gefrornes.)	12
10. Pite („bandelci“)	VII. Bandelzi, ali mōdelzi.	11
11. Pečene mesne jedi	XI. Pezhene mefne jędi.	11
12. Omake, preliv	IV. Sofi ali Polivke.	10
13. Jajčne in mlečne jedi	V. Jajzhne inu Mlęknate jedi.	9
14. Smetane in sneg	XVII. Smętane, inu fnęgóvi.	9
15. Hranjenje in kisanje sadja in zelenjave	XX. Sadje hraniti, inu kífati. (Einmachen.)	9
16. Solate	XII. Salata.	7
17. Navodila za razrez mesa in rib	XXI. Navk od rasręsanja.	7
18. Zelenjavne jedi	II. Sęlnate jędi. (Zufpeifen.)	5

19. Narastki, ³ pudingi, paštete	VI. Pudding inu Paftéte.	5
20. Sladko pecivo	XV. Zukrene pękarie.	3
21. Enolončnica (obara)	VIII. Mefô v' polivki, al ajmoht.	1

Skladno z opozorilom o zdravem prehranjevanju iz uvoda prednjačijo zelenjavne jedi. Visoko število receptov za žolce in v sladkorju vkuhanega sadja je povezano s pogosto skromnimi zalogami hrane in enoličnimi jedmi v zimskem obdobju. Visoko je tudi število receptov za pripravo rib, večinoma sladkovodnih, in tudi drugih vodnih živali, kar je povezano z izobraževanjem za različne načine priprave in dejstvom, da je bilo rib in vodnih živali ogromno na razpolago. Število receptov za torte je verjetno povezano z naraščajočo navado priprave te sladice v Evropi. Dokaj nizko je število solat, kar potrjuje ugotovitve o pozni uvrstitvi solat na jedilnike. Podobno velja za sladko pecivo, ki se je uveljavilo šele v 2. polovici 19. in začetku 20. stoletja, ter enolončnice in obare (ibid.: 41–42). Receptov ni prilagajal slovenski kuhinji oz. zgolj glede prehranskih sestavin in živil, ki jih je bilo moč dobiti v njegovem času, sicer pa je brez prilagajanja iz nemškega izvirnika (ali več predlog) posređoval jedi in načine priprave, ki so bili novost in nasprotje takratnim slovenskim navadam (ibid.: 28).

³ Z izrazom *narastki* pod točko 6 so mišljene jedi, sestavljene iz stopljenega masla, ki se mu dodajo različne sestavine (mleko, jajca, sladkor, včasih tudi smetana, v enem primeru tudi kuhana pljuča), vse skupaj se skuha, nato se zmes da peči, pod točko 19 pa je izraz *narastek* rabljen kot sinonim za *puding* (iz pese), ki se pripravi podobno kot narastki iz točke 6.

4 SLOVENSKO STROKOVNO IZRAZJE

Znotraj strokovne zvrsti jezika poznamo praktičnostrokovni, znanstveni in poljudnoznanstveni jezik. Praktičnostrokovni jezik uporabljajo npr. delavci različnih strok (obrtniki, trgovci, uradniki) v zvezi s svojim delom in poklicem (Toporišič 2000: 28). Zanj so ob tipičnem izrazju značilne stalne besedne zveze, rekla in kalki (npr. v trgovskem jeziku izraz *Želite, prosim*). Znanstveni jezik je najvišja vrsta strokovnega jezika. Zanj je tako kot za praktičnostrokovni jezik značilno strokovno izrazje, vendar je le-to obširnejše, bolj abstraktno in znano manjšemu krogu ljudi. Zanj so značilni objektivnost, nedvoumnost, neekspresivnost, referenčnost in nevtralni besedni red (Toporišič 2000: 29; Kržišnik in Krčmová, citirani po H. Jahić 1999: 36). Poljudnoznanstveni jezik je vmesna varianta med praktičnostrokovnim in znanstvenim jezikom. Uporabljamo ga takrat, ko želimo z vsebino znanstvenih del seznaniti širše kroge manj večjih naslovnikov, zato se pisci takih besedil trudijo povedati zapletene stvari na preprost in jasen, a zanimiv način. Namesto tujih besed raje uporabljajo domače, bolj znane in razumljive. Namesto golega strokovnega izrazja se uporabljajo tudi definicije, ponazarjanje z zgledi ipd. (Toporišič 2000: 29; L. Ravnikar 2009: 62).

Splošna in specializirana (terminološka) leksika sta dve različni plasti besedišča (L. Ravnikar 2001: 15). Termin je leksem, ki poimenuje natančno opredeljen pojem kot sestavni del pojmovnega sistema (semantične celote) določene stroke in je osnovna, razločevalna prvina strokovnega (in znanstvenega) jezika. V leksikalni sistem terminov sta poleg osrednje terminološke leksike vključeni tudi neterminološka (leksemi s splošnimi pomeni, npr. glagoli dejanja, ki imajo vlogo povezovanja pojmov, razlaganja in opisov odnosov) in splošnoterminološka leksika, ki ni vezana zgolj na eno samo področje (npr. *redukcija* v jezikoslovju, kemiji, biokemiji) (Danilenko, citirana po L. Ravnikar 2001: 16–17).

Osnovna lastnost strokovnega izraza oz. termina je njegova enopomenskost. O večpomenskosti lahko govorimo le z vidika splošne leksike, katere del so strokovni izrazi (H. Jahić 1999: 23). Ker je pojmov, ki jih je treba poimenovati, veliko več kot poimenovalnih možnosti, se je nemogoče izogniti temu, da posamezna beseda poimenuje več pojmov. Ista beseda lahko izraža tudi pojme več strok, kar pa ne sme biti ovira za pomensko natančnost in nedvoumnost strokovnega poimenovanja. Gre za vsakokrat isto besedo in drug termin (Horecký, citiran po H. Jahić 1999: 23).

Možna so tudi različna poimenovanja za isti pojem kot posledica drugačnega razumevanja pomena pojma (različne smeri, šole) (L. Ravnikar 2001: 17).

Glavni vir tvorbe in dopolnitve terminoloških poimenovanj so leksemi knjižnega jezika. Terminologija obsega domače termine, ki izvirajo večinoma iz knjižne leksike, tudi iz najstarejših pisnih virov, le redko so izvorno narečni, pogovorni ali celo žargonski, ter prevzete termine iz različnih tujih jezikov (L. Ravnikar 2001: 17). Trije osnovni načini tvorbe terminov so pomenski, skladenjski in besedotvorni način. Pri pomenskem načinu termini pogosto nastajajo skozi proces terminologizacije iz obstoječih leksemov splošnega besedišča. Prenos lahko poteka preko različnih asociativnih poti. Pri metaforičnem prenosu dobi terminološki pojem zaradi podobnosti z določeno pomensko sestavino leksema splošnega pomena določeno ime (npr. poimenovanja neživih predmetov glede na zunanost v anatomiji, npr. *lopatica*, *žlička*). Pri metonimičnem prenosu gre za zamenjavo dveh predmetov ali pojavov z določeno medsebojno povezavo (npr. proces - rezultat, kraj - izdelek, orodje - lastnik) (L. Ravnikar 2001: 18–19). Za razliko od pomenskih tvorbenih načinov, kjer nastajajo enobesedni termini, pri skladenjskih tvorbenih načinih nastajajo večbesedni termini ali terminološke besedne zveze (npr. *mrtvi jezik*, *črne kože*). Terminološke tvorjenke nastajajo po vzorcih knjižne leksike, kar velja tudi za tvorjenke iz že obstoječih terminov. Besedotvorna podstava je največkrat samostalnik, večinoma občno ime (npr. tudi iz lastnih imen, ki se preobrazijo v občna, so nastala mednarodna poimenovanja mineralov v geologiji). Besedotvorna obrazila (predponska, priponska, medponska) so enaka kot v knjižnem jeziku (L. Ravnikar 2001: 20–21).

Prvo obdobje slovenskega strokovnega izrazja, od predknjižnega izročila do razsvetljenstva, je obdobje nastajanja in zbiranja strokovnega besedja (H. Jahić 1999: 77). Slovensko strokovno izrazje se je s prvimi natisnjenimi zapisi pojavilo že v obdobju oblikovanja slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju (L. Ravnikar 2009: 49). Še prej, v zgodnji fazi pokristjanjevanja (8.–9. stoletje), se je začel oblikovati slovenski obredni oz. liturgični jezik, ki je del krščanske terminologije. V *Brižinskih spomenikih* (10. stoletje) imamo novotvorjeno ali izvirno liturgično izrazje ter pomensko prevrednoteno (terminologizirano) splošno besedje, prevzetega je bilo še malo (*amen*, *cerkev*, *krst*, *post*). Pomnožilo se je v zadnji fazi pokristjanjevanja (12.–13. stoletje) z občutnim dotokom nemških besed (*gnada*, *grevenga*, *ofer*, *štrafinga*) (Orožen in Jazbec, citirani po L. Ravnikar 2009: 50). S pokristjanjevanjem in vstopom

v fevdalni red frankovske države so nastopile spremembe, zaradi katerih se je razvilo pravno in uradno izrazje. Terminologija se je razvijala ob prepletu prvotnega slovenskega pravnega izrazja (*soditi, pravda, vojvoda*), prilagojenih prevzetih terminov (*grof, firšt, grunt*) in novotvorjenih kalkiranih izrazov. V obdobju srednjega veka se je razvijalo tudi izrazje na področju zdravilstva, ki je bilo povezano z uroki, boleznimi in učinkovanjem zdravilnih rastlin (L. Ravnikar 2009: 50– 51).

O razvojnem premiku na področju slovenske terminologije lahko govorimo od 2. polovice 16. stoletja naprej, ko se je oblikovala knjižna norma. Prvič se je strokovno izrazje, dokumentirano v knjigi, pojavilo v Trubarjevem katekizmu in abecedniku (1550). Oblikovala se je protestantska krščanska terminologija s podskupinami (obredna oz. liturgična terminologija, svetopisemsko, cerkvenoupravno in teološko izrazje) (L. Ravnikar 2009: 51). Dobili smo tudi pravno in upravno izrazje na verskem (Trubar) in posvetnem področju (*Gorne bukve* (1582)). V Trubarjevih abecednikih, Kreljevi *Otročji bibliji* (1566), Bohoričevi slovnici (1584) in dveh večjezičnih Megiserjevih slovarjih se je oblikovalo jezikoslovno izrazje, ki so ga pisci večinoma prevzemali iz latinščine. Dokumentirani so tudi zametki strokovnega izrazja nekaterih strokovnih področij, npr. izrazje za socialno razslojenost, trgovino, promet, kmečke upore, poljedelstvo, človeške lastnosti, šege in običaje, ljudsko verovanje, oblačila, koledarski izrazi, izrazi za opise narave, obrt, izrazje z vojaškega področja, zdravstveno in porodniško izrazje, ribiško, pastirsko, rudarsko izrazje, poimenovanja za jedi in pijače, opisi človeka, imena živali in rastlin ter zemljepisnih danosti (Novak, Jakopin in Merše, citirani po L. Ravnikar 2009: 52).

V obdobju katoliške preнове in baroka v 16. in 17. stoletju se je nadaljeval razvoj krščanske terminologije. Stare prevzete termine so nadomeščali domači (*trpljenje* namesto *martra*, *večno življenje* namesto *večni leben*). V 17. stoletju se je povečalo število pravnih in upravnih besedil (prisega, pričevanja, oporoke, zasebna pisma). Od 2. polovice 17. do sredine 18. stoletja so se tiskala prva poljudnostrokovna besedila – pratike, poljudne zdravilske knjige in poučni sestavki, npr. vaje za računstvo in abecedniki. Strokovno izrazje v starejših obdobjih je najti tudi v slovarjih (Megiser, Hipolit, Kastelec-Vorenc) pri slovenjenju nemških ali latinskih iztočnic (L. Ravnikar 2009: 53). Ker je bila latinščina znanstveni jezik prve slovenske znanstvene institucije (Academia operosorum), je bilo področje znanosti za slovenski jezik dolgo zaprto. Dejansko do začetka 19. stoletja lahko govorimo o pripravljalni stopnji, ko se je strokovno gradivo komaj oblikovalo, pripravljalo in zbiral (H. Jahić 1999: 132).

2. polovica 18. stoletja do Vodnikove smrti (1768–1819) je bilo začetno obdobje načrtnih prizadevanj za oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja (L. Ravnikar 2009: 49). Sprožile so ga nove družbene, politične in gospodarske okoliščine, in sicer splošna šolska obveznost in ustanavljanje šol. Pojavile so se potrebe po slovenskem strokovnem jeziku v posvetnih besedilih vzgojnega in izobraževalnega značaja. Z reformami Marije Terezije in Jožefa II. so nastale potrebe po napredku kmetijstva, obrti, trgovine in zdravilstva in s tem razvoja strokovne terminologije na teh področjih (L. Ravnikar 2009: 54).

Osnovno kmetijsko besedje, znano v splošnem jeziku, je sicer izpričano že v knjižnem jeziku 16. stoletja⁴ (Orožen 1993: 514), in sicer nastalo delno z opiranjem na splošno besedje, delno tvorjeno, občasno tudi poslovenjeno po tujem vzoru ali zgolj opisano ob strokovnih izvirnikih v latinščini ali nemščini (Orožen 1993: 509), vendar so strokovna besedila s področja poljedelstva, živinoreje, čebelarstva, sadjarstva, živinozdravilstva, zdravilstva in kulinarike bila načrtno prevedena šele ob koncu 18. stoletja, npr. Walštajnovе *Bukve od bolezni goveje živine* (1792), Janševo *Čebelarstvo* v prevodu P. Pavla Glavarja in J. Goličnika (1792), Vodnikovi že omenjeni *Velika pratika*, *Kuharske bukve* in *Babištvo ali Porodničarski Vuk za Babice*, patentni s področja medicine in peke kruha (Orožen 1993: 514).

Za razliko od npr. obrednega in uradovnega besedja, kjer so prevladovalе izposojenke germanskega izvora, je bilo izrazje za posamezne kmetijske dejavnosti dediščina praslovanskega besedja. Gre za besedje, ki je še danes skupno vsem sodobnim slovanskim jezikom (*polje, log, trava, seno, krava, tele, pes, lisica, zajec, vrana, lastovica, žito, pšenica, ječmen, oves, jabolko, hruška, čebela, muha, kovač, platno, železo, srebro, zlato* itd.) (Orožen 1993: 512, L. Ravnikar 2009: 50). V Pohlinovem delu *Kmetam za potrebo inu pomoč* (1789), ki je bilo takrat nepogrešljiv priročnik z nasveti za kmečka dela, nego bolnika, čistočo v kuhinji, kuho, peko kruha ipd., zasledimo rešitve, ki so se kasneje uveljavile v naravoslovju, na področju zdravstva in kemije. Ob znanem domačem imenu ali različicah se je v oklepaju

⁴ Npr. poimenovanja za rastline in živali v Dalmatinovi *Bibliji*, ki še niso bila razvita kot danes (npr. *zvirine*, *črvi* namesto *plazilci*, tudi besede *žival* Dalmatin še ni imel. Imel je pokrajinske različice določenih izrazov, npr. *med – sterd*, v *borštu – gaju*. V primeru eksotičnih rastlin in živali ni iskal domačih ustreznice, ampak je poimenovanja glasovno-oblikovno prilagodil (npr. *palma, cedra, lev*). Pojmov ni skušal tako kot Trubar poimenovati opisno (npr. *kar lazi oli se gible na zemli* 'plazilci'), kar je eno od osnovnih načel, po katerih se je tudi kasneje razvijalo kmetijsko in drugo izrazje (ibid).

nahajala latinska in nemška ustreznica, s čimer se je avtor izognil zmotam ali dvoumnostim (Orožen 1993: 510–511). Pohlin je izdal tudi *Bukuvce za rajtengo* (1781) in s tem ustvaril računske termine (L. Ravnikar 2009: 56).

V tem obdobju se je s prizadevanji Vodnika, Pohlina, Kumerdeja in Gutsmana v slovnica, abecednikih in berilih oblikovala tudi jezikoslovna in šolska terminologija. Iz tega obdobja je znano načrtno prevajanje patentov in kurend („javna občna pisma“ in oznanila), zapisov s pravno vsebino. Prevajali so jih Vodnik, Linhart, Kumerdej in Metelko. Vodnik je v *Lublanskih novicah* v manjši meri posredoval tudi izrazje s področja trgovine, obrti in bančništva (L. Ravnikar 2009: 56). Ker je 2. polovica 18. stoletja zaznamovana z začetki modernega empiričnega naravoslovja, imamo iz tega časa slovenska imena za rastline, ptice, kartografska imena in mineraloško zbirko. Z razvojem gledališča smo dobili tudi gledališko terminologijo (L. Ravnikar 2009: 57).

1. polovica 19. stoletja⁵ velja za razvojno dinamično obdobje nadaljnjega razvoja slovenskega strokovnega izrazja in pripravljalno obdobje za oblikovanje slovenske znanstvene terminologije (L. Ravnikar 2009: 49). Zaradi spremenjenih sociolingvističnih okoliščin se je slovenski jezik funkcijsko vedno bolj členil. S časnikarstvom in leposlovjem so slovenski izobraženci prebujali narodno zavest. Razdrobljenost na pokrajinske knjižne različice je zahtevala oblikovanje enotnega knjižnega jezika. Ob tem se je pojavila potreba po oblikovanju enotne slovenske krščanske terminologije (L. Ravnikar 2009: 57). Iz nemščine sprejete termine (*fajmošter*, *žegen*) so nadomestili slovanski ali starocerkvenoslovanski (*župnik*, *blagoslov*). Opustili so se kalki, npr. *naprejevzetje poboljšanja* se je nadomestilo z zvezo *obljuba poboljšanja*. Ob množici pokrajinskih različic krščanskih terminov so prevladale osrednjeslovenske besede, npr. za vrsto greha je bil sprejet *napuh* namesto *gizdost* (prekmursko) (L. Ravnikar 2009: 58).

Veliko je bilo izdanih poljudnostrokovnih priročnikov iz kmetijskih strok (sadjarstvo, čebelarstvo, vinogradništvo), zdravilstva in higijene. Avtorji so deloma prevajali, deloma povzemali po novejši nemški ali francoski strokovni literaturi, opirali so se tudi na lastne izkušnje. Pisanje so prilagajali preprostem naslovniku z željo po izobraževanju (L. Ravnikar 2009: 58). Uvedba nedeljskih šol (1816) in reforma gimnazij (1818) je narekovala nastanek učbenikov. Za nižje razrede je bil največkrat

⁵ Gre za obdobje po izidu *Kuharskih bukev*.

ponatisnjen Slomškov učbenik *Blaže in Nežica v nedeljski šoli* (1842), v katerem se je uveljavila terminologija z razlagalnim jezikom, ki je bil blizu govorjenemu jeziku (Orožen, citirana po L. Ravnikar 2009: 59). Manj je bilo poslovenjenega in kalkiranega strokovnega izrazja. Učbenike so izdajali tudi Prekmurci v svojem knjižnem jeziku (Küzmič). Množilo se je tudi pravno izrazje (Bleiweisove *Kmetijske in rokodelske novice*) (L. Ravnikar 2009: 59).

Za 2. polovico 19. in začetek 20. stoletja (1848–1919) velja pospešen razvoj slovenskega strokovnega jezika in znanstvene terminologije (L. Ravnikar 2009: 49). Sociolingvistične okoliščine obdobja, ki so sprožile občutne spremembe, so bile zahteva po uvedbi slovenščine v srednje šole in urade, potreba po dvigu izobrazbe Slovencev, razvit jezik, ki je bil pomemben za narodno potrditev Slovencev, dodatna pobuda je prihajala od sosednjih narodov z razvito terminološko dejavnostjo (L. Ravnikar 2009: 59–60).

Uradovalno in pravno izrazje je oblikoval Miklošič s prevodom državnega zakonika, njegovo delo je nadaljeval Cigale (L. Ravnikar 2009: 60). V prvih slovenskih političnih časnikih se je oblikovala politična terminologija. V povezavi s sestavljanjem slovenskih učbenikov za gimnazije je bilo nujno ustvariti strokovni učni in znanstveni jezik. Za izdajanje učbenikov je skrbela *Slovenska matica*. Že omenjene Bleiweisove *Kmetijske in rokodelske novice* so prispevale k pospešenemu zbiranju in vrednotenju naravoslovne terminologije (L. Ravnikar 2009: 61). Ob Bleiweisovem besedju in v *Slovenskem glasniku* (1858–1868) se je oblikovala teoretična podlaga za oblikovanje strokovnega izrazja. Prispevke o slovenski terminologiji so pisali Fran Erjavec, Fran Levstik, Matija Valjavec, Valentin Mandelc, Anton Janežič idr. Osrednje vprašanje je bilo, kje dobiti manjkajoče izraze. Spodbujali so zbiranje besedja med ljudstvom in ustvarjanje novih izrazov, medtem ko naj bi prevzemanje besed oz. osnov bilo vezano le na znanstveno rabo, v poljudnoznanstvenih besedilih pa ni sprejemljivo (L. Ravnikar 2009: 62–63).

Bleiweis in Strupi sta izdajala dela z veterinarskega področja (L. Ravnikar 2009: 62–63). Fran Erjavec je med ljudstvom zbiral naravoslovno terminologijo (zoologija, mineralogija, kemija, somatologija). Izhajalo je tudi vedno več matematičnih učbenikov. Jezikoslovno in literarnozgodovinsko izrazje se je razvijalo v slovenskih slovnica in pregledih slovenskega slovstva, v *Slovenskem glasniku*, *Letopisu Matice slovenske*, v gimnazijskih *Izvestjih* in na platnicah Škrabčevega *Cvetja*. Oblikovalo se je tudi zemljepisno in zgodovinsko izrazje (L. Ravnikar 2009: 63). V prvi slovenski

knjigi iz zgodovine arhitekture se je oblikovala terminologija cerkvenega stavbarstva in umetnosti, ki je še danes temelj za terminologijo v arhitekturi in umetnosti. Oblikovalo se je še besedje s področij družboslovja, denarništva, trgovine, vojaško, športno in gasilsko izrazje (L. Ravnikar 2009: 65).

V *Letopisu Matice slovenske* se je od leta 1869 začel načrtno razvijati znanstveni jezik (L. Ravnikar 2009: 65). Med pomembnejše dosežke obdobja sodi Cigaletova *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča* (1880), ki vsebuje izrazje 24 strok (arhitektura, umetnost, astronomija, botanika, kemija, geografija, geologija, gramatika, grafika, zgodovina, matematika, mehanika, trgovina, vojska, mineralogija, montanistika, navtika, filozofija, fizika, statistika, tehnika, stilistika, tiskarstvo in zoologija). Začetki slovenske terminografije so neposredno povezani s slovanskimi predhodniki, ker se je Cigale opiral na hrvaški in češki vir, predvsem na ravni sprejemanja besedja (Orel, citirana po L. Ravnikar 2009: 65). Cigaletovo delo v *Znanstveni terminologiji* in nemškoslovenskem slovarju (1860) predstavlja vzorec, kako naj bi bila organizirana skrb za novo izrazje pri razvijajočem se jeziku (Novak, citiran po L. Ravnikar 2009: 65). Novak je iz gesel v slovarju in uvoda v terminologijo povzel teorijo, predstavljeno v nadaljevanju:

- Domače besedje ima prednost pred prevzetim, od prevzetega pa slovansko, s čimer se je dokazovala drugačnost slovanskega (in s tem tudi slovenskega) poimenovalnega sistema od nemškega.
- Novotvorjenke naj temeljijo na osnovi, ki v jeziku že obstaja. Spodbujal je tvorbo glagolskih sestavljenk.
- Ko zmanjka osnov, naj se izposoja iz slovanskih jezikov, če ni moteče.
- Mednarodnih tujk ni treba podomačevati za vsako ceno.
- Cigale je absolutno zavračal kalke. Namesto nemških zloženk tipa *gori postaviti* je predlagal predponske besedotvorne tipe. Ustvaril je veliko glagolov, iz katerih so se delale tvorjenke.
- Za terminologijo je iskal slovanske možnosti poimenovanja pojavov, za besedoslovje pa je pomemben slovar, kjer je z natančnostjo presejal besedje in postopke, kako je navajal ekvivalente. Če je bil slovenski znan in ustaljen, ga je navajal samega, pri novejših pojmih pa je navajal več sinonimov in ilustracij po slovanskih jezikih, s katerimi je skušal utemeljiti slovenski poimenovalni sistem.
- Za tvorbo novega poimenovanja je bistvena motivacija, pri čemer se je skliceval na druge slovanske jezike, saj je menil, da so na tem področju bolj razviti.

- Kar se tiče razvoja terminologije, je menil, da je treba strokovni izraz, ki ne ustreza in ga uporabniki ne sprejmejo, zamenjati.
- Vprašanje terminološkega dela je postavljalo nasproti naravnemu razvoju jezika.
- Skrb za terminološke slovarje, zbiranje gradiva in izdelava slovarja zahtevajo organizirano in sistematično terminološko delo. Strokovno izrazje mora biti preizkušeno v publicistiki in praksi.
- Svetoval je uporabo temeljnih del, strokovne literature in domačih del pri praktičnem delu (L. Ravnikar 2009: 65–66).

Po ustanovitvi južnoslovanske države (1918) in slovenske univerze (1919) so se pojavile nove zahteve, sprožene s slovenizacijo skoraj vseh strokovnih področij (izjema npr. vojska in diplomacija). Veliko strok je imelo že dolgo tradicijo, ponekod pa je bilo treba šele začeti, npr. na tehniških področjih. Pojavile so se tudi nove naravoslovno-tehnične stroke, npr. jedrska fizika in računalništvo. Slovensko strokovno izrazje se je oblikovalo v učbenikih, strokovnih in znanstvenih člankih, terminoloških slovarjih in zbirkah. Šele v 2. polovici 20. stoletja se je izraziteje pojavilo vprašanje znanstvenega raziskovanja strokovnega jezika in izrazja (L. Ravnikar 2009: 66–67).

4. 1. KULINARIČNA TERMINOLOGIJA⁶

Po razselitvi so se predniki Slovencev v stiku z romaniziranimi Kelti, delno Iliri v 6. in 7. stoletju seznanili z v pradomovini neznanimi rastlinami (in živalmi) (*figa*, *breskev*, *cebula*, *puran*). „Nove“, že zdavnaj udomačene vrtnine in eksotične začimbe najdemo že pri Pohlinu, predvsem pa seveda v Vodnikovih *Kuharskih bukvah* (*krompir*, *koleraba*, *špargelni*, *fižol*, *ohrovt*, *špinača*, *laški brokoli*, *peteršil*, *žafran*, *škaplet*, *žalbel*, *nagelžbice*, *majaron*, *lorbar*, *rožmarin*, *štokš* 'polenovka', *mišelni* 'školjke', *sardele* ...). Vsa ta poimenovanja so se večinoma ohranila do danes, le redki so primeri, kjer je prišlo do poskusov slovenjenja (npr. *karfijola* – *cvetača*, *grapefruit* – *grenivka*) (Orožen 1993: 514).

⁶ Več o kulinarčni terminologiji gl. v 7. poglavju (str. 36).

5. PREVZETE BESEDE

Prevzeta beseda je vsaka beseda, ki ni nastala v kontinuiranem razvoju slovenščine in ni motivirana s slovenskimi oz. slovenščini predhodnimi besedotvornimi sredstvi. Npr. beseda *račun* je prevzeta, saj ni nastala v slovenskem jezikovnem kontinuumu, ampak je prevzeta iz romanske predloge, ki se je razvila iz lat. tožilnika *ratiōnem*, spadajočega k imenovalniku *ratiō* 'račun, obračun' in 'razum'. Nasprotno pa beseda *računalnik* ni prevzeta, ker je motivirana v slovenščini. S slovenskimi besedotvornimi sredstvi je tvorjena iz glagola *računati*, ta pa ravno tako s slovenskimi sredstvi tvorjen iz prevzete besede *račun* (Snoj 2005: 113).

Fran Erjavec je za ljudske izposojenke uporabljal besedno zvezo **na posodo vzeti**, ki je kalk po nemškem glagolu *entlehn*, slovenska tvorjenka *izposojenka* pa je poenobesedena iz zveze *izposojena beseda*, ki je kalk nemške zloženke *Lehnwort* (Snoj 2005: 113). Nekatere je izraz *izposojenka* motil, saj naj bi nekaj, kar si sposodimo, potem tudi vrnil, kar pa ni namen izposojenk. Zato je v 2. polovici 20. stoletja Jože Toporišič kot sinonim terminu **izposoditi si** uvedel termin **prevzeti**, kalk nemške besede *übernehmen*. Od takrat je *prevzeta beseda* krovni izraz za vse besede nekega jezikovnega kontinuumu, ki so vanj prišle od zunaj, iz kontinuumu nekega drugega jezika (ibid. 114).

Anton Breznik deli besede tujega izvora na izposojenke in tujke. Izposojenke so „besede, ki si jih je izposodil preprosti narod, občujoč s sosedi ter jih vzel za svoje, ko jim je tuje zvoneče glasove spremenil v bližnje domače /.../“, tujke pa „besede, ki jih rabimo navadno v znanstvu, v tehniki in sploh v omikanem svetu ter jih pozna le tisti, ki je zvedel za nje po izobrazbi /.../“ (Breznik 1906: 149). Točneje je izposojenka beseda, ki si jo je preprosto ljudstvo izposodilo iz enega sosednjih jezikov oz. sosednjih narečij, od koder je prešla v druga slovenska narečja ter knjižni jezik. Slovenščina je tako besedo prilagodila po potrebi, in sicer:

- Če je tujejezična predloga imela slovenščini tuj glas ali glasovno skupino, npr. bakla iz srvn. *vackel* (slovenščina takrat še ni imela glasu *f* ali spirantičnega *ǃ*, ki se je v srvn. zapisoval z *v*).
- Če je bila potrebna morfološke prilagoditve, npr. *ponev* iz stvn. *pfanna*.
- Iz drugih, manj opredeljivih razlogov, npr. *marajon* prek *majaron* iz furl. *majaron*, kjer je v nekaterih slovenskih narečjih prišlo do nepričakovanega premeta soglasnikov, saj prevzete besede v jeziku prejemniku niso motivirane.

- Veliko sprememb v slovenščini je le navideznih, saj izhajamo iz narečja in ne knjižnega jezika. Npr. beseda *ponk* ni iz nem. besede *Bank*, ampak iz bavarske *ponk*, ki se je razvila iz srvn. *bank* 'klop, miza'.

Pri prevzemanju tujk se tuji glasovi zamenjajo z našimi najbližjimi glasovi in beseda se prilagodi našemu morfološkemu sistemu. Tako se je v besedi *brineta* iz frc. *brunette* tujejezični glas *ü* zamenjal z domačim približkom *i*. Beseda se je zaradi naravnega spola uvrstila v žensko produktivno sklanjatev. Nepričakovanih glasovnih razvojev tipa *marajon* in narečnih posebnosti tujega jezika pri tujkah praviloma ni. Po Brezniku so tujke posledica izobrazbe, vendar to ne more biti zaprta definicija, saj npr. tujka *avto* sodi med prvih deset besed, ki se jih nauči otrok, zato je ustreznejša definicija ta, ki pravi, da so tujke besede, ki so jih slovenski izobraženci vpeljali v slovenski knjižni jezik iz tujih knjižnih jezikov. Nekatere so posredovali že protestanti v 16. stoletju (*cedra*, *element*), velika večina pa je k nam prišla šele v 2. polovici 19. stoletja. Temeljna razlika med izposojenko in tujko je torej ta, da je izposojenko preprosto ljudstvo vpeljalo iz sosednjega narečja tujega jezika v svoje narečje, tujko pa je v knjižni jezik iz tujega knjižnega jezika vpeljal izobraženec. Izposojenka je torej ljudska prevzeta beseda, ki izhaja iz govornega jezika, praviloma narečja, tujka pa je knjižna prevzeta beseda, ki izhaja iz napisanega, praviloma knjižnega, pogosto strokovnega jezika. Prevzeta beseda lahko prehaja tudi v druge zvrsti, npr. *majaron* je kot prvotna izposojenka prešel tudi v knjižni jezik, *avto* pa kot prvotna tujka tudi v pogovorni jezik in narečja. Motivacija za prevzem je pri izposojenkah in tujkah enaka: preprosti človek ali izobraženec je besedo, ki jo je slišal oz. videl zapisano v tujem jeziku, uporabil v svojem jeziku, ker je z njo želel poimenovati nekaj, za kar v lastnem besednem zakladu ni našel ustreznega poimenovanja (Snoj 2005: 114–15).

Kot ugotavlja Helena Jazbec, se je že Trubar pri snovanju slovenskega knjižnega jezika „zavestno izogibal nemškim izposojenkam.“ V 92 strani dolgem besedilu *Ena dolga predugovor*, napisanem kot predgovor k prevodu prvega dela *Novega testamenta* iz leta 1557, je 4 % nemških izposojenk, za katere Jazbečeva sklepa, da so bile v rabi med ljudstvom že v predknjižnem obdobju (2007: 7). Od začetka 19. stoletja pa so se slovenski pisci na Kopitarjevo pobudo začeli načrtno izogibati besedam, prevzetim iz nemščine in jih nadomeščati z besedami iz drugih slovanskih jezikov (Orel 2007: 358). Ljudskega *fajmoštra* je tako nadomestil hrvaški *župnik*, ljudsko *žajfo* rusko *milo* itd. (Snoj 2005: 118). *Kratek kranjsko-slovenski besednjak* (1863) Nikomeda Ravnikarja dokazuje, da je bila raba prevzetih besed prisotna tudi

še v obdobju močnega vpliva slovanskih jezikov na slovenski jezik in da so se puristične težnje po zamenjevanju besedja tujega izvora nadaljevale tudi v 2. polovici 19. stoletja. Gre za prvo samostojno zbirko prevzetih besed in tvorjenk iz prevzetih podstav, ki je nastala z namenom dokazati, da imamo dovolj svojih izrazov (Orel 2016: 451–452). Tudi Pleteršnik se je v svojem *Slovensko-nemškem slovarju* (1894–1895) izogibal germanizmom, kar je utemeljeval z obstojem domačih vzporednic (Orel 2007: 358). Germanizme je nadomestil predvsem z izposojenkami iz slovanskih jezikov, ki predstavljajo precejšen del slovarja. V manjši meri so zastopane izposojenke germanskega, romanskega, madžarskega, turškega in drugega izvora (Orel 2007: 357).

6. ZGODOVINSKI PREGLED VPLIVA NEMŠČINE NA SLOVENŠČINO

Pri nastanku slovenskega knjižnega jezika je nemščina imela pomembno vlogo (Janko 1999: 309). Gre za neprekinjen, več kot tisoč let trajajoč vpliv. V 8. stoletju so se Slovenci priključili Bavarcem v vojni proti Avarom. Kasneje so oboji prišli pod vpliv Frankov in do leta 1918 živeli v okviru avstrijskega cesarstva (ibid.: 310). Nemci so se vseskozi priseljevali k nam, posebej od 12. do 14. stoletja. Veliko jih je živelo v mestih, predvsem v Celju, Mariboru in na Ptuj. Tudi plemstvo je bilo večinoma nemško in po Jankovem mnenju je bila nemščina prevladujoči uradni in občevelni jezik, slovenščina naj bi prevladovala ob latinščini le v cerkvi. Vendar kot ugotavlja Koruza (1974: 196), so morala sodišča v poznem srednjem veku upoštevati dejstvo, da je velika večina Slovencev razumela le slovenščino, kar velja tudi za mnoge meščane in plemstvo. Tudi med plemstvom je bila v uporabi t. i. kulturna slovenščina, in sicer v plemiških pismih (H. Jahić 1999: 76). Slovenščina se je uveljavila v času protestantizma v 16. stoletju na področju cerkve, v leposlovju in uradnih položajih.⁷ Vendar se je knjižna slovenščina na podlagi protestantske tradicije uveljavila šele konec 18. stoletja.⁸ Dokončno se je uveljavila v 19. stoletju po zaslugi slovenskih znanstvenikov,⁹ ko je v okviru slovenskega narodnega gibanja prišlo do jezikovnega čiščenja nemških vplivov, ki so jih nadomestile slovenske ustreznice (Janko 1999: 311). Vpliv nemščine na slovenščino se je končal po propadu avstrijskega cesarstva leta 1918. Zaradi purističnih teženj je germanizmov v knjižnem jeziku malo, jih je pa veliko ohranjenih v narečjih (ibid.: 317) oz. kot ugotavlja Krevs Birk (v tisku: 4), tudi v (neknjižnem) pogovornem jeziku, slengu in nekaterih žargonih oz. sociolektih.

⁷ „Die protestantische Bewegung beeinflusste auch den slowenischen Sprachraum stark, und seit 1550, nachdem das erste slowenische Buch, ein Katechismus, im Druck erschienen war, konnte sich Slowenisch /../ immer stärker behaupten, und das nicht nur in religiösen, teilweise auch schöngeistigen Veröffentlichungen bzw. Schriften, sondern auch im Amtsbereich“ (Janko 1999: 311).

⁸ „Aber erst im ausgehenden 18. Jahrhundert, als die Aufklärung (etwas verspätet) auch in den slowenischen Landen Fuss fasste, konnten sich die protestantischen Ansätze zur Formierung der slowenischen Schriftsprache entfalten“ (ibid.).

⁹ „Die endgültige Fixierung des Slowenischen als Schriftsprache erfolgte durch das Wirken slowenischer Wissenschaftler“ (ibid.). Predvidevam, da je s tem mišljen razvoj slovenske publicistike, saj so takrat v veliki meri začeli izhajati časopisi (*Kmetijske in rokodelske novice*) in prizadevanja na literarnem področju (npr. Prešeren, Levstik, Jurčič ...).

7. NEMŠKE PREVZETE BESEDE V SLOVENŠČINI

Ob raziskovanju jezikovnega stika visoke nemščine s slovenščino moramo upoštevati različne zemljepisne, družbene in časovne jezikovne različice jezika dajalca:

- v ozemeljskem stiku s slovenščino se pojavlja zgolj en nemški geolekt (zemljepisna različica), to je (južna) bavarska visoka nemščina;
- v družbenem stiku s slovenščino obstajata vsaj dva nemška sociolekta (družbeni različici), to sta (južno)bavarska narečna visoka nemščina in knjižna visoka nemščina, ki ima za narečno osnovo frankovsko visoko nemščino;
- v časovnem stiku s slovenščino poznamo več hronolektov (časovnih različic) (južno)bavarske visoke nemščine, in sicer stara, srednja in nova (južno)bavarska visoka nemščina (Šekli 2015: 32).

Praslovansko prevzeto besedje je bilo v že izoblikovano praslovanščino prevzeto iz geografsko stičnih jezikov. Največ je izposojenk germanskega in romanskega izvora (Šekli 2012: 375). Najstarejša plast prevzetih besed so pragermanske besede, izposojene v praslovanščino še v predzgodovinski dobi, stare vsaj 1500–2000 let (*knez, penez, hiša, hlev, polt, kupiti*). Najdemo jih v večini slovanskih jezikov in niso bile nikoli preganjane (Bezljaj 1965: 197). Pragermanske izposojenke v praslovanščini izvirajo iz gotščine (2.–4. stoletje) ali iz zahodnogermanskih jezikov (6.–8. stoletje), nekatere bi glede na glasovne značilnosti lahko izhajale tudi iz obeh (Šekli 2015: 32). Med pragermanskimi in gotskimi izposojenkami v praslovanščini najdemo besede: **buky* 'bukev', **lěkъ* 'zdravilo', **lixva* 'obrest' ... V praslovanščino so preko pragermanščine in gotščine prišle tudi nekatere ljudskolatinske izposojenke, npr. psl. **osъlъ* 'osel' (Šekli 2012: 377). Pomenska polja gotskih izposojenk v praslovanščino so: oblast in vojska (got. *kaisar*>psl. **cěsařъ* 'vladar, kralj, cesar'>sl. *césar*; got. **fulka*>psl. **pъlkъ* 'vojska'), trgovina in denar (got. *kaupōn*>psl. **kupiti* 'kupiti', got. *kintus*>psl. **cęta* 'drobiž'), deli naselij, stavbe in imetje (got. *hlaiw*>psl. **xlěvъ* 'hlev'), ostalo (got. **hulms*>psl. **xъlmъ* 'holm, grič') (Šekli 2015: 33).

Od 8. stoletja do protestantizma je bilo v slovenščino prevzeto nemško besedje, preko katerega so bili v slovenski kulturni prostor posredovani novi kulturni pojmi. To besedje je postalo nepogrešljiv del knjižnega jezika in ga danes zaradi glasovne oddaljenosti od izvirnega nemškega besedja sploh več ne občutimo kot prevzetega, razen tega niti nima knjižnih dvojnic (Krevs Birk 2015: 131). Sredi 8. stoletja je alpska

slovanščina prišla v stik s staro (bavarsko) visoko nemščino (750–1050). Iz tega obdobja poznamo dva slovanska hronolekta: alpsko slovanščino (do 9. stoletja) in iz nje nastalo zgodnjo slovenščino (800–1000) (Šekli 2015: 34). Pomenska polja starovisokonemških izposojenk v alpski slovanščini so: deli naselij, stavbe in imetje (frank. stvn. *scība* : bav. stvn. *scīpa*, *schīpa*>alp. sl. **šīpa*>sln. *šīpa*), krščanska terminologija (frank. stvn. *abbat* : bav. stvn. **appāt*>alp. sl. **opatъ*>sln. *opât*). Starovisokonemške izposojenke v zgodnji slovenščini ne izkazujejo več glasovnega sistema praslovanskega tipa. Značilne so za veliko večino slovenskega jezikovnega ozemlja. Nekatere ne sodijo v knjižni jezik (*básati*, *blèk*, *címpær*, *cimpærman*, *žégæn*, *žégnati*, *žlâhta*). Pomenska polja so: krščanska terminologija (stvn. *firmôn*>sln. *bîrmati*), gradnja, stanovanjska oprema, orodje (stvn. *saga*>sln. *žâga*, stvn. *scāri*>sln. *škârje*), drugo (stvn. *scrato*>sln. *škrât*) (Šekli 2015: 35). V visokem in poznem srednjem veku se je nemško-slovenski jezikovni stik zelo okrepil, saj se je zaradi fevdalizacije, nemške kolonizacije, ustanavljanja samostanov, nastajanja gradov in ustanavljanja mest nemško prebivalstvo doseljevalo na prvotno slovensko jezikovno ozemlje. Z novo zunajjezikovno stvarnostjo je slovenščina dobila tudi nova poimenovanja zanjo – kulturne izposojenke (Šekli 2015: 35). V tem obdobju smo dobili ogromno nemških izposojenk s področja cerkvenega življenja, uprave, trgovine in obrti (tehnično izrazje, poimenovanja za poklice). Izposojenke iz (bavarske) srednje visoke nemščine (1050–1350) najdemo na vseh pomenskih poljih, pri čemer ne gre le za izposojenke, ki smo jih dobili z novo zunajjezikovno stvarnostjo, ampak tudi besedje, ki je izpodrivalo domača poimenovanja. Pomenska polja: cerkveno in versko življenje (srvn. *pharre*>sln. *fára* 'župnija', srvn. *bredige*, *predige*>sln. *prídiga*), življenje na vasi in v mestu (srvn. *grunt*>sln. *grünt* 'posestvo', srvn. *gemeine*>sln. *gmâjna* 'neobdelan svet, last vaške skupnosti, občina'), poklici in dejavnosti (srvn. *rihtære*>*rihter*>sln. *ríhtar* 'sodnik', srvn. *snīdære*>*snīder*>sln. *žnīdar* 'krojač'), hiša (srvn. *zwēc*>sln. *cvèk* 'žebelj', srvn. *drāt*>sln. *drât*, *drôt* 'žica'), orodje (srvn. *geisel*>sln. *gajžlja* 'bič'), obleka (srvn. *kittel*>sln. *kīklja* 'krilo'), telo, osebna higiena, zdravje (srvn. *arzenīe*>sln. *arcnīja* 'zdravilo'), družina (srvn. *swāger*>sln. *švágær* 'svak', dejanja (srvn. *rouben*>sln. *rávbatī* 'ropati'), pridevniki, načinovni prislovi (srvn. *valsch*>sln. *fâvš*, *fôvš* 'napačen, nevoščljiv'). Tako kot starovisokonemške izposojenke so bile tudi srednjevisokonemške razširjene v večini slovenskih narečij. Razen redkih izjem (*âjda*, *figa*, *rîž*, *škâf*, *žafrân*, *žájbelj* ...) praviloma niso bile sprejete v knjižno slovenščino (ibid.: 36–37).

V novovisokonemškem obdobju (od 1350 dalje) smo nemške besede prevzemali tako iz narečij kot knjižnega jezika (ibid.: 37). Narečne novovisokonemške izposojenke so v narečno slovenščino prišle z neposrednim jezikovnim stikom slovenskih govorcev z nemškimi govorci. Značilne so za celotno obdobje novega veka. Prevzete so iz južne bavarske nove visoke nemščine, ponekod tudi iz posameznih sodobnih avstrijskih južnobavarskih narečij (koroško, štajersko, tirolsko) (ibid.: 38). Zaradi purističnih teženj so nemške prevzete besede iz knjižnega jezika prehajale v druge zvrsti – pogovorni jezik, narečja in žargone, posebej na področju gospodinjstva, kulinarike, rudarstva, železniške in avtomobilske industrije (*cajt, ksiht, rihtati, švoh, fertik, ziher*). Sčasoma so te izraze, imenovane „nemške popačenke“ oz „barbarizmi“, izrinili slovenski sinonimi ali pa smo zanje našli nove izraze v drugih slovanskih jezikih (Krevs Birk 2015: 132–133).

Sledi kulinarčno in s tem povezano besedje, razvrščeno po obdobjih prevzema:

- pragermanske in gotske besede, izposojene v praslovanščino: *mleko, hlebec* (Bezljaj 1965: 197), **lukъ* 'čebula' (Šekli 2012: 377), got. *biuþs, biuda*>psl. **bǫdъ* 'posoda, skleda' (Šekli 2015: 33), stvn. *lāge*>psl. **lāgy* 'steklenica', stvn. *scrīni*>psl. **skrini* 'skrinja', stvn. *stampf*>psl. **stōpa* 'možnar', zgerm. **wēgō*> sl. **vaga* 'tehtnica', stvn. *karpf(o)*>psl. **korpъ* 'krap' (Šekli 2015: 34),
- ljudskolatinske izposojenke, prevzete preko pragermanskih in gotskih besed: psll. **kotъlъ* 'kotel'<pgerm. **katilaz* 'kotel'<lat. *catīllus* 'skledica, krožnik' (Šekli 2012: 377),
- starovisokonemške izposojenke v alpski slovanščini: stvn. *pfanna*>alp. sl. **pony*>sln. *pónəv*, stvn. *kěrvol(l)a*, **kěrvulla*>alp. sl. **kerbuía*>sln. *krebúljica* (Šekli 2015: 35),
- starovisokonemške izposojenke v zgodnji slovenščini: stvn. *skaf, skaph*>sln. *škāf*, stvn. *flēc* (srvn. *vlēc*)>sln. *blěk* 'zaplata' (Šekli 2015: 35),
- srednjevisokonemške izposojenke: srvn. *phister*>sln. *pískər* 'lonc', srvn. *furkel*>sln. *bûrklja*, srvn. *glas*>sln. glāž 'steklo, kozarec', srvn. *vlasche*>sln. *fláša* 'steklenica', srvn. *rībisen*>sln. *rībež(ə)*, srvn. *riht(e)*>sln. *rīhta* 'jed', srvn. *smac, smach*>sln. *žmäh* 'okus', srvn. *phanzēlte*>sln. *fancelt>flāncat*, srvn. *ezzīh*>sln. *jésih* 'kis, ocet', frank. srvn. *brāte* : bav. srvn. *prāte*>sln. *prāta* 'pečenka', frank. srvn. *buter* : bav. srvn. *puter*>sln. *púter* 'maslo', srvn. *rīs*>sln. *rīž*, frank. srvn. *spēk* : bav. srvn. *spēch*>sln. *špeh* 'slanina', srvn. *smalz*>sln. *žmalc* 'raztopljena svinjska mast', srvn. *sulze*>sln. *žólca*, srvn. *suppe*>sln. *žúpa* 'juha', srvn. *heiden*>sln. *âjda*, frank. srvn. *veige* : bav.

srvn. **pfige*>sln. *figa*, srvn. *něspel*>sln. *něšplja*, srvn. *snit(e)louch*>sln. *žnítlah*, *šnítlah* 'drobnjak', srvn. *safrān*>sln. *žafrān*, srvn. *salbeia*>sln. *žájbaľj* (Šekli 2015: 37),
- novovisokonemške izposojenke: *šalca*, *kofe* (Krevs Birk 2015: 132).

Ob izposojenkah se kot posledica slovensko-nemških kontaktov pojavljajo tudi t. i. internacionalizmi oz. tujke, besede, ki so v slovenščino prišle preko nemščine iz drugih jezikov (grščine, latinščine, francoščine, italijanščine, angleščine) in so splošno razširjene v vseh evropskih jezikih. Vloga nemščine kot jezika posrednika je pri nastajanju slovenskih internacionalizmov bila kljub purističnim težnjam velika, predvsem v 18. in 19., tudi 20. stoletju (Krevs Birk 2015: 134). Veliko smo prevzeli preko nemščine iz latinščine, francoščine in italijanščine (*kostim*<nem. *Kostüm*<frc. *costume*), velikokrat pa je tudi francoščina (in ostali evropski jeziki) bila posrednik (*kozmetika*<nem. *Kosmetik*<frc. *cosmétique*<gr. *kosmetikós*) (ibid.: 135).

Upoštevati moramo tudi kalke oz. dobesedne prevode nemških terminov, ki jih je polno v pogovornem in knjižnem jeziku (*zastopiti*<*verstehen*, *vigred* in *vilaz* 'pomlad'<*Ausgang*). Slovenski purizem kalke deloma preganja, a jih iz pogovornega jezika ne more izriniti (Bezljaj 1965: 201–202). Vpliv nemščine opazimo tudi pri sodobnih slovenskih endonimih (*Krumperk*<*Krummberg*, *Adergas*<*An-der-Gasse*) (Krevs Birk 2015: 132).

8. EMPIRIČNI DEL

8.1 UVOD V EMPIRIČNI DEL

Slovar zbranega besedja je razvrščen po abecedi in zajema razen besed, prevzetih neposredno iz nemščine, tudi tiste, ki so bile prevzete preko nemščine iz drugih jezikov. Nekatere so bile prevzete tudi sočasno iz nemščine in drugih jezikov. Vključeno je tudi besedje, prevzeto iz narečij (bavarsko nemško, bavarsko avstrijsko in koroško nemško). Upoštevano je bilo tudi besedje, tvorjeno v slovenščini iz prevzetih osnov, kar je označeno s „tv“ ob tvorjeni besedi (npr. **ajdov**^{tv}).

- Slovarsko geslo sestoji iz prečrkovane, a ne poknjžene, iztočnice v osnovni obliki s podatkom o besedni vrsti. Pri prečrkovanju iztočnic so bili spremenjeni grafemi iz bohoričice (**z>c**, **f>s**, **s>z**; **zh>č**, **fh>š**, **sh>ž**), ostale spremembe so še **ll>l**, **pf>f**, **th>h** in **ie>i**. **U**, **v**, **i** in **j** niso bili upoštevani.

- Sledijo razlage izvora, pri čemer je ob ujemanju razlag iz različnih virov upoštevan najstarejši (ST), sicer so navedene razlike. Za večino izposojenk preko nvn. iz drugih jezikov je navajan Snojev *Slovenski etimološki slovar*, saj je bil edini vir razlage. Ponekod je pri ujemanju razlag namesto najstarejše (ST) navajana Bezlajeva razlaga, v kolikor je obširnejša. Podatki so bili deloma črpani tudi iz Cigaletovega *Deutsch-slowenisches Wörterbuch*, Pleteršnikovega *Slovensko-nemškega slovarja*, Miklošičevega *Ethymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen* in iz že v uvodu navedenih spletnih korpusov. Ponekod so mi pri razlagah izvora ter slovenskih in nemških sodobnicah pomagali tudi prof. dr. Irena Orel, prof. dr. Uršula Krevs Birk in prof. dr. Heinz-Dieter Pohl. Vključeno je tudi besedje, za katerega ni bilo možno dobiti podatkov o času prevzema, kar je navedeno kot 'čas izposoje ni določen'. Na koncu gesla so navedeni podatki o morebitni ohranjenosti besede v knjižnem jeziku, narečjih in pogovornem jeziku. Podatki so bili črpani iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, *Slovenskega pravopisa* in s spletnega korpusa *Besedišče starejšega slovenskega knjižnega jezika IMP*. Pri besedah, ki so ohranjene v knjižnem jeziku, to ni posebej označeno, razen pri nekaterih, ki imajo danes drugačen pomen, kot so ga imele v Vodnikovem času (npr. *roštati* pri Vodniku 'pražiti', danes nar. 'ropotati'). Če podatkov o ohranjenosti ni, je to navajano kot 'podatkov o ohranjenosti ni'.

- Sledi v izvirni pisavi navedena iztočnica s številom pojavitev v besedilu ter slovenska in nemška sodobnica (npr. **zibęba** (7): slov. **rozina**, nem. **Rosine**).
- Kjer obstaja več glasovnih različic, je za iztočnico določena najpogostejša (npr. pri **aržet** (3) / **aržat** (1) je iztočnica *aržet* in pri **krajzer** (5) / **krajzar** (1) *krajcer*).
- Če se katera od variant začne na drugo črko, ima svojo iztočnico in kazalko (npr. **varžet** s.m.: gl. iztočnico *aržet*).
- Besedne družine so obravnavane pri eni iztočnici ne glede na neposreden način izposoje oz. tvorjenost v slovenščini.
- Podiztočnice so znotraj gesla razvrščene po abecednem redu (npr. pri iztočnici **kuhati**: **kuhanje**, **kuhati**, **prekuhati**, **razkuhati**, **skuhan**, **skuhati**, **vkuhan**, **vkuhanje**, **vkuhati**).
- Ponekod ima iztočnica različne pomene, kar je številčno označeno (npr. 1. **ribati** (1): slov. **rezati z ribežnom**, nem. **reiben**, 2. (3): slov. **drgniti**, nem. **reiben**, 3. (1): slov. **treti**, nem. **reiben**).
- Ponekod je zaradi boljšega razumevanja v oklepajih navajan kontekst (npr. **zęgel** (zhokolade) (2): slov. **določen kos** (čokolade), nem. (Schockoladen)**stück**).
- Sledijo zgledi za lažje razumevanje. V nekaterih primerih se zgledi pri različnih iztočnicah v celoti ali v okrnjeni obliki ponavljajo, vendar le, če ni bilo druge možnosti, npr. ko v istem zgledu nastopata dve različni prevzeti besedi, ki se v celotnem besedilu pojavita le enkrat (npr. *brihten* in *premojstriti*: Zgled: Kuharji fo prevezh brihtni otli biti, shęnfke premojfríti).
- Napake v zapisu so označene z zvezdico (*) ob besedi z napako.
- Sledijo morebitne slovenske vzporednice k prevzetim besedam, najprej prečrkovane in po abecednem redu, nato v izvirnem zapisu in glede na število pojavitev, navedeno v oklepaju.

- V nekaterih primerih se slovenske vzporednice že nahajajo v zgledih, namenjenih ponazoritvi prevzetih besed. V takih primerih so uporabljene kazalke kot npr. "gl. zgornji zgled" ali "gl. Zgled 1", če jih je več (npr. Zgled: *Navlęzhe, podlęzhe*, al *fhpika* fe mefo fhpeham inu s' jeglo, al fhpkavnikom. Slovenski vzporednici: *navlečti, podlečti: navlęzhti* (5), *podlęzhti* (1), gl. zgornji zgled). Sicer zgledi sledijo v nadaljevanju.

- Kazalke so uporabljene tudi takrat, ko z istim pomenom nastopata dva različna germanizma (npr. *šarkel* in *gugelhop* za 'šarkelj').

- Obstajajo tudi primeri, ko nastopa več germanizmov z istim ali podobnim pomenom (npr. *budla* in *fila* 'nadev' ter *faš* '(mesni) nadev', tudi v takih primerih so uporabljene kazalke.

- V kazalu so ob določenih naslovih receptov v slovenščini tudi v gotici zapisani nemški naslovi receptov (npr. *Nadęvani fmęrzheki, gefüllte Maurachen*), za katere lahko sklepamo, da jih je Vodnik prepisal neposredno iz predloge oz. predlog, ki jih je uporabil. Redki se pojavijo tudi v samem besedilu, največkrat kot vzporednica slovenskemu naslovu recepta. Oboje je upoštevano le, če se navezuje na prevzete besede, sicer ne. Navajani so na isti način kot slovenske vzporednice.

- „Predgovora“ oz. uvoda in kazala Vodnik ni imel oštevilčena, zato sem ju zaradi lažjega navajanja zgledov oštevilčila sama.

8.2 SEZNAM KRATIC IN KRAJŠAV

Be.: Bezlaj

Bes.: Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja

Bov.: Bovški

BSSKJ: Besedišče starejšega slovenskega knjižnega jezika

Cig.: Cigale

Čr.: Črnovrški dialekt

Dal.: Dalmatin

Gr.: Grimm

Guts.: Gutsman

Jan.: Janežič

Kos.: Kostelski

Ka.-Vor.: Kastelec-Vorenc

KB: Krevs Birk

Me.: Megiser

Mi.: Miklošič

Nov.: Novak

Or.: Orel

Pl.: Pleteršnik

Po.: Pohl

Poh.: Pohlin

Sn.: Snój

SPZ: Slovar popačenk in zmerljivk

ST: Striedter-Temps

Sv.: Svetokriški

Št.: Štrekelj

Tr.: Trubar

Vod.: Vodnik

Zad.: Zadrecki (Slovar govorov Zadrecke doline)

alp. sl.: alpsko slovansko

bav. avstr.: bavarsko avstrijsko

bav. nem.: bavarsko nemško

bav. srvn.: bavarsko srednjevisokonemško
bav. stvn.: bavarsko starovisokonemško
frank. srvn.: frankovsko srednjevisokonemško
frank. stvn.: frankovsko starovisokonemško
frc.: francosko
got.: gotsko
gr.: grško
južnokor.: južno koroško
južnonem. – južnonemško
klas. lat.: klasično latinsko
knjiž.: knjižno
knjiž. avstr. nem.: knjižno avstrijsko nemško
knjiž. nem.: knjižno nemško
kor. nem.: koroško nemško
lat.: latinsko
nar.: narečno
nar. nem.: narečno nemško
nar. nvn.: narečno novovisokonemško
nar. vzhodno: narečno vzhodno
neknj. ljud.: neknjižno ljudsko
nižje pog.: nižje pogovorno
nvn.: novovisokonemško
pgerm.: pragermansko
pog.: pogovorno
poznolat.: poznolatinsko
psl.: praslovansko
sbh.: srbohrvaško
sln. : slovensko
sln. kor.: slovensko koroško
slovan.: slovansko
spnem.: spodnje nemško
srspn.: srednje spodnje nemško
srlat.: srednjelatinsko
srvn.: srednjevisokonemško

stang.: staroangleško
star.: starinsko
star. nem.: starinsko nemško
star. nvn.: starejše novovisokonemško
stcsl.: starocerkvenoslovansko
stfrc.: starofrancosko
stfriz.: starofrizijsko
stnord.: staronordijsko
stsaš.: starosaško
stvn.: starovisokonemško
štaj. nar.: štajersko narečno
švic. – švicarsko
vlat.: vulgarno (ljudsko) latinsko
zahevr.: zahodnoevropsko
zastar.: zastarelo
zgerm.: zahodnogermansko

8.3 SLOVAR PREVZETIH BESED

ajdov^{tv} adj.: *ajda* je prevzeto iz star. nvn. *Heidenkorn* 'Poligonum fagopyrum', avstr. dial. *haidn*, *haidl* (Be.); prevzeto iz star. nvn. *Heiden*, pozneje *Heidenkorn*, srvn. *heiden*, bav. avstr. *Heiden* (ST); poimenovanje je v zvezi s *Heiden* 'pogan' (Sn.). SSKJ: *ajdovnik* redko 'ajdov kruh'.

- **ajdov** (4): slov. **ajdov**, nem. **Buchweizen-**, **Heidekorn-**

Zgled: /.../ sadnizh lhtir lote sribaniga *ajdovnika*, ali *ajdoviga* kruha notri permēlhaj; /.../ (str. 82).

- **ajdovnik**^{tv} (1): slov. **ajdov kruh**, nem. **Buchweizenbrot**, **Heidekornbrot**.

Zgled: gl. zgoraj.

- **ajdovnikov**^{tv} (2): slov. (iz) **ajdovega kruha**, nem. **Buchweizenbrot-**, **Heidekornbrot-**

Zgled: *Ajdovnikova* torta, drugazhi (str. 82).

ajmoht s. m.: prevzeto iz kor. nem. *aing'moxts*, kar ustreza knjiž. nem. *Eingemachtes*, kar danes skladno s pomenom izhodiščnega glagola *einmachen* 'vkuhavati' pomeni 'vkuhano (sadje, zelenjava)'. V bav. avstr. sicer nekoliko drugačna tvorba *Einmach* pomeni 'svetlo prežganje', *Einmachsuppe* pa 'vrsta obare iz telečjih kosti' (Sn.), tudi DWDS omenja knjiž. *Eingemachte* za pog. *eingemachte Früchte* 'vkuhano sadje', po ST je prevzeto iz bav. avstr. *Eingemachtes*. SP: *ajmoht* neknoj. ljud. 'obara'.

- **ajmoht** (4): slov. **obara**, nem. **Einmachsuppe**

Zgled: /.../ *ajmoht* to je *meľnina* v' *ľúki* al v' *ľoki*; /.../ (uvod, str. 12–13).

Slovenska vzporednica: *mesnina* v *suki* al v *soki*, *meso* v *polivki*: *meľnina* v' *ľúki* al v' *ľoki* (1), gl. zgornji zgled, *meľō* v' *polivki* (1).

Zgled: *Meľō* v' *polivki*, al *ajmoht* (kazalo, str. 4).

ala s. f.: čas izposoje ni določen. Beseda znana pri Vor. (18. st.) ter Tr. in Me. (16. st.). Nemška ustreznica je *Aal* 'jegulja' (Po. ustno), beseda obstaja le v germanskih jezikih. Nadaljnji izvor ni znan oz. je možno, da izhaja iz stind. *alih* 'linija, proga' (DWDS). BSSKJ: *ala* zastar. 'jegulja'.

- **ala** (2): slov. **jegulja**, nem. **Aal**

Zgled: *Ale* operi, ofoli, na rashen natakni, /.../ (str. 97).

apoteka s. f.: najkasneje v 16. stol. prevzeto prek nem. *Apotheke* in lat. *apothēka* 'shramba' iz gr. *apothékē* 'shramba', kar je sestavljeno iz gr. *apó* 'od, po' in *thékē* 'omara, shramba, posoda; vse, kamor se lahko kaj spravi'. Pomen 'shramba, skladišče (>trgovina) z zelišči, zdravili' se je razvil šele v zahevr. jezikih (Sn.), ST navaja kot vir prevzema le nem. *Apotheke*. SSKJ: *apoteka* raba peša 'lekarna'.

- **apothēka** (1): slov. **lekarna**, nem. **Apotheke**

Zgled: Shene fo fkerbniſhi sa fnashnoft, is nŕh zhędneh rok je vŕe perjętniſhi, one fe snajo urniſhi obrázhati, imajo bol ojſter pokûf, biſtriſhi poduh sa raslozhiti, kaj bolſhi, kaj sdràviſhi. — Moshkim naj oftane uzhenà sdravilſka kúhina v' *apothękah* (uvod, str. 1).

arenšmalc¹⁰ s. m.: čas izposoje ni določen. Nemška ustreznica je *Eierschmalz* (Po. ustno). *Ei*: stvn. *ei*, *Schmalz*: stvn., nvn. *smalz* (DWDS). Pl navaja *cvrtje* oz. *pražena jajca* za *Eierschmalz* pri Vod. Podatkov o ohranjenosti ni.

- **arenſhmalz** (1): slov. **jajčni narastek**, nem. **Eierauflauf**

Zgled: Take befede fo nadalaj *arenſhmalz*, to je jajza v' mali; /.../ (uvod, str. 12).

Slovenska vzporednica: *jajca v masli: jajza v' mali* (3).

Zgled: Naráfene *jajza v' mali*. *Aufgelaufene Eyer* (kazalo, str. 3).

Vzporedno tudi nemški izraz: *Aufgelaufene Eyer* (1), gl. zgornji zgled.

¹⁰ Jed se naredi tako, da se maso, zmešano iz mleka, smetane, moke, jajc in soli vlije v posodo, namaščeno z maslom, pokrije in rumeno zapeče. Povrh se dajo koščki masla, da se stopi.

artičoka s. f.: prevzeto prek nem. *Artischocke* in sevit. *articiocco* iz. stšpan. *alcarchofa* 'artičoka', kar je prevzeto iz nar. arab. *al-ḥaršūfa* (Sn.), *artičoka*, nem. *Artischocke* po Pl. pri Cig., Jan. in Vor.

- **artizhoka** (12) / **artizhōka** (6) / **artízhoka** (1): slov. **artičoka**, nem. **Artischocke**

Zgled 1: Al fe *artizhoke* otrēblene fkuhajo mehko, /.../ (str. 163).

Zgled 2: Ofnashene *artizhōke* fkuhaj na vodi nepremehko; /.../ (str. 162).

Zgled 3: *Artízhoke* nadēvane pokladaj v' koso, /.../ (str. 162).

aržet s. m.: tudi *aržat*, *varžet* 'žep'. Mi je izhajal iz srvn. *aser*, *eser* 'bisaga, žep', Št. iz n. *Gargesack*, *Gärgelsack*, *Girgelsack* 'Zwerchsack' in kor. dial. *Greisack* 'žep', ST pa izhaja iz srvn. *ars-sac* 'Arschsack', kar je še najbolj sprejemljivo (Be.); Sn. navaja iztočnico *varžet* s star. in nar. varianto *aržet* (18. st.), prevzeto iz srvn. *arssack* (zloženo iz srvn. *ars* 'rit' in *sack* 'vreča', prvotno torej 'ritna vreča'), današnje nem. *Arschsack* 'žep'; Pl. prevaja *aržet* s 'Kleidertasche', Vor. pa razlaga s 'torbica, mošnja'; Po. (ustno) navaja, da se *aržet* še danes uporablja v slovenskih koroških narečjih, izgovarja se kot *háržat* in tudi *hà:ržet* in *áržak*. BSSKJ: *aržet* zastar. 'žep', SSKJ: *varžet* nižje pog. 'žep'.

- **arshet** (3) / **arshetek** (1) / **arshat** (1): slov. **žepek**, **mošnja**, **vrečka**, nem. **Beutel**

Zgled 1: Pufti v' ftaqlēnzah na fonzi ftati, notri pa obēfi na vľaki bokal eno zhetert lota fľadke fkorie, inu tolikaj nagelshebiz v' enim pertnenim *arsheti* (str. 136).

Zgled 2: v' eni drugi platneni *arshetek* deni en lot fľadke fkorie inu en lot nagelshebiz (str. 133).

Zgled 3: Smezhkaj moline ali málinze s' eno shlizo, /.../ potle prezēdi fkusí fukneni *arshat*, /.../ (str. 224).

- **varshet** (3) / **varshetek** (1): slov. **žepek**, **mošnja**, **vrečka**, nem. **Beutel**

Zgled 1: Nali v' en fodez, notri obēfi v' enim pertnenim *varsheti* eno zhetert lóta nogelshebiz, /.../ (str. 135).

Zgled 2: /.../ povęshi v' en perteni *varshetezh*, /.../ (str. 133).

bacel s. m.: *bacelj* je prevzeto iz južnokor. *wāts-l*, kar danes ne obstaja več (zaradi *ā* za srvn. *eī*) (ST), pri Pl. *bacelj* 'Schoppnudel' in *facelj* 'isto', ki je romanizem. Podatkov o ohranjenosti ni.

- **bazel** (2): slov. **rezanec**, nem. **Nudel**

Zgled: Is tiga męľhanja valaj po perfti debęle inu dolge *bazelne*, /.../ (str. 158–159).

Vzporedno tudi germanizem: *nudel*: *nudel* (25), gl. tudi iztočnico *nudel* (str. 86).

Zgled: /.../ narędi is moke inu od eniga rumenaka teftó, ga svalaj, sręshi na tanke *nudelne*, /.../ (str. 47).

bandelc s. m.: Po. (ustno) navaja za izvor besede star. nem. besedo *Wandel* (-kuchen, -form), kar ustreza današnjemu nem. *Kastenform* 'pekač'. Po Gr. je *Wandel* (manjšalnica od *Wanne*) v bav. avstr. majhen pekač in tudi pecivo ali krofi, pečeni v njem. Tako pripravljene jedi se imenujejo *Wandeln*. BSSKJ: *bandelc* zastar. 'vrsta pite'.

- **bandelz** (30): slov. **pita**, nem. **Obstkuchen**

Zgled: *Bandelzi*, ali *môdelzi* (kazalo, str. 4).

Vzporedno tudi germanizem: *modelc*: *môdelz* (1), gl. zgornji zgled in iztočnico *modelc* (str. 82).

barba s. f.: gl. iztočnico *farba* (str. 59).

bazilika s. f.: prevzeto prek nem. *Basilik* in it. *basilico* iz srlat. *basilicum* 'bazilika' (Sn.).

- **basilika** (2): slov. **bazilika**, nem. **Basilikum**

Zgled: Drugiga govejiga męľa perftavi po navadi kuhat, sraven en malo *basilike* inu peterifhila; /.../ (str. 1).

blek s. m.: prevzeto iz stvn. *flēc*, *flēccho*, srvn. *vlēc*, *vlěcke* 'krpa.'; bav. avstr. *Fleck* 'krpice oz. testenine' (ST), Pl. *bleki* 'krpice' (viereckig geschnittene Nudeln). BSSKJ: *blek* zastar. 'krpica'.

- 1. **blek** (6) slov. **rezina**, nem. **Schnitte**

Zgled: Sręshi puftiga govejiga mefa na plofhmate *ręsine*, /.../. Pořębej vsami fhpeha, enmalo peterfhila, nagelshbíz, fhtupe, folí, inu enmalo luka ali zhefna; tę ftvari vkup rasřekaj, inu na goveje *bleke* naloshi, /.../ (str. 19).

Slovenska vzporednica: *rezina*: *rešina* (7), gl. zgornji zgled; rabljeno tudi vzporedno z germanizmom *šnita* (str. 101), v pomenu 'rezina' tudi germanizem *šipa* (str. 100).

- 2. (8) slov. **krpica**, nem. **Fleckerl**

Zgled: /.../ svalaj teftó na tanko, řeshi s' kolęzam trivoglate *blęke*, /.../ (str. 56).

- 3. (1): slov. **krpa**, nem. **Lappen**

Zgled : Lëpëm srëlem vířhnam odberi pezle, řtolzi jeh s' koftmi vred, preshmi jeh řkusi ředko ruto, pufti řok řkusi en řukneni *blek* tezhi, /.../ (str. 114).

brihten^{tv} adj.: prevzeto iz srvn. *be-richten* 'prav narediti, urediti' (ST). SSKJ: *brihten* pog. 'bistroumen, pameten'.

- **brihten** (1): slov. **pameten**, nem. **klug**

Zgled: Kuhariji fo prevezh *brihtni* otli biti, shenŕke premojŕtriti; /.../ (uvod, str. 1).

budla s. f.: ST navaja varianto *bula* iz srvn. *vülle* (danes nem. 'Fülle'), prevzeto pred 13. st., ko je srvn. *ü* v slo. bil prevzet kot *u*, Po. navaja sln. kor. varianto *bulja* 'Fülle' in tudi *bula*, Be. meni, da je težko ločiti besedo *budla* od *bula* in *bulja*, Pl. pozna varianto *budla* po Vodniku: *bûdla*, f. 1) = nadev, die Bratenfülle, Vod. (Izb. sp.) in kot posebno jed; BSSKJ: *budla* zastar. 'nadev'.

- **budla (2): slov. nadev, nem. Füllung**

Zgled: Katiri nemfhújeo, pravio: fila¹¹, kar pa gorenzi inu drugi po desheli *budla* imenujeo (uvod, str. 9).

Slovenske vzporednice: nadev(ka/anje), (na)mašenje: *maľhenje* (12), *nadevka* (5), *nadevanje* (3), *namaľhenje* (3), *nadev* (1).

Zgled 1: /.../ *maľhenje* pa je budla, *nadev*, *nadevka* (uvod, str. 11).

Zgled 2: Kuhaj vľe, inu ohladi, bo sa *namaľhenje* ali *nadevanje*, /.../ (str. 155).

budlati v.: iz bav. nem. *füllen* je prevzeto *filati*, *bulati* pa je starejša izposojenka iz iste predloge (ST), Pl. navaja *füllen*.

- **budláti** (1): slov. **nadevati**, nem. **füllen**

Zgled: Kader meľô podfesheľh, proftor fturiľh, al isvôtlíľh, ter s' drugim maham ali maľhenjam napolniľh, fe pravi: *budláti*, *nabudlati*, *nadevati*, *namaľhiti*; /.../ (uvod, str. 9).

- **nabudlati**^{tv} (1): slov. **nadevati**, nem. **füllen**

Slovenske vzporednice: *nadevati*, *namašiti*: *nadevati* (10), gl. zgornji zgled, *namaľhiti* (8), *nadevati* (1).

Zgled 1: Jajza s' selenjam *nadevati* (str. 151).

Zgled 2: S' tim meľhanjam *namaľhi* ali filaj¹² ohrovtove glave (str. 12).

- **nabudlan**^{tv} (5): slov. **nadevan**, nem. **gefüllt**

Zgled: V' to shupo snafľ tudi djati nadevane piľheta, al telezhji perľni koľ *nabudlan* ali *nadevan*, /.../ (str. 165).

Slovenska vzporednica: *nadevan*, *namašen*: *nadevan* (14), gl. zgornji zgled, *nadevan* (10), *namaľhen* (10), *nadevan* (1).

¹¹ Vzporedno rabljeno mlajšo prevzeto besedo *fila* gl. pod iztočnico *fila* (str. 60). Gl tudi *faš* '(mesni) nadev' (str. 59).

¹² Vzporedno rabljeno mlajšo prevzeto besedo *filati* gl. pod iztočnico *filati* (str. 60).

Zgled 1: Kapún s' auftrigami *nadevan* inu pezhen (str. 27).

Zgled 2: *Namalhene* ali filane kolerabe (str. 14).

Zgled 3: Polshi *nadévani* (str. 98).

burfel s. m.: Nemška ustreznica je *Würfel* (Po. ustno). Vor. navaja *burfelj* 'kocka', Sv. isto 'igralna kocka' iz srvn. *würfil* < stvn. *wurfil* 'igralna kocka'. BSSKJ: *burfeljc* zastar. 'kockica'.

- **burfel** (1): slov. **kocka**, nem. **Würfel**

Zgled: /.../ *burfel* to je *kotzhnek*, kir je na fhtir kôte vresan; /.../ (uvod, str. 12).

Slovenska vzporednica: *kotčnek*: *kotzhnek* (3), gl. zgornji zgled.

Zgled: /.../ naręshi poľębej v' koso na *kotzhnike* sręsaniga fhpeha /.../ (str. 157).

caker s. m.: v *caker hoditi s kom, s kako rečjo* 'mit jmd., mir einer Sache umgehen, gebaren, behandeln': prevzeto iz bav. avstr. *zu acker gen*, srvn. *z'acker gan*, s prvotnim pomenom 'orati', kasneje figurativno 'imeti s kom opravka' (ST). SSKJ: *caker* star. v prislovni rabi, v zvezi v *caker hoditi* 'imeti opravka s kom, s čim'.

- **(hoditi v) zaker** (1): slov. **imeti opravka s kom, s čim**, nem. **mit jmd., etw. zu tun haben**

Zgled: Navk, kako fe v' *zaker* hodi s' modlam, /.../ (str. 79).

cegel s. m.: prevzeto iz srvn. *ziegel*, nem. *Ziegel* 'opeka', to pa je prevzeto iz lat. *tēgula* 'strešna opeka' (Sn.), po ST prevzeto iz srvn. *ziegel* 'opeka', stvn. *ziagal*, nvn. *Ziegel*. BSSKJ: *cegel* zastar. 'opeka'.

- **zēgel** (zhokolade) (2): slov. **določen kos** (čokolade), nem. (Schockoladen)**stück**

Zgled: /.../ potlej perdeni pol letha ftozhene fladke fkorie; tri *zēgle*¹³ zhokolade, /.../ (str. 3).

cibeba s. f.: Po. navaja kor. nem. *Zibeben* 'rozine', ki so večje kot *Weinbeeren* v istem pomenu. Starejši izraz za *Zibeben* je *Kubebe*, prevzet iz lat. *cubeba*, ital. *zibibbo* iz arab. *zabīb*. Pri Pl. je *cibeba* 'vrsta suhega grozdčja'. SSKJ: *cibeba* redko 'rozina, cveba'.

- **zibęba** (7): slov. **rozina**, nem. **Rosine**

Zgled: /.../ v' kosi narędi pofebej presghanje, perlì shupe inu jęfiha, dva lota zukra, *zibęb*, /.../ (str. 26).

cinast^{tv} adj.: prevzeto iz srvn. *zin*, nvn. *Zinn* (ST).

- **zinaft** (8) / **zínaft** (1) / **pozinen** (4) / **pozínen** (4): slov. **cinast**, **pocinjen** / **kositrn**, **pokositren**, nem. **zinnern**

Zgled 1: Savolo tiga fe varjejo pametne kuharze pred obilno maftio, /.../ v' kufrēneh ali bakrenēh pofodah nekuhajo, tudi ne v' *zinafteh* ali *kofitarneh*, /.../ (uvod, str. 3).

Zgled 2: To deni v' eno *zínafto* flafho, /.../ (str. 170).

Zgled 3: Kar oftane od tę nadęvke, jo smęfhaj fhe s' vezh fmeťane; inu jo deni v' *pozineno* plehato fklędo, /.../ (str. 152).

Zgled 4: Vbì v' en *pozínen* lonez fhęft jajz, inu fhęft rumenakov, /.../ (str. 78).

Slovenska vzporednica: *kositarjast*, *kositarn*: *kofitarjast* (3), *kofitarn* (1), gl. Zgled 1.

Zgled: Vfa pofoda plehata, *kofitarjalta*, kufręna, inu męfingafita ima zhędna, fuha, inu pred rujò varna ohranena biti (str. 79).

¹³ Sprva so čokolado oblikovali v bloke oziroma table, ki so jih uporabljali le za izdelavo napitkov. Tablice čokolade so začeli izdelovati šele v sredini 19. stoletja v Angliji (http://cokoladnica.si/zgodovina_cokolade/).

cuker s. m.: že pri Poh. (18. st.) *cukr*; prevzeto prek nem. *Zucker* iz it. *zucchero*, to pa iz arab. *sukkar* (ST, DWDS). SSKJ: *cuker* pog. 'sladkor', *cukren* pog. 'ki je iz sladkorja, ki vsebuje sladkor, sladek, sladkan', *led* gastr. 'zmes sladkorja in drugih primesi za oblivanje peciva, glazura', Zad. *cukrati* 'sladkati'.

- **zucker** (221): slov. **sladkor**, nem. **Zucker**

Zgled: V' enimu lonzu poľębej rastepi dva rumenaka, perdeni fok od ene lemone, en malo ftoľzheniga *zakra*, /.../ (str. 2).

- **ozukrati**^{iv} (7) / **zukrati** (1) / **pozukrati**^{iv} (1): slov. **sladkati**, nem. **süßen**, **zuckern**

Zgled 1: Pufti savręti en bokal fmętane, od tę vsami enkolkej v' en lonez, kader fe vhladı, vbi noter fhtir zęle jajza, inu ofem bęľakov, *ozukraj* de bo fladko; /.../ (str. 110).

Zgled 2: Potle meľhaj, de fe vrahľá, vbi notri defęt rumenakov, is dveh jajz fturi fnęg, *zukraj* po tvoji miľli, deni enmalo lupka od lemon (str. 63).

Zgled 3: Vfe dobro meľhaj eno uro, vľi na en pleh inu obod katira fta pomasana, *pozukraj*, /.../ (str. 64).

- **zukren**^{iv} (5): slov. **sladek**, nem. **süß**

Zgled 1: Narędi is *zakra* inu vode na sherjavzi en goft fok, inu ta *zukreni* fok vľi ohladen na pomoranzhno zvętje; /.../ (str. 117).

Zgled 2: *Zukrene* pekarfe (str. 101).

- **cukreni^{tv}: zukreni (lęd) (11) / zukręni (lnęg) (1): slov. sladkorni (led),¹⁴ nem. Zuckerglasur**

Zgled 1: Eno unzho mandelnov sręshi podolgim, kakor na shbize; poęębej fturi is ene unzhe zukra inu dvęh lęęnenih belakov en *zukreni lęd*, /.../ (str. 46).

Zgled 2: Jo potręfi s' zukram, dokler fe pezhe; al pa *zukuręni lnęg*¹⁵ gori narędi (str. 87).

ęęšpla s. f.: *ęęšplja* je prevzeto iz bav. avstr. *Zweschpen*, knjię. avstr. nem. *Zwetschke*, juęnonem. *Zwetschge* 'ęęšplja, podolgovata sliva'. Nem. beseda je izposojena iz rom. jezikov, verjetno iz sevit. ali jfrc. *davascena*, kar se je razvilo iz lat. *damascęna* s prvotnim pomenom 'damašćanka, sadeę iz Damaska' (Sn.), po Be. je prevzeto iz bav. dial. *zweschpn*, avstr. *zweschpen*, nvn. *Zwetsch(g)e*. Po. navaja razliko med *Zwetschke* 'ęęšplja', ki je bolj podolgovata in *Pflaume* 'sliva', ki je bolj okrogla.

- **zhęfpla (3) / zhęfpla (1): slov. ęęšplja, nem. Pflaume**

Zgled 1: Pufti frove *zhęfple* tako dolgo v' vodi ftati, de rumęne poftanejo (str. 112).

Zgled 2: Vkųhane *zhęfple*, ali zhęfplovi falsen (str. 112).

- **zhęfplov^{tv} (4) / zhęfplov (1): slov. ęęšpljev, nem. Pflaumen-**

Zgled 1: *Zhęfplova* smeslína (str. 130).

Zgled 2: Potle lkuhaj seleneh zhęfpel, inu potle v' ti *zhęfplovi* vodi kuhaj male hruflke ali muřkatelarze, /.../ (str. 116).

¹⁴ Led: poimenovanje za nekatere vrste glazur, zlasti za sladkorni led za sladkorno glazuro /.../ (V: Novak, *Kuharska enciklopedija*, 1. knjiga, str. 542).

¹⁵ Sklepamo lahko, da zaradi pomenske blięine sladkorni snęg pomeni isto kot sladkorni led.

čokolada s. f.: prevzeto po zgledu nem. *Schokolade*, it. *cioccolata* in frc. *chocolat* iz špan. *chocolate*, kar je prevzeto iz nahuatl, jezika potomcev mehiških Aztekov (Sn.).

- **zhokolada** (4): slov. **čokolada**, nem. **Schokolade**

Zgled: Ako ozhefſh rudezho farbo imęti, deni notri meſhanje al kermes, sa rumeno shefrana, sa rujávo *zhokolade*; /.../ (str. 80).

- **zhokoladen**^{tv} (2): slov. **čokoladen**, nem. **Schoko(laden)**-

Zgled: *Zhokoladna* shupa (str. 2).

damfnudel s. m.: čas izposoje ni določen. Po. navaja bav. nem. *Damfnudeln* 'kvašeni žganci', v Avstriji regionalno (predvsem okolica Dunaja) imenovano *Buchtel* ali *Wuchtel*, prevzeto iz češ. *buchta*. Cig. in Jan. navajata *Dampfudel*. Podatkov o ohranjenosti ni.

- **damfnudel** (1): slov. **kvašeni žganec**, nem. **Hefengebäck, Dampfudel**

Zgled: *Damfnudeln* (str. 36).

demfan^{tv} part.: čas izposoje ni določen. Nemška ustreznica je *dämpfen* 'dušiti' (Po. ustno). Cig. navaja *tenfati* iz nem. *dämpfen* 'dušiti'. BSSKJ: *demfan* zastar. 'dušen v sopari'.

- **dempfan** (3): slov. **kuhan v sopari**,¹⁶ nem. **gedämpft**

Zgled: Karpi v' *laparzi kuhani*, to je *dempfani* (str. 97).

Slovenska vzporednica: *dušen*, v *saparci kuhan*: *duſhén* (3), v' *laparzi kuhani* (2), gl. zgornji zgled.

Zgled: *Duſhéni* ali *dempfani* golobi (kazalo, str. 2).

¹⁶ S podobnim pomenom tudi *dinstan*, gl. iztočnico *dinstati* (str. 57).

dila s. f.: prevzeto iz bav. avstr. *Diele* 'podstrešje' (ST), pri Be. iz nvn. *Diele* 'deska', srvn. *dille*, *dil*, 'deska, pod, lesen strop', po Mi. je *dila* 'deska' prevzeto iz stvn. *dilla*. SSKJ: *dila* nižje pog. 'deska'; *dilca* nav. mn., pog. 'smuči, smučke'.

- 1. **dila** (16) / **díla** (2) slov. **deska**, nem. **Brett**

Zgled 1: Eno libro zvetne moke rasdéli na *dili* na dva enaka kupza; /.../ (str. 42).

Zgled 2: Katiri nemfhújeo, pravio: fila, kar pa gorenzi inu drugi po desheli budla imenujeo. Lublánez *nudelbret*, po desheli *díla* (uvod, str. 12).

Vzporedno tudi germanizem: *nudelbret*: *nudelbret* (1), gl. Zgled 2, gl. tudi podiztočnico *nudelbret* (str. 86).

- 2. **dilza**^{iv} (1): slov. **krožnik**, nem. **Teller**

Zgled: Gorenz inu drugi pravio ftaklenza namefti flafha, ker je is ftaklà to je is glashavne. Namefti *taler* pravio *dilza* al *krôg*; /.../ (uvod, str. 15).

Slovenska vzporednica: *krog*: *krôg* (2), gl. zgornji zgled, *krog* (1).

Zgled: /.../ en poľebej narejeno svalano teftô rešhi na bleke, tē bleke pokladaj na *krog*, /.../ (str. 159).

Vzporedno tudi germanizem: *taler*: *taler* (8), gl. zgornji zgled, gl. tudi iztočnico *taler* (str. 104).

dinstati v.: čas izposoje ni določen. Nemška ustreznica je *dünsten* 'dušiti' (Po. ustno), srvn. *dunsten*, *dünsten* (DWDS). Čr. navaja *dunst* 'hlap'. BSSKJ: *dinstati* zastar. 'dušiti'.

- **dinfan**^{iv} (11): slov. **dušen**,¹⁷ nem. **gedünstet**

Zgled: *Dulhén*a, ali *dinfana* riba (kazalo, str. 7).

Slovenska vzporednica: *dušen*: *dulhén* (3), gl. zgornji zgled.

- **dinfati** (14): slov. **dušiti**, nem. **dünsten**

¹⁷ S podobnim pomenom tudi *demfan* (str. 56).

Zgled: /.../ narędi en rumeno preshganje, sabęli s' njim polivko od karpa v' kosi, ker fe je *dulhil* ali *dinfal*; /.../ (str. 90).

Slovenski vzporednici: *duřiti*, *pariti*: *dulhiti* (15), gl. zgornji zgled, *páriti* (11).

Zgled: Kader ozhefh tę hránene kútine potrebovat, jeh perftavi s' zukram inu vinam v' pokriti kosi na sharjavzo, de fe *pário*, ali *dinfajo* v' saparzi, /.../ (str. 140).

draslar s. m.: *drakřlar* je prevzeto iz srvn. bav. **drahseler*, **drahseln* (ST), Sv. navaja *draksler* 'strugar' iz bav. nem. *Drachsler*, nem. *Drechsler* 'strugar', Vor. navaja *drakslar*. BSSKJ: *drakslarija* zastar. 'strugarstvo'.

- **draflar** (1): slov. **strugar**, nem. **Drechsler**

Zgled: Shverkanje rasshene narasen, k' tim je potrebna em nalalh od *ftergarja* ali *draflarja* vftergana shverkla (uvod, str. 8–9).

Slovenska vzporednica: *stergar*: *ftergar* (1), gl. zgornji zgled.

endivia s. f.: *endivija* je prevzeto iz bav. avstr. *Endivie* ali it. *endivia*, *indivia* (Be.).

- **endivia** (1): slov. **endivija**, nem. **Endivie**

Zgled: Vsami fhpargelnov, krebúlize, kilize, peterfhila s' koręnam inu pęrjam, *endivie*, fpinazhe, sélene, vfe zhędno operi, inu drobno sręshi; /.../ (str. 2).

ejnbren s. m.: čas izposoje ni določen. Po. navaja kor. nem. *Einbrenn(e)* 'temno preřganje', bav. avstr. tudi *Eimach* 'svetlo ali temno preřganje', v Zad.: *ajmprem* 'preřganje'.

- **ejnbren** (1): slov. **preřganje**, nem. **Mehlschwitze**

Zgled: V' eno drugo kosizo deni malla na sherjavzo, kader fe rasbęli, deni moke inu ribaniga kruha notri, de fe sarumenî; potlej perlij goveje shupe, inu pufti dobro vręsi; to je po nęmfhko en *ejnbren*, ali *preshganje* (str. 13).

Slovenska vzporednica: *preřganje*: *preshganje* (9), gl. zgornji zgled.

farba s. f.: *barva* je prevzeto v 19. stol. prek češ. *barva* 'barva' iz srvnem. *varwe*, nem. *Farbe* v enakem pomenu. Starejša, že v 16. stol. izpričana neposredna izposojenka iz iste nem. predloge je sloven. *farba*, v 18. stol. pri Poh. pisano tudi *barba*. Nemška beseda je glede na germ. sorodstvo prvotno pomenila 'podoba, lik' in se je verjetno razvila iz ide. korena **k^uer-* 'delati' (Sn.). Mi. je izhajal iz n. *Farbe*, stvn. *varawa*, prevzeto preko češ. *farbe*. SP: *farba* neknoj. ljud. 'barva' in *farbati* neknoj. ljud. 'goljufati, lagati'.

- **barba** (2): slov. **barva**, nem. **Farbe**

Zgled: Dobra voda nima nobene *barbe*, nobeniga duha, nobeniga pokúfa; /.../ (uvod, str. 5).

- **farba** (5): slov. **barva**, nem. **Farbe**

Zgled: Tudi je ta shupa dobra k' drugem jedem, de fe jem s' njo rumena *farba* dá (str. 6).

- **farbati** (1): slov. **barvati**, nem. **farben**

Zgled: Potle zhe ozhefh, jih rudęzhe *farbaj*, /.../ (str. 46).

faš s. m.: *faširati* je prevzeto iz bav. avstr. *faschieren* 'faširati', kar se je prek pomena 'pripravljati mesni nadev' razvilo iz nem. *farcieren* 'nadevati s sesekljanim mesom' (Sn.), Po. navaja *Faschiertes* 'mleto meso' in *faschieren* 'vrteti skozi mesoreznico'. Podatkov o ohranjenosti za *faš* ni. SSKJ: *faširati* pog. 'na drobno mleti ali sekljati'.

- **falfh** (1): slov. **(mesni) nadev**, nem. **(Fleisch)füllung**

Zgled: /.../ potle deni na frędo en *falfh* ali *namaľhenje* al od telęta, al od golobov, /.../ (str. 43).

Slovenska vzporednica: *namašenje*: *namaľhenje* (3).

filati¹⁸ v: prevzeto iz nem. *füllen* 'polniti' v avstr. bav. izreki *fillen*. Nem. *füllen* je izpeljanka iz nem. *Fülle* 'polnost' < germ. **fullin-*, kar je abstraktum od pridevnika **fulla-* > nem. *voll* 'poln' (Sn.); starejša izposojenka iz *füllen* je *bulati* (ST). BSSKJ: *fila* zastar. 'nadev'.

- **fila**¹⁹ (1): slov. **nadev**, nem. **Füllung**

Zgled: Katiri nemfjújeo, pravio: *fila*, kar pa gorenzi inu drugi po desheli *budla* imenujeo (uvod, str. 12).

Vzporedno tudi germanizem: *budla*: *budla* (2).

- **filan**^{tv} (4): slov. **nadevan**, nem. **gefüllt**

Zgled: *Namafhene* ali *filane* kolerabe (str. 14).

Slovenske vzporednice: *nadevan*, *namašen*: *nadevan* (14), *nadevan* (10), *namafhen* (10), *nadévan* (1), (nekateri zgledi so zgoraj, nekateri spodaj).

Vzporedno tudi beseda s prevzeto podstavo: *nabudlan*: *nabudlan* (5).

Zgled 1: V' to shupo snafh tudi djati nadevane pilheta, al telezhji perfni kof *nabudlan* ali *nadevan*, /.../ (str. 165).

Zgled 2: Stokfilh s' fhuko *nadevan* (str. 93).

Zgled 3: Polshi *nadévani* (str. 98).

- **filati** (1): slov. **nadevati**, nem. **füllen**

Zgled: S' tim mefhanjam *namafhi* ali *filaj* ohrovtove glave (str. 12).

Slovenska vzporednica: *namašiti*: *namafhiti* (8), gl. zgornji zgled.

¹⁸ Gl. tudi iztočnico *budlati* 'nadev' (str. 51).

¹⁹ Gl. tudi iztočnico *budla* 'nadev' (str. 50) in *faš* '(mesni) nadev' (str. 59).

flancot s. m.: *flancat* je nastalo po premetu soglasnikov iz nar. *fáncelt* 'flancat', kar je prevzeto iz srvn. *phanzélte* 'cvrtnjak'. To je sorodno z bav. avstr. *Pfänzlein*, *Pfänzel*, *Pfanzl* v enakem pomenu, od koder je prevzeto sloven. *fancelj* 'cvrtnjak'. Srvn. *phanzélte* je zloženska iz *phanne* 'ponev' in *zelte* 'vrsta ploščatega peciva' in torej prvotno pomeni 'ploščato pecivo, ki se cvre v ponvi'. Star. in nar. je tudi *fancolt* (19. st.) Sn.); Po. navaja *Pfann(en)kuchen* 'cvrtnjak'.

- **flanzot** (1): slov. **flancat**, nem. **Strauben**

Zgled: /.../ v' fredo fklēde poftavi *flanzot* Nr. 4, /.../ (str. 9).

flaša s. f.: prevzeto iz nem. *Flasche* 'steklenica', kar je nastalo iz pgerm. **flaskō*, to pa morda iz **flahtska*, kar je mogoče izpeljanka, sorodna z nem. *flechten* 'plesti' (Sn.); po Be. je prevzeto deloma iz srvn. *vasche* ali naravnost iz it. *fiasco*., po ST pa iz stvn. *flaska* 'steklenica'. SSKJ: *flaša* nižje pog. 'steklenica'.

- **flafha** (9): slov. **steklenica**, nem. **Flasche**

Zgled: Gorenz inu drugi pravio *ftaklenza* namefti *flafha*, /.../ (uvod, str. 13).

Slovenske vzporednice: *staklenca*, *staklenica*: *ftaklęza* (15), *ftaklęniza* (5), *ftaklenza* (1), gl. zgornji zgled, *ftakléniza* (1), *staklęza* (1).

Zgled 1: Od fhęft lemon sręsani lupek deni v' fhtir bokale shganiga vina, pufti ftati v' eni veliki *ftaklęzi* ali flafhi /.../ (str. 136).

Zgled 2: Je kmali sadofti, odftavi hladít, deni v' *ftaklęnize*, /.../ (str. 116).

Zgled 3: /.../ kader v' krugli sazahnę vręti, vsami limonade ven, jo prezędi fkusi ruto; potle deni v' flafhe ali *ftaklénize*, dobro samafhi, poftavi v' kęlder (str. 131).

Zgled 4: *Staklęze* dobro samafhi, inu fmolo sakapi. (str. 141).

frakel s. m.: *frakelj* je prevzeto iz bav. avstr. *das Fräckelein* 'ena osmina litra', kor. in štaj. nem. *Frackel* v enakem pomenu (ST).

- **frakel** (12): slov. **frakelj**, nem. **Achtelliter**

Zgled: Deni v' fklędo eno libro pogręte moke, dvanajft rumenakov, en *frakel* fmętane, /.../ (str. 59).

frikase s. m.: čas izposoje ni določen. Po. navaja *Frikassee* 'ragu iz belega mesa', kar je prevzeto iz fr. *fricassée*. SSKJ: gastr. 'jed iz drobnih kosov navadno telečjega mesa, dušenega v svetli, kisli omaki'.

- **frikafè** (1): slov. **frikase**, nem. **Frikassee**

Zgled: /.../ deni shabe v' fklèdo, zhèf vlì ta *frikafè*, /.../ (str. 100).

funt s. m.: prevzeto iz nem. *Pfund* ali srvn. *pfunt*, kar je pred 8. st. prevzeto iz lat. *pondō* 'funt', izhodiščno 'po teži', otrdelega ablativa od *pondus* 'utež' (Sn.), po ST je prevzeto iz nvn. *Pfund*. SSKJ: 1. /.../ // nekdej 'utežna enota, približno pol kg': funt mesa je bil po grošu.

- **funt** (1): slov. **funt**, nem. **Pfund**

Zgled: Libra ali *funt* je noviga snajdenja ftarim nesnániga, v' tim fe rajfhi vershem po latinzihi inu lahih, kir imajo befede bol lahke sa isrezhi, kakor Nemzi; /.../ (uvod, str. 13).

glaž s. m.: prevzeto iz srvn. *glas*, stvn. *glas*, nvn. *Glas* (ST). SSKJ: *glaž* nižje pog. 'kozarec'.

- 1. pitni **glash** (1) / okrogli **glash** (1) / **glash** (1): slov. **kozarec**, nem. **Glas**

Zgled 1: /.../ vrèshi s' pitnim *glasham* vfaki kupez ven, /.../ (str. 9).

Zgled 2: Potle dèlaj teftó, dobro gnedi, /.../ ga svalaj na dili sa en masinz debelo; potle ga rèshi s' okroglim *glasham* na okrogle fhipe, /.../ (str. 54– 55).

Zgled 3: /.../ sgnedi teftó, rèshi ga s' *glasham*, ali s' obodzam sa krofe, /.../ (str. 57).

- 2. **glash** (1) / **glafh** (1): slov. **steklenica**, nem. **Flasche**

Zgled: Potlè ohladi, napolni *glashe*, pufti en dan odperte ftati; na verh snafh v' *ftaklènize*, ali flafhize mandelnoviga olja nalíti, inu samafhiti (str. 115).

Slovenska vzporednica: *staklenica*: *ftaklèniza* (5), gl. zgornji zgled, *ftakléniza* (1).

Zgled: /.../ potle deni v' flafhe ali *ftaklénize*, /.../ (str. 131).

- 3. **glash** (5) / **glafh** (1): slov. **kozarec** '(večja) steklena posoda za shranjevanje živil', nem. **Glasgefäß, Einmachglas**

Zgled 1: Potle perftavi jęfiha, ene lorber peręfa, popra inu diľhave, de savrę, v' vręli jęliħ deni kumare, de enkrat savrejo; rasloshi kumare v' *glashe*, nalì jęliħ zhes nje (str. 142).

Zgled 2: /.../ operi eno libro lępih odbraneħ jagod rudęzhiga grosdizha, /.../ smęľhaj jeh med zucker, puľti vręti, dokler sholzħnafti poľtajajo; poľtavi kotlizħ v' merslo vodo, de fe hitriľhi ohladę, deni v' *glafh*, inu hrani savęsane s' prebodenim papirjam (str. 108).

- **glashavna**^{tv} (1): slov. **steklo**, nem. **Glas**

Zgled: Gorenz inu drugi pravio ľtaklenza nameľti ľalħa, ker je is *ľtaklà* to je is *glashavne* (uvod, str. 13).

Slovenska vzporednica: *staklo*: *ľtaklò* (1), gl. zgornji zgled.

- **glashovnat**^{tv} (2): slov. **steklen**, nem. **gläsern**

Zgled: /.../ smersle jedi od ľadja ľo lęplħi v' *ľtaklenih* ali v' *glashovnatih* kosarzih; /.../ (str. 124).

Slovenska vzporednica: *staklen*: *ľtaklen* (1), gl. zgornji zgled.

gris s. m.: *gres* je prevzeto iz srvn. *griež* 'pesek, prod, grobo mleto žito' (ST). Vor. navaja *gris* 'zdrob'. BSSKJ: *gres* zastar. 'zdrob'.

- **grief** (2): slov. **zdrob**, nem. **Grieß**

Zgled: Eno pęľt maľla rasbęli v' kosi, pol frakla *griefa* notri, /.../ (str. 58).

- **griefov**^{tv} (4): slov. **zdrobov**, nem. **Grieß-**

Zgled 1: Shpehovi *griefovi* zmoki ali Knedelni (str. 21).

gvirc s. m.: čas izposoje ni določen. Nemška ustreznica je *Gewürz* 'začimba' (Po. ustno). *Gvirc* pri Vor. BSSKJ: *gvirec* zastar. 'dišava'.

- **gvirz** (8): slov. **dišava**, nem. **Würze**

Zgled : /.../ perdeni folí, dífhēzhiga selenja, lorbarjovo pērje, zhebula, zhefna, korenja, sélene, peterfhila, lemonoviga lupa, brinja, *dífhave* ali *gvirza*; /.../ (str. 23).

Slovenska vzporednica: *dišava*: *dífhava* (34), gl. zgornji zgled, *dífháva* (3), *dífhava* (1).

Zgled 1: /.../ kader savrè, snafh notri djati muľkat zvęta, ingverja, al druge *dífháve*, /.../ (str. 154).

Zgled 2: /.../ ta zucker deni notri, inu druge *dífhave*, alí *gvirza* (str. 49).

- **gvirzati** (3): slov. **odišaviti**, nem. **würzen**

Zgled: *Gvirzaj* s' fhkaplętam, ftoľzhenim nagel shbizami; /.../ (str. 7).

gugelhop s. m.: čas izposoje ni določen. Dunajski *Gugelhupf* je isto kot koroški *šartelj* (nem. *Reinling*). *Kugelhopf*: nemški šarkelj, v Avstriji imenovan *Gugelhupf*, kar je prevzeto iz nemških besed *Kugel* 'krogla' in *Hupf* 'poskok' (Nov.), *Gugelhupf* 'šarkelj' navaja tudi Pl. kot nemško ustreznico za šartelj. *Gugelhupf* 'Napfkuchen' (južnonem. in švic. –*hopf*), kor. nem. *Reinling* (Po.). Podatkov o ohranjenosti ni.

- **gugelhop** (2): slov. **šarkelj**, nem. **Napfkuchen**

Zgled: *Gugelhop* (str. 54).

Vzporedno tudi germanizem: šarkelj: *fharkel* (1), gl. tudi iztočnico *šarkel* (str. 99).

Zgled: Sa torte snajo tudi druge shlaht modli biti, katiri fo nalaľh narejeni al po podobi ene dínje, al s' votlino v' frędi, al kakerfhnekol podóbe fe sa *fharkelne* dějajo (str. 81).

Vzporedno tudi nemški izraz: *Kugelgupf* (1) in kalk po nemški zloženki: *krogloverh* (1).

Zgled: *Krogloverh*, ali *Kugelgupf* (kazalo, str. 5).

hasobsoten s. m.: prevzeto iz kor. nar. *h(o)aß abg'sotten*, knjiž. *heiß Abgesottenes* 'prevreto' (Po.). Podatkov o ohranjenosti ni.

- **hafoblôten** (1): slov. **obarjen**, nem. **gekocht**

Zgled: /.../ *hafoblôten* riba nesaftôpi nobeden po ftranľkih krajih, kader pa rezhem: *obarjena riba*, me bodo saftopili (uvod, str. 12).

Slovenska vzporednica: *obarjen*: *obarjen* (1), gl. zgornji zgled.

hausenplater s. m.: čas prevzema ni določen. Nemška ustreznica je *Hausenblase* (Po. ustno). Cig. ima *Hausenblase* 'vizin, vizji mehur', pri Pl. viza in *beluga* 'Hausen.' BSSKJ: *havzeblaze* zastar. 'belugov mehur'.

- **hausenplater** (1): slov. **belugin mehur**, nem. **Hausenblase**

Zgled: /.../ potle deni *mehúr od bísene* to je *hausenplaterja* notri, /.../ (str. 103).

Slovenski vzporednici: *bisenovi mehur*, *mehur od bisene*: *bísenovi mehúr* (13), gl. spodnji zgled, *mehúr od bísene* (5), gl. zgornji zgled.

Zgled: Tako raspulhen *bísenovi mehúr* fe dęva v' sholze, /.../ (str. 106).

Vzporedno tudi nemški izraz: *Hausenblatter* (2) (*Blatter* oz. srvn. *blater* 'mehur' navaja Gr., kot tudi *Hausenblase* in *Hausenblatter* 'belugin mehur').

Zgled: /.../ deni en lot mehurja od bísene, ali *Hausenblatter*, kakor v' druge sholze, /.../ (str. 104).

hečepeč s. m.: čas izposoje ni določen. Ustreznica je bav. nem. *Hetschepetsch* 'šipek' (Po. ustno). BSSKJ: *hečepeč* zastar. 'šipkova marmelada'.

- **hezhepezh** (4): slov. **šipek**, **šipkova marmelada**, nem. **Hagebutte**, **Hagebuttemarmelade**

Zgled: Pofebej vsami eno pęft *goshuvja* ali *hezhepezh*, /.../ (str. 21).

Slovenske vzporednice: *gožov-a/-e* (*zmerzlina*, *jagode*), *gožovje*, *gožuvje*, *mačovje*: *goshovje* (5), gl. Zgled 1, *goshove* (*jagode*) (2), gl. Zgled 2, *goshova* (*smerslina*) (2), gl. Zgled 3, *goshuvje* (2), gl. zgornji zgled, *mazhovje* (1), gl. Zgled 2.

Zgled 1: Vsami v' eno fklędo tri lote prefejaniga zukra inu fhtir lote v' zukri vkuhaniga *goshovja* /.../ str. 67).

Zgled 2: Ene perífha *goshoveh* jágod, ali kakor drugi pravio, od *mazhovja*. Nęmzi pa *hezhepezh*; /.../ (str. 130).

Zgled 3: *Goshova smerslina* (str. 130).

holendarski^{tv} adj.: čas izposoje ni določen. Nemška ustreznica je *holländisch* 'nizozemski, holandski' (Po. ustno), pri Sv. *Holendar* nem. *Holländer* 'Holandec' → Holandija, → holendarski. Podatkov o ohranjenosti ni.

- **hollendarfki** (2): slov. **nizozemski**, nem. **niederländisch**

Zgled: *Hollendarfki* sof (str. 31).

ingver s. m.: prevzeto prek nem. *Ingwer*, srvn. *ingeber*, stvn. *gingibero* iz stfrc. *gimgibre*, kar je prek lat. *zingiber*, *gingiber* prevzeto iz gr. *zingíberi* 'ingver' (Sn.).

- **ingver** (7): slov. **ingver**, nem. **Ingwer**

Zgled: Deni v' koso fhpeha, prefhute, selenja, /.../ *ingverja*, popra, /.../ (str. 73).

janež s. m.: prevzeto iz bav. avstr. *aneis* (ST), nvn. *Anis*, to pa prek lat. *anīsum* prevzeto iz gr. *ánēson*, *ánēthon* 'koprc' in 'janež'. Gr. beseda je verjetno izposojena iz nekega vzhodnega jezika, vendar izvor ni znan (Sn.).

- **jānesh** (1): slov. **janež**, nem. **Anis**

Zgled: Vsami pol libre moke, pol unzhe froviga malla, fhęft lotov zukra, pęt rumenákov, enmalo *jānesha* vmęf, /.../ (str. 101).

jesih s. m.: prevzeto iz srvn. *ezzīh* 'kis', kar je prevzeto iz vlat. **atēcum*, po premetu nastale različice od klas. lat. *acētum* 'kis' (Sn.), po ST prevzeto iz stvn., srvn. *ezzīh*, nvn. *essig*. SSKJ: *jesih* nižje. pog. 'kis'.

- **jęfih** (57) / **jefih** (18): slov. **kis**,²⁰ nem. **Essig**

Zgled 1: /.../ s' tim sarofhtaj shupo, jo s' *jęfiham* okifaj, ofoli, gvirzaj, /.../ (str. 4).

Zgled 2: Kader fe rezhe s' lemono kifati, je tudi vino, al *jefih* dober, /.../ (uvod, str. 10).

Vzporedno tudi nemški izraz: *Eßig* (1).

²⁰ Vodnik je že uporabil izraze *kisanje*, *(o)kisati* in *kisel*, izraza *kis* pa še ne.

Zgled: Səlni jefih. Kräuter = *Eßig* (kazalo, str. 12).

- **jesišna^{tv}: jefihna (posoda)** (1): slov. **(posoda za) kis**, nem. **Essig(flasche)**

Zgled: Varvaj fe vino datí v' *jefihno pofôdo*; /.../ (uvod, str. 6).

ješpren s. m.: *ješprenj* je prevzeto iz nar. nvn. *gerstproein* poleg srvn. *gerstbrī*, nvn. *Gerstenbrei* (Be.); prevzeto iz nvn. *Gerstbrei* (ST); prevzeto iz nem. *Gerstenbrei*, v kor. nem. izreki *Gerstenproein*, zloženke iz nem. *Gerste* 'ječmen' in *Brei* 'kaša' (Sn.).

- **jefhpren** (2) / **jefhpren** (1): slov. **ješprenj**, nem. **Graupen, Kochgerste**

Zgled 1: /.../ kader je v' terdo kuhano, fe to imenuje zefarjov *jefhpren* (str. 5).

Zgled 2: Zefarjov *jefhpren* na shupi (str. 4).

kafe s. n.: nar. oblike *kofe*, *kofej*, *kafej* so prevzete iz nvn. *Kaffee*, to pa preko frc. *café*, *coffée* in angl. *coffee* iz arab. *qahwa* 'kava' (Be.); po ST je *kofe* mlada izposojenka, oblika *kofe* je izposojenka iz nar. oblike, *kafej* pa iz knjiž. oblike, pri čemer se izglasni -e v slov. preobrazi v -ej. BSSKJ: *kafe* zastar. 'kava'.

- **kafè** (4): slov. **kava**, nem. **Kaffee**

Zgled: Shgè fe *kafè* v' odperti pofodi, /.../ (uvod, str. 8).

- **kafetər** (1): slov. **kavarnar**, nem. **Kaffeehausbesitzer**

Zgled: Smersle mləzhne inu od řadja jėdi řo danafhni dan zlo navadne; noben pofėbni god bres njeh nemíne. So pa drage, zhe fe per *kafetėrijh* kupujejo; /.../ (str. 122–123).

- **kafétov^{tv}** (2): slov. **kavni**, nem. **Kaffee-**

Zgled: *Kafétova* řmetana (str. 119).

karfiola²¹ s. f.: *karfijola* je prevzeto prek bav. nem. *Karfiol* iz it. *cavolfiore* v enakem pomenu, kar je zloženska iz it. *cavolo* 'zelje' in *fiore* 'cvet'. Prvotni pomen it. besede je 'cvetno zelje, cvet zelja' (Sn.).

- **karfiola** (2): slov. **cvetača**, nem. **Blumenkohl**

Zgled: /.../ vli gori rumeno shupo, /.../ jo obloshi s' kuhanimi *Karfiolami*, /.../ (str. 2).

karp²² s. m.: *karp* je nar. oblika; psl. domnevno **korpъ* poleg lat. *karpa*, iz te osnove je nastalo stvn. *karpo*, *charpfo*, srvn. *karpfe*, nvn. *Karpfen*; ime izvira verjetno iz neznanega jezika na področju Alp; domnevno je treba za slovan. oblike izhajati iz stvn. ali got. (Be.). SSKJ: *karp* zastar. 'krap'.

- **karp** (17): slov. **krap**, nem. **Karpfen**

Zgled: Preręshi ofhohtaniga *karpa* po herbti, /.../ (str. 90).

kastrola s. f.: prevzeto iz bav. avstr. *Kasserolle*, ponekod v Avstriji nar. *kastrōl* 'posoda', po Sn. in Be. prevzeto prek nar. nem. *Kastrol* (knjiž. *Kasserolle*) iz frc. *casserole* 'ponvica'. SSKJ: *kastrola* nižje pog. 'kozica, posoda'.

- **kaftrola** (7): slov. **kozica**, **posoda**, nem. **Topf**

Zgled: Pifker poštavi v' na pol vręli krop v' *kaftrol*i, /.../ (str. 5).

²¹ Vodnik je sicer ob germanizmu *karfijola* uporabljal tudi romanizem *kavlifior*, ki ga je tudi dobesedno prevajal z besedno zvezo *cvetni ohravt* (str. 87).

²² Vodnik je uporabil besedo v obliki, pri kateri še ni izvršen premet jezičnika. Praslovanska skupina *soglasnik+*-or-+soglasnik* se je v južnoslovanskih jezikih razvila v *-ra-* (V: Babič: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*, str. 20). V stvn. obliki *karpo* je izvedena samo podaljšava vokala *-o-* v *-a-*, do premeta pa ni prišlo.

kelder s. m.: zaradi *-ld-* prevzeto iz bav. srvn. *kēlder* 'klet' (ST), po Sn. prevzeto iz bav. srvn. *kēlder*, iz česar se je razvilo današnje nem. *Keller*. To je nastalo iz stvn. *kellari*, kar je prevzeto iz lat. *cellārium* 'shramba', izpeljanke iz lat. *cella* 'shramba, tesen prostor, klet'. BSSKJ: *kevder* zastar. 'klet'.

- **kēlder** (2): slov. **klet**, nem. **Keller**

Zgled: Smezhkaj moline ali málinze s' eno shlizo, na en polizh molín slì en mafelz jēlìha, samafhi pofodo dobro, de duh nepojde ven, pufti ftati v' *kēldri* na hladi, /.../ (str. 115).

knedel s. m.: *knedelj* je prevzeto iz bav. avstr. *Knödel*, nar. *kned·l* (ST); prevzeto iz nvn. *Knödel* (Be., Sn.). SSKJ: *knedelj* nižje pog. 'cmok'.

- **knedel** (3) / **knēdelz** (2) / **knēdel** (1): slov. **cmok**, nem. **Kloß**

Zgled 1: /.../ *knedel* to je *gnedel*; /.../ (uvod, str. 12).

Zgled 2: Od tēga vřami dvē řhlize prozh, inu naredi klobafize, inu jeh řzri ali pohej; ali pa *knēdelze*, inu jih řkuhaj (str. 8).

Zgled 3: Kader je ‚Sagô dofti kuhan, ga řęshi s 'shlizo is lonza na *knēdelne* ali zmoke /.../ (str. 1).

Slovenske vzporednice: *cmok*, *gnedel*²³: *zmok* (15), *gnēdel* (3), *gnedel* (2), gl. Zgled 1.

Zgled: Krompirjovi *zmoki*, ali *gnēdli* (kazalo, str. 13).

Vzporedno tudi nemški izraz: (*Spinat*)*knodel* (1).

Zgled: Spinazhni *zmoki*. *Spinatknodel* (kazalo, str. 13).

knofla²⁴ s. f.: prevzeto iz bav. avstr. *Knopfnadel* 'Stecknadel', v slovenščini kontaminirano v *knofla* (ST). BSSKJ: *knoflica* zastar. 'bucika, igla'.

²³ Gnedel: iz psl. *gnesti (Sn., str. 145).

²⁴ Sicer je Vodnik poznal tudi izpeljanko *řpikavnik* iz nemške podstave *řpik-* in slovensko vzporednico *jegla* (gl. pod iztočnico *řpikati*, str. 103).

- **knofla** (1) / **knófliza** (1): slov. **bucika**, nem. **Stecknadel**

Zgled 1: Potle deni v' flëherno ftaklënzio eno kafë shlizo shganiga vina, samafhi s' mehurjam, prebodi nekitere luknize s' *knoflo*, /.../ (str. 132).

Zgled 2: Hruflhke nimajo prevezh srële biti, tudi ne mesdne; prebodi jeh s' *knóflizo* fkus muho notri, de pojde zucker v' një (str. 116).

koh s. m.: iz srvn. *koch*, nvn. *Koch* 'Gekochtes, Brei' (DWDS), GB navaja *koh* v pomenu 'kaša'. BSSKJ: *koh* zastar. 'kuha'.

- **koh** (4) / **kôh** (2): slov. **narastek**,²⁵ nem. **Auflauf**

Zgled 1: Kuhanje, ali *koh* (str. 40).

Zgled 2: Pluzhni *kôh* (kazalo, str. 5).

Vzporedno tudi izpeljanka iz prevzetega glagola *kuhati*: *kuhanje* (3), gl. zgled 1.

Vzporedno tudi nemški izraz: *Koch* (1).

Zgled: Kuhanje: *Koch* (kazalo, str. 3).

koleraba s. f.: prevzeto iz kor. nem. *köllarabe*, kar ustreza knjiž. nem. *Kohlrabi*, *Kohlrabe*. To je prevzeto iz it. zveze *cavolo rapa*, kar vsebuje it. *cavolo* 'zelje' in *rapa* 'repa' (Sn.); Be. navaja za vir izposoje nvn. *Kohlrabi*, *Kohlrübe*, ST pa bav. avstr. *Kölrabi*.

- **koleraba** (7): slov. **koleraba**, nem. **Kohlrübe**

Zgled: Srëshi na podolgafto, sële, *kolerabe*, /.../ (str. 10).

²⁵ *Koh* prevajam z izrazom *narastek* in ne *kaša*, saj je iz receptov razvidno, da gre za jedi, sestavljene iz stopljenega masla, ki se mu dodajo različne sestavine (mleko, jajca, sladkor, včasih tudi smetana, v enem primeru tudi kuhana pljuča), vse skupaj se skuha, nato se zmes da peč. Gl. tudi podiztočnico *kuhanje* (str. 74).

krajcer s. m.: *krajcar* je prevzeto iz srvn. *kriuzer* 'kovanec, na katerem je bil upodobljen križ' (današnje nem. *Kreuzer*), kar je izpeljano iz srvn. *kriuz* 'križ' (Sn.); Be. kot vir prevzema navaja nvn. *Kreuzer*, stvn. *kriuzer*, *kriuzoere* 'novec prvotno označen s križem.' SSKJ: *krajcar*: v stari Avstriji 'kovanec z vrednostjo ene stotine goldinarja'.

- **krajzer (5) / krajzar (1)**: slov. **krajcar**, nem. **Kreuzerbrot**

Zgled: Potlej fe oboje prav drobno rasfeka, sa en *krajzar* bęliga kruha²⁶ v' goveji shupi rasmozheniga inu fpęt oshętiga sraven dęne (str. 20).

krebulca^{tv} s. f.: *krebulja*, *krebuljica* je prevzeto iz stvn. **kęrvulla*, *kęrvol(l)a*; srvn. *kęrvel(e)*, *kęrbel* 'kuhinjska in zdravilna zel'; nvn. *Kerbel* (ST). Sn. navaja, da je prevzeto in prilagojeno iz stvn. *kervola*, *kervila*, *kerbele*, kar je prevzeto iz lat. *caerefolium* v enakem pomenu. Lat. beseda je prevzeta iz gr. **khairéphyllon* 'krebuljica', zloženke iz gr. *khairō* 'veselim se' in *phýllon* 'list'. Krebuljica ima namreč prijeten vonj in okus.

- **krebulza (6) / krebúliza (1)**: slov. **krebuljica**, nem. **Kerbel**

Zgled 1: Stolzi peterfhila inu *krebulze* v' ftopu ali moshnarju, de fok da; /.../ (str. 33).

Zgled 2: Vsami fhpargelnov, *krebúlize*, /.../ (str. 2).

- **krebulčina**^{tv}: **krebúlzhina (1) / krebulzhína (1)**: slov. **krebuljična**, nem. **Kerbel-**

Zgled 1: *Krebúlzhina* shupa (kazalo, str. 12).

Zgled 2: *Krebulzhína* shupa (str. 154).

²⁶ Gre za pomensko posebnost, saj je merska enota za količino kruha denar.

kreša s. f.: prevzeto deloma iz stvn. *kresso* (m.), *kressa* (f.), nvn. *Kresse* 'isto', toda del sbh. oblik kaže na it. *crescione* (Be.); po Sn. prevzeto iz stvn. *kressa*, iz česar se je razvilo današnje nem. *Kresse* 'kreša'. Nem. beseda etimološko ni zadovoljivo pojasnjena, morda je sorodna s stnord. *krás* 'slasten grižljaj', stind. *grasati* 'žre', lat. *grāmen* 'trava', vse iz ide. baze **gres-* 'jesti, grizljati, glodati'.

- **kręfha** (2): slov. **kreša**, nem. **Kresse**

Zgled: Naberí sęlífha, katire ío narbol perjętne, póftavím: *kręfha*, kíllíza, /.../ (str. 152).

krof s. m.: prevzeto iz nem. *Krapfen* 'krof', nar. kor. tudi 'v testo zavít žličnik kot jušna zakuha', kar se je razvilo iz srvn. *krapfe* 'kljuka, kavelj, krempeľ'. Ta vrsta jedi je tako poimenovana zaradi svoje oblike. Krofi so sicer danes gladko zaobljeni, nekđaj pa so bili tako kot cmoki in žličniki (in današnje miške) bolj koničasti, zato so poimenovani po kljuki in kavľju (Sn.).

- **krof** (6): slov. **krof**, nem. **Krapfen**, **Berliner**

Zgled: /.../ pufti *krofe* gor íti, ínu zrí jích ná maľli (str. 59).

krompir s. m.: prevzeto iz kor. nem. *gruntpirn*, *grumper*, *krumpir*, štaj. nem. *grundbir* 'krompir', poknjiženo *Grundbirne*, kar dobeseđno pomeni 'zemeljska hruška', saj je beseda zložena iz nem. *Grund* 'zemľja, tla' in *Birne* 'hruška' (Sn.), po ST prevzeto iz bav. avstr. *Grundbirne*.

- **krompir** (8): slov. **krompir**, nem. **Kartoffel**

Zgled: V' to polívko íe snajo túdi auftrige dјati, al íhe sraven *krompir* (str. 74).

- **krompirjov^{tv}** (2): slov. **krompirjev**, nem. **Kartoffel-**

Zgled: *Krompirjoví* zmoki, alí gnedlí (str. 169).

krugla s. f.: prevzeto iz stvn. *crugula*, nvn. *krugel*, *krugelin*, nvn. *Krugel* 'velik vrč' (ST); po Be. prevzeto iz nvn. *Krug* 'vrč', nar. *krugel*, stvn. *kruog*, srvn. *kruoc*; po Sn. je prevzeto iz nar. nem. *Krugel*, kar je manjšalnica od nem. *Krug* 'vrč'. To se je razvilo iz stvn. *kroug*, kar je verjetno prevzeto, vendar zanesľjiva predloga ní znana, morda je

izhodišče gr. *krōssós* 'vrč'. Mi. navaja za vir izposoje stvn. *crugela*. SSKJ: *krugla* nar. 'večja, navadno lončena posoda za vodo'.

- 1. **krugla** (5): slov. **vrč**, nem. **Krug**

Zgled: Tri libre preljániga zukra inu od 12 limón tanko vręsani rumeni lupek, kir je na podolgaŕte rěsine preręsan, fe sraven dene, Vfe fkup v' eno parftęno pozineno *kruglo* (str. 131).

- 2. (1): slov. **steklenica**, nem. **Flasche**

Zgled: /.../ deni v' *ftaklęzo* ali *kruglo*, nahudiga jęŕiŕa, poŕtavi na lonze, al na toplo /.../ (str. 154).

Slovenska vzporednica: *staklenca*: *ftaklęza* (17), gl. zgornji zgled, gl. tudi iztočnico *flaša* (str. 61).

kufren^{tv} adj.: *kufer* 'baker' je prevzeto iz srvn. *kupfer*, stvn. *kupfar*, nvn. *Kupfer*, iz tega se je oblikovalo *kufrast* 'bakren', pri Poh. tudi *kufręn* (ST); po Be. je prevzeto iz srvn. *kupfer*, to pa iz lat. *cyprium* 'Ciper'. BSSKJ: *kufer* zastar. 'baker', Kos.: *kufren* 'bakren.'

- **kufręn** (2) / **kufren** (1): slov. **bakren**, nem. **Kupfer**-

Zgled 1: Vfa poŕoda plehata, kofitarjaŕta, *kufręna*, inu meŕlingaŕta ima zhędna, luha, inu pred rujò varna ohranena biti (str. 79).

Zgled 2: Savolo tiga fe varjejo pametne kuharze pred obilno maŕtio, /.../; sherke inu sháltove ftvari odbęrajo inu odmętajo; pogreŕte nedajejo na miso, v' *kufreneh* ali *bakreneh* poŕodah nekuhajo, /.../ (uvod, str. 3).

Slovenska vzporednica: *bakren*: *bakren* (1), gl. Zgled 2.

kuhalnica s. f.: etimol. razlago za vse tvorjenke iz podstave *kuh*- gl. pod iztočnico *kuhati* (str. 75).

- **kuhalniza**^{tv} (9): slov. **kuhalnica**, nem. **Kochlöffel**

Zgled: Sa en tri bokale dershiozh lonez vsami ftir *kuhalnize* moke, /.../ (str. 3).

kuhar^{tv} s. m.

- **kuhar** (1): slov. **kuhar**, nem. **Koch**

Zgled: *Kuharji* fo prevezh brihtni otli biti, shênfke premojfríti; al kaj je is tîga vftalo? oni (*) fo snajdeli umne mēľhanja, al nevarne sa sdravje; /.../ (uvod, str. 1).

- **kuharza**^{tv} (3): slov. **kuharica**, nem. **Köchin**

Zgled: *Kuharze* naj berejo te zēle bukve sapôred, de eno ľploh saľtopnoľt dobôjo (uvod, str. 10).

- **kuharľki**^{tv} (2): slov. **kuharski**, nem. **Koch-**

Zgled: *Kuharji* fo prevezh brihtni otli biti, shênfke premojfríti; al kaj je is tîga vftalo? oni (*) fo snajdeli umne mēľhanja, /.../ s' ptujmi imēnmi kuhinľki jesik Nēmzam inu Slovēnzam smēľhali; tako dalez, de nam dan danaľhni ľkoro ni mogozhe unajne *kuharľke* bukve, saľtopiti (uvod, str. 1–2).

kuhati v.: v besedno družino sodijo tudi *kuhar*, *kuharica*, *kuhalnik*, *kuhalnica*, *prekuhati*, *prekuhavati*, *skuhati*, *vkuhati*, *vkuhavati*, *zakuhati*, *zakuhavati*; prevzeto iz stvn. *kohhōn* 'kuhati' (iz česar se je razvilo tudi današnje nem. *kochen*), kar je prevzeto iz lat. *coquere* 'kuhati', to pa je sorodno s psł. **pet'i*, sloven. *péči* (Sn.).

- 1. **kuhanje**^{tv27} (46): slov. **narastek**, nem. **Auflauf**

Zgled: *Kuhanje*, ali *koh* (str. 40).

Vzporedno tudi prevzeta beseda: *koh*: *koh* (44) / *kôh* (2), gl. zgornji in spodnji zgled.

Zgled: Pluzhni *kôh* (kazalo, str. 5).

Vzporedno tudi nemški izraz: *Koch* (1).

Zgled: *Kuhanje*: *Koch* (kazalo, str. 3).

²⁷ Gl. tudi iztočnico *koh* (str. 70).

- 2. (6): slov. **kuhanje**^{tv}, nem. **Kochen**

Zgled: Krajníze fe *kuhanja* teshkô uzhe, /.../ (uvod, str. 2).

- **kuhati** (133) / **kúhati** (4): slov. **kuhati**, nem. **kochen**

Zgled 1: *Kuhati* je nekídána latiníka nemíka inu floveníka befeda; kuhati fe pravi: narediti jedi perpravne sa zhloveíki vshitik (uvod, str. 3).

Zgled 2: Pamet jeh bo uzhila k' íledni jedi vezh al majn perprave vseti, kakor imajo sa vezh al main ludí *kúhati* (uvod, str. 10).

- **prekuhati**^{tv} (5): slov. **prekuhati**, nem. **abkochen**

Zgled: Olupi íepe kútine, preręshi zhes írędo, serna venistrębi; prekuhaj na vodi, /.../ (str. 75).

- **razkuhati**^{tv} (2): slov. **razkuhati**, nem. **zerkochen**

Zgled: Potle deni jabelka notri, pokrì, puíti jih kuhati, de fe mehki zhutio, kader s' kuhalnizo potípalh; vender, pręden fe *raskuhajo* (str. 77).

- **íkuhan**^{tv} (3): slov. **skuhan**, nem. **gekocht**

Zgled: Pífheta snajo íhpeham naíhpikane bití, inu v' kosi pezhene, al pa na vodi *íkuhane* (str. 166).

- **íkuhati**^{tv} (70) / **skuhati** (5): slov. **skuhati**, nem. **kochen**

Zgled 1: Shabe *íkuhaj*, otrębi, zheterti narasen deni, shupo od njeh hrani (str. 99).

Zgled 2: *Skuhaj* volovíki jesik na ofoleni vodi, /.../ (str. 21).

- **vkuhan**^{tv} (9) / **vkúhan** (7): slov. **vkuhan**, nem. **eingekocht**

Zgled 1: Vsami írove zhęíhne, ali *vkuhane*, kader ni íroveh (str. 127).

Zgled 2: *Vkúhane* zheíple, ali zheíplovi *falsen* (str. 112).

Vzporedno tudi prevzeta beseda: *salzen*: *falsen* (8), gl. zgornji zgled in podiztočnico *vkuhanje* (str. 76) ter iztočnico *salzen* (str. 98).

- **vkuhanje**^{tv} (9): slov. **marmelada**, nem. **Marmelade**

Zgled: Šolze, inu *vkuhanja*, ali *v' zukri kuhane fadja* (str. 102).

Vzporedno tudi besedna zveza: *v cukri kuhane sadja: v' zukri kuhane fadja* (2), gl. zgornji zgled.

Vzporedno tudi prevzeta beseda: *salzen: falsen* (7), gl. tudi podiztočnico *vkuhan* (str. 76) in iztočnico *salzen* (str. 99).

Zgled: Maręze fe snajo ravno tako vkuhati, kakor viřhne, inu fe zhes lęto hraniti sa vkuhanje, ali *falsen* (str. 109).

- **vkupati**^{tv} (20): slov. **vkupati**, nem. **einkochen**

Zgled: Maręze fe snajo ravno tako *vkupati*, kakor viřhne, /.../ (str. 109).

Vzporedno tudi nemřki izraz: *einzumachen* (1).

Zgled: Viřhne vkuhati. *Weichfelu einzumachen* (kazalo, str. 9).

kuhina s. f.: *kuhinja* je prevzeto iz stvn. *kuchina*, srvn. *kuchin*, *küchen*, *küche*, to pa iz poznolat. *coquīna* (ST, DWDS).

- 1. **kuhina** (1): slov. **kuhinja** 'prostor, v katerem se pripravlja hrana', nem. **Küche** 'Raum zum Kochen, Backen, Zubereiten der Speisen'

Zgled: Savolo tiga fe varjejo pametne kuharze pred obilno maftio, /.../ inu v' kuřrenih ali bakrenih pořodah nekuhajo, tudi ne v' zinařteh ali kofitarneh, /.../; one ohranio zhednořt snashnořt po *kuhini*; /.../ (uvod, str. 3–4).

- 2. **kúhina** (6): slov. **kuhinja** 'hrana, jedi, pripravljene na določen naćin', nem. **Küche** 'Art der Essenszubereitung, Zubereitung von Gerichten'

Zgled 1: Satorej perporozhím inu prořim, de bodo pervimu sazhetku dobrovolnô persanefli, moje persadevanje poprāvili, ter flovenřko *kúhino* v' en řtanovitni red inu verřto djali (uvod, str. 14).

- **kuhinski**^{tv} (3): slov. **kuhinjski**, nem. **Küchen-**

Zgled: Sledna vmetnoft ima fvoje laftne befede; tudi vę imate fvojo visho *kuhinlke* ftvarí prav imenvati, tedaj bodete narbol snale mojimu flabimu perzhetku popólnimoft naloshiti (uvod, str. 3).

kukmak s. m.: prevzeto iz bav. avstr. *Kugelmagen* 'šampinjon', tudi *Guckelmagen*, *Kuckenmucke*. Po Št. je prevzeto neposredno iz lat. *cucumago alba* (ST), po Pl. prevzeto iz nem. *kucken-mucken*.

- **kukmak** (3): slov. **kukmak**, **šampinjon**, nem. **Egerling**, **Champignon**

Zgled: Maftenje sa belake fe tako nareja: dinftaj sręsane *kukmake*, /.../ (str. 35).

kumara s. f.: prevzeto prek srvn. *kukumer* 'Gurke' iz lat. *cucumer*, *cucumeris* (ST).

- **kumara** (6) / **kúmara** (2): slov. **kumara**, nem. **Gurke**

Zgled 1: Telęzhje mefo rasręshi na majhine kofze, operi, deni v' koso, ofoli, en kof froviga mafla, /.../ inu frove luplene na, kolęfza sręsane *kumare*, /.../ (str. 25–26).

Zgled 2: Vsami majheneh *kúmar*, operi, /.../ (str. 142).

kutina s. f.: prevzeto prek stvn. *kutinna*, to pa iz lat. *cotonea*, srvn. *küt(t)en*, nv. *Quitte* (ST).

- **kútina** (20) / **kutina** (3): slov. **kutina**, nem. **Quitte**

Zgled 1: Olupi lępe *kútine*, preręshi zhes frędo, serna venistrębi; /.../ (str. 75).

Zgled 2: Hrani *kutine* ven pobrane v' glashe, vli zucker nad nje, kader fe ohladí, savęshi (str. 139).

limona s. f.: *limona* je prevzeto prek nem. *Limone* iz it. *limone*, kar je (morda prek arab.) prevzeto iz perz. *limūn* 'limona' (Sn.), po Be. je *limona* prišla v slovan. jezike prek it. *limone*. *Limonada* je prek nem. *Limonade* prevzeto iz frc. *limonade* (Sn.), po Be. je *lemona*, *lemenada* prvič izpričano v 18. st. pri Guts.

- **lemonáda** (2) / **limonada** (1): slov. **limonada**, nem. **Limonade**

Zgled 1: *Lemonáda* (str. 130).

Zgled 2: /.../ kader v' krugli sazhnè vrëti, vsami *limonade* ven, /.../ (str. 131).

- **lemonov^{tv}** (36) / **lemónov** (4) / **limonov** (2): slov. **limonin**, nem. **Limonen-**, **Zitronen-**

Zgled 1: Per *lemonovim* mlëki Nro. 200 oftane 12 belakov, ti fo dobri sa belákovo mlëko; /.../ (str. 120).

Zgled 2: *Lemónova* smerslina (str. 126).

Zgled 3: /.../ kader to vkup savrè perdeni srësaniga drobnaka, difhave ali gvirza, *limonovga* lupa, /.../ (str. 24).

- **limona** (3) / **limóna** (3): slov. **limona**, nem. **Limone**, **Zitrone**

Zgled: Vsami en mafelz fmëtane, en polizh dobriga vina, eno unzho prefjaniga zukra, od fhëft *limón* naftergani lup, od ene *limone* fok (str. 131–132).

lorber s. f.: prevzeto iz srvn. *lôrber*, stvn. *lôrberi*, nvn. *Lorbeer* (ST); Sn. navaja, da je prevzeto iz nem. *Lorbeer*, kar se je razvilo iz stvn. *lôrber(i)*, to pa je zloženo iz izposojenke iz lat. *laurus* 'lovor' in besede s pomenom 'jagoda', nem. *Beere*, ki se kot drugi člen zloženek pojavlja v več poimenovanjih začimb; pri. Pl. *lorber* iz nem. *Lorbeer*. SSKJ: *lorber* nižje pog. 'lovor'.

- **lorber (përje)** (7) / **lorbar** (1) / **(pero) lorbarja** (1) / **lorbarjovo (pero)** (1) / **(pero od) lorbarja** (1) / **lorbarjovo (përje)** (1): slov. **lovor(ov) (list)**, nem. **Lorbeer**

Zgled 1: Deni v' koso fhpeha, prefhute, selenja, *lorber* përja, /.../ (str. 73).

Zgled 2: V' eno koso deni putra, pol zhebula, fhatraja, eno pero *lorbarja*, inu ribji drob dinftat; kader je dinftan, vsami zhebul inu *lorbar* ven; /.../ (str. 4).

Zgled 3: Deni v' koso froviga maffa eno grëbo, /.../ Potle dobro rasmeľhaj, perli vina inu vode, zëliga muľkatzvëta, serna od popra, eno *lorbarjovo* pero, /.../ (str. 31).

Zgled 4: Meľhaj v' kosi enmalo moke, /.../ perdeni muľkatzvëta, en pero od *lorbarja*, /.../ (str. 30).

Zgled 5: Odfëkaj od omavshane prefizhove glave (podni dël, /.../ Deni jo v' pifker, /.../ perdeni folí, difhëzhiga selenja, *lorbarjovo* përje, /.../ (str. 23).

lot s. m.: v 16. st. *lott*, *lot* 'pol unče, štiriindvajsetina'; prevzeto iz srvn. *lôt* 'svinec, kovinska zmes za spajanje, kovinska utež', nvn. *Lot* poleg srvn. *löten*, *loeten* (Be.), Sn. navaja za vir prevzema nem. *Lot* 'lot, kovina za spajkanje', *löten* 'spajkati', kar se je razvilo iz pgerm. **lauda*- 'svinec'; pri Pl. *lôt*, m. das *Loth* (ein Gewicht). SSKJ: *lot* nekdam 'utežna mera, 17,5 g'.

- **lot** (55) / **loth** (3) / **lôt** (2) slov. **lot**, nem. **Lot**

Zgled 1: /.../ v' kosi narëdi pofebej presghanje, perlí shupe inu jëfiha, dva *lota* zuka, /.../ (str. 26).

Zgled 2: Pofëbej fturi eno pólivavko, vsami en kofez froviga mafla, dva *lotha* moke, /.../ (str. 27).

Zgled 3: Smëfhaj lkup /.../ fhtir rumenaka, inu fhtir *lôte* zuka; /.../ (str. 86).

mandel s. m.: *mandelj* je prevzeto iz srvn. *mandel*, nem. *Mandel*, kar je prevzeto iz poznolat. *amandula*, to pa iz gr. *amygdálē* (Sn.), po ST prevzeto iz srvn. *mandel*, stvn. *mandala* (to pa iz poznolat. *amandula*), nvn. *Mandel*; pri Pl. *mándel*, -dela, (-delna), m. die *Mandel*

- **mandel** (33): slov. **mandelj**, nem. **Mandel**

Zgled: Stolzi eno zhetert libre *mandelnov*, /.../ (str. 7).

- **mandelnov**^{tv} (13): slov. **mandeljnov**, nem. **Mandel-**

Zgled: Potlë ohladi, napolni glashe, pufti en dan odperte ftati; na verh snafh v' ftaklëize, ali flafhize *mandelnoviga* olja nalíti, inu samafhiti (str. 115).

marelca^{tv} s. f.: *marela*, *marelica* je prevzeto prek bav. avstr. *Marille* 'marelica', to pa iz it. *armenillo* 'češnja' (ST, Sn.), po Be. deloma iz bav. avstr. *Marille*, to pa iz it. *armellino*, deloma iz nvn. *Amarele*, *Ammer* 'višnja'.

- **maręłza** (15) / **marelza** (7) / **mareliza** (1) / **maręłiza** (1): slov. **marelica**, nem. **Aprikose**

Zgled 1: *Maręłze* olupí, fkuhaj, preshmi fkusi fito; /.../ (str. 106).

Zgled 2: Sręłe *marelze* olupí, vsami jedre is koftí, /.../ (str. 128).

Zgled 3: Smerslína od *mareliz* (str. 128).

Zgled 4: Smerslína od *maręliz* (kazalo, str. 10).

- **marelčín^{tv}**: **marelzhín** (2): slov. **mareličén**, nem. **Aprikosen-**

Zgled: *Marelzhína* sholza (str. 106).

maselc^{tv} s. m.: *maselj* 'prostorninska mera, četrť bokala', v 18. st. pri Guts. *mafel*, *mafelz* 'poupolizh', demin. *maseljč*, prevzeto iz bav. avstr. *Maßlein*, kor. n. *maßil*, dun. *maßl* 'neka mera', demin. od *Maß* 'mera' (Be.); prevzeto iz bav. nem. *Māßlein*, kor. nem. *maßl* 'neka prostorninska mera', dobesedno 'merica' (Sn.); v 16. st. pri Dal. (Bes.); pri Pl. *māsēljč*, m. 1) *četrť bokala*, *das Seitel*. SSKJ: *maseljč* nekđaj 'prostorninska mera, približno 3,5 decilitra'.

- **mafelz** (28) / **mafsélz** (1): slov. **maseljč**, nem. **Mäßel, Maßl**

Zgled 1: V' en lonez, kir en bokal dershí, deni fhtir shlize zvetne moke, en *mafelz* al fmeťane, al froviga mlęka, /.../ (str. 37).

Zgled 2: /.../ v' en piľker déni dvě shlize zvęťne moke inu en *mafsélz* fmeťane, /.../ (str. 5).

matal s. m.: *metal* je prevzeto po zgledu nem. *Metall* iz lat. *metallum* 'kovina', kar je prevzeto iz gr. *métallon* 'kovina, ruda, mineral' (Sn.). SSKJ: *metal* redko 'kovina'.

- **matall** (1): slov. **kovina**, nem. **Metall**

Zgled: Per fadju inu kiľlinah je potrebna al fřeberna, al lefena shliza inu pofoda; drugi *matalli* bodo od kiľlób rasjedeni, inu sdravju fhkodjejo (uvod, str. 4).

mavrah s. m.: prevzeto iz srvn. *maurache*, *mauroche* (ST), iz česar se je razvilo današnje bav. avstr. *Maurachen* in kar je sorodno s knjiž. nem. *Morchel* 'mavrah' (Sn.).

- **mavrah** (3): slov. **mavrah**, **smrček**, nem. **Morchel**

Zgled: /.../ *mavrah* je *lmerzhèk*; /.../ (uvod, str. 13).

Slovenske vzporednice: *smrček*, *smrčik*: *lmerzhik* (5), *lmerzhèk* (1), gl. zgornji zgled, *lmerzhèk* (1), *lmerzhik* (1).

Zgled 1: Velike *lmerzhike* operi, ofolene pufti en zhas ftati, de odmèknejo (str. 38).

Zgled 2: Nadèvani *lmerzhèki*, gefüllte *Maurachen* (kazalo, str. 3).

Zgled 3: Poľèbej rasrèshi kàpar, ali pa *lmerzhike* na drobno, /.../ (str. 70).

Vzporedno tudi nemški izraz: *Maurachen* (1), gl. Zgled 2.

melisa s. f.: prevzeto prek nem. *Melisse* in srlat. *melisphyllum* iz gr. *melissóphyllon* 'melisa', dobesedno 'čebelji list', zloženke iz gr. *mélissa* 'čebela' in *phýllon* 'rastlinski list' (Sn.).

- **melífa** (2): slov. **melisa**, nem. **Melisse**

Zgled: Vsami fpiknarde inu rosmarin zvètja; basilike, *melífe*, /.../ (str. 153).

mesingast^{tv} adj.: *mesing* je prevzeto iz nvn. *Messing* (ST), *mesingast* že pri Pl. in Vor. BSSKJ: *mesingast* zastar. 'medeninast'.

- **meľingaft** (7) / **męľingaft** (7): slov. **medeninast**, nem. **Messing-**

Zgled 1: Eno unzho zukra deni v' *meľingafto* fklèdo, /.../ (str. 76).

Zgled 2: Deni ftólzheniga zukra eno libro v' *męľingafiti* kotlizh, /.../ (str. 108).

mišel s. m.: *mušel* je prevzeto iz nvn. *Muschel*, srvn. *muschel*, v kasnejših slovarjih ni več zabeleženo (ST); beseda znana že pri Vor., Sv. in Me. BSSKJ: *mišelj* zastar. 'školjka'.

- **miſhel** (11) / **míſhel** (1): slov. **školjka**, nem. **Muschel**

Zgled 1: Operi *miſhelne* s' vinam, /.../ (str. 33).

Zgled 2: Shuka v' *míſhelnih* (kazalo, str. 8).

model s. m.: prevzeto iz bav. avstr. *Model* 'pekač, model za peko', kar je prevzeto iz it. *modello* 'kalup, vzorec, model' (Sn.); Po. (ustno) za *modelc(i)* navaja, da je prevzeto iz bav. avstr. *Model*, beseda ima podoben pomen kot *bandelci* iz nem. *Wandel*.

- 1. **model** (4): slov. **pekač**, nem. **(Back)blech, Backform, Kuchenform**

Zgled: /.../ sadnizh perſipaj per peſhízah eno libro preſjane fſterke, pozhafi meſhaj; inu prezej v' en podolgaſti *model* deni per malim pozhafi pèzh; /.../ (str. 83).

- 2. **môdelz** (1): slov. **pita**, nem. **Obstkuchen**

Zgled: *Bandelzi*, ali *môdelzi* (kazalo, str. 4).

Vzporedno tudi germanizem: *bandelc: bandelz* (30), gl. zgornji zgled in iztočnico *bandelc* (str. 49).

mošt s. m.: prevzeto (eventualno prek srvn. *most*, nem. *Most* 'vinski mošt, vino iz sadja') iz furl. *most*, it. *mosto*, kar se je razvilo iz lat. *mustum* 'mlado vino, mošt' (Sn.), po ST prevzeto iz srvn. *most* 'mošt'.

- **moſht** (8): slov. **mošt**, nem. **Obstwein**

Zgled: Diſhavno vino fe nareja od vertneh diſhav al v' *moſhti*, al na fſtarim vini (str. 153).

- **moſhtov**^{iv} (1): slov. **moštov**, nem. **Obstwein-**

Zgled: Narbolſhí kval je, kader je on ſam na narbolſhi fſtopni fvojga notrajniga napetja; tedaj fe more prezej na droshe naredíti inu fuſhíti; preposne droshe fo prekille; vinſke naj fe fture od perveh *moſhtoveh* pen, /.../ (uvod, str. 6).

možnar s. m.: prevzeto iz srvn. *morsaere* (stvn. *morsari* 'Mörser'), to pa iz lat. *mortārium* (Be.).

- **moshnar** (8): slov. **možnar**, nem. **Böller, Mörser**

Zgled 1: Stolzi eno zhetert libre mandelnov, deni dinftano mefo is kose v' *moshnar* /.../ (str. 7).

Slovenski vzporednici: *stop*, (ročna) *stopa*: (rozhna) *ftopa* (2), *ftop* (1).

Zgled 1: Srędízo ajdoviga kruha pofufhi, de fe bo dala v' rozhni *ftopi*, ali moshnarji ftolzhi, /.../ (str. 84).

Zgled 2: Stolzi peterfhila inu krebulze v' *ftopu* ali moshnarju, /.../ (str. 33).

mulpret s. m.: čas prevzema ni določen. Nemška ustreznica je *Mollbrat* 'mehko meso, meso brez kosti' (Po. ustno), Or. (ustno) navaja 'pljučna pečenka' ali 'goveja ribica' za *mulprata*, nem. *Maulbraten*. SPZ: *mulprata* 'pljučna pečenka'.

- **mulpret** (1) / **molprat** (1): slov. **pljučna pečenka**, nem. **Lungenbraten**

Zgled 1: *Skrito mefo*, ali *mulpret* (str. 70).

Zgled 2: Ofoli *molprat* ali skrito mefo; /.../ (str. 72).

Slovenska vzporednica: *skrito meso*: *skrito mefo* (8), gl. Zgled 1.

Vzporedno tudi nemški izraz: *Mollbrat* (1).

Zgled: *Skrito mefô* ali *Mollbrat* (kazalo, str. 6).

muskat s. m.: *muškat* je prevzeto iz nem. *Muskat* 'muškatni orešček', kar je prek stfr. *muscat* prevzeto iz srlat. *nux muscata* 'muškatni orešček', dobesečno 'orešček z vonjem po mošusu'. Srlat. zveza vsebuje lat. *nux* 'oreh' in pridevnik od poznolat. *muscus* 'mošus' (Sn.), Be. za vir prevzema navaja le lat. adj. *muscātum* 'dišeč po mošusu', *muskat* znano tudi pri Vor. Pri Pl. tudi *muškatnica*, *muškatelica* in *muškatelka* 'Muscatellerbirne', *muškaten* 'Muscateller-'; Po. (ustno) za *(mu)škaplet* navaja, da je v zvezi z *muškatnim* (oreščkom). Morda gre za izposojenko iz *Muskatblüte* 'muškatni cvet', ki je fonetično in pravopisno prilagojena (KB ustno). SSKJ: *muškat* pog. 'muškatni orešček, muškatni cvet' in *muškaten* gastr. muškatni

cvet posušeni cveti muškata, ki se uporabljajo kot začimba; muškatni orešček *drobnemu orehu podobno seme muškata, ki se uporablja kot začimba*. BSSKJ: *muškaplet* zastar. muškatni orešek.

- **mulkat orëh** (6) / **mulkatorëh**^{tv} (1) / **mulkat oreh** (1): slov. **muškatni**^{tv} **orešček**, nem. **Muskatnuss**

Zgled 1: Som, ali pa fulz fe v' kofze srëshe, opere, inu s' ruto pofulhí. Potle ga s' maŕlam pomashi, s' *mulkat orëham* potrëfi, /.../ (str. 95).

Zgled 2: /.../ dinftaj srësane kukmake, /.../ perdeni drobno srësane rakove vratove, enmalo v' flani vodi kuhane od kofti sbranc (*) ribe, ofoli, naftergaj enmalo *mulkatorëha* notri; /.../ (str. 35).

Zgled 3: Kader je lkup kuhalo dofti zhafa, fe zvëtje venusame, /.../ *mulkat oreh* notri petrëfe; /.../ (str. 164–165).

- **mulkat zvëť** (28) / **mulkatzvëť**^{tv} (21) / **mulkat zvet** (2) / **mulkatzvet**^{tv} (2) / **mulhkaplëť** (2) / **fhkaplëť** (1): slov. **muškatni cvet**,²⁸ nem. **Muskatblüte**

Zgled 1: Tri unzhe maŕla mëfhaj, de poftane kakor kaŕha; dalaj pol libre ftolzhenih mandelnov, /.../ *mulkat zvëťa*, /.../ (str. 85).

Zgled 2: Mëfhaj rahlo eno libro putra, deni vajz 20 jajz rumenake, /.../ lemon lupka, fladke fkorie, inu *mulkatzvëťa* eno malo rëzh (str. 87).

Zgled 3: Ako fe polubi, fturi to polivko s' frovim maŕlam namëťti fhpeha; inu takrat perdeni tudi enmalo *mulkat zvëťa* (str. 156).

Zgled 4: Druge fo ftazunfke prideo is unajneh deshél, poftavim : nagelshbíze, fladka fkorie, *mulkatzvet*, anglejŕka difhava (uvod, str. 10).

Zgled 5: /.../ sa polivat narëdi is froviga maŕla, kille fmëťane, inu *mulhkaplëťa* en sofs; /.../ (str. 14).

²⁸ Muškatni orešček je plod muškatočca, visokega zimzelenega tropskega drevesa, muškatni cvet pa je posušena oranžna ovojnica muškatego oreščka, ki ima malo drugačen okus kot orešček (B. Novak, Kuharska enciklopedija, 1. Knjiga, str. 666-67).

Zgled 6: Gvirzaj s' *lhkaplëtam*, ftozhenim nagel shbizami; /.../ (str. 7).

- **muľkat vino** (1): slov. **muřkatno vino**, nem. **Muskateller**

Zgled: Zuker inu tudi fok od ftlazheneh pomoranzh inu lemon deni v' meľingafťi kotľizh, gori en polizh *muľkat vina* ali *muľkatelerja*, /.../ (str. 104).

Vzporedno tudi germanizem: *muřkateler. muľkateler* (1), gl. zgornji zgled.

- **muľkatelerjova^{tv} hruľhka** (2) / **muľkatelarza^{tv}** (1): slov. **muřkatelica, muřkatna hruřka**, nem. **Muskatellerbirne**

Zgled 1: Potle ľkuhaj seleneh zheľpel, inu potle v' ti zheľpłovi vodi kuhaj male hruľhke ali *muľkatelarze*, /.../ (str. 116).

Zgled 2: *Muľkatelerjove hruľhke* vkúhane (str. 116).

nařpiliti^{tv} v.: *řpila* je prevzeto iz srvn. *spľl* 'konica, sponka', nvn. *Speil* 'trska, iver, zaklinek, klin', kar je kakor nvn. *Speiler* 'řpila'; *zařpiliti* 'klobaso zapreti s řpilo' (Be.).

- **naľhpiliti** (1) / **naľhpĩliti** (1): slov. **speti s řpilo**, nem. **zuspeilen**

Zgled 1: Piľheta otrębi, ozhędi, *naľhpili*, noge s' ľhpago svęshi, /.../ (str. 50).

Zgled 2: V' kosi puťti savręti jęľiha inu vode, inu en zhebul, s' tim vręľim kropam otrębleno ľľko dvakrat popări, de duh sgubĩ. Potle jo *naľhpĩli*, /.../ (str. 95).

- **saľhpĩliti^{tv}** (1): slov. **speti s řpilo**, nem. **zuspeilen**

Zgled: /.../ tę ftvari vkup rasľękaj, inu na goveje bleke naloshi, potle jih ľkup savi, *saľhpĩli*, /.../ (str. 19).

nudel s. m.: *nudelj* 'rezanec' je prevzeto iz bav. avstr. *Nudel*, v 18. st. *nudelni* pri Guts., k temu sln. nar. *nudelpret* iz nem. *Nudelbret* 'deska za valjanje testa' (Be.); po Sn. je *nudelj* prevzeto iz nem. *Nudel*, kar se je domnevno prek *Knudel* razvilo iz *Knödel* 'cmok'. Po drugi domnevi naj bi bilo nem. *Nudel* prevzeto iz ladinske besede *menudli*, znane ob Gardskem jezeru, ki naj bi se razvila iz lat. *minütulus* 'majhen,

majčken'. SSKJ: *nudelj* nav. mn., nižje pog. 'rezanec', 'izdelek za zakuho iz rezančnega testa navadno v obliki krajših trakov'.

- 1. **nudel** (25): slov. **rezanec**, nem. **Nudel**

Zgled: /.../ dilo pogrej, jo s' moko potreŕi, deni gori sręsane *nudelne* ali *bazelne*, /.../ (str.).

Vzporedno tudi germanizem: *bacel* (2), gl. zgornji zgled in iztočnico *bacel* (str. 49).

- 2. **nudelbret** (1): slov. **deska**, nem. **Brett**

Zgled: Katiri nemŕhújeo, pravio: fila, kar pa gorenzi inu drugi po desheli budla imenujeo. Lublánez *nudelbret*, po desheli díla; /.../ (uvod, str. 12).

Vzporedno tudi germanizem: *dila*: *dila* (16), *díla* (2), gl. zgornji zgled.

Zgled: Eno libro zvetne moke rasdeŕi na *dili* na dva enaka kupza; /.../ (str. 42).

odvagati^{tv} v.: *vagati* je prevzeto iz stvn. *vâga*, srvn. *wâge*, nvn. *wage* 'tehtati' in 'tvegati', *vagati* v pomenu 'tehtati' je izpeljanka iz *vâga*, v pomenu 'tvegati, upati si' pa prevzeto iz. nvn. *wagen*, srvn. *wâgen* 'tvegati, upati si' (ST). SSKJ: *vagati* pog. 'tehtati'.

- **odvagati** (1): slov. **odtehtati**, **stehtati**, nem. **abwiegen**

Zgled: *Odvagaj* na eno libro kútin tri unzhe zukra, /.../ (str. 139).

ogarati^{tv} v.: čas izposoje ni določen. Pl. navaja *ogarati*: *abschaben* (*Haare, Borsten*), *abbrühen und dann enthaaren*, torej bi lahko bilo prevzeto iz *haaren* 'izgubljati dlako'. SSKJ: *ogarati* nar. 'ostrgati ščetine, ogoliti'.

- **ogárati** (1): slov. **odstranjevati ščetine**, **ogoliti**, nem. **haaren**

Zgled: Kar je kofmátiga inu pęnatiga fe al s' ognam ofmodi, al s' kropam *omavsha*, *opushi*, al *ogára* /.../ (uvod, str. 8).

Vzporedno tudi germanizem: *omavžati*: *omavshati* (1), izraz (izvor neznan) *opužiti*:²⁹ *opushiti* (1), gl. zgornji zgled, gl. tudi iztočnico *omavžati* (str. 88) in drugje rabljen izraz *ošohtati*³⁰ *ofhohtati* (2).

Zgled: Poftervo *ofhohtaj*, otrębi, ofoli, pezi jo na mręshi pozhař; /.../ (str. 99).

ohravt s. m.: *ohrovť*, tudi *ohravť* je prevzeto iz nvn. *Kohlkraut* 'zelje', srvn. *kolekrut*, *kolkirut*, po mnenju ST s kor. nem. posredovanjem (Be.). Prevzeto in po disimilaciji prenařeno iz nem. *Kohlkraut* 'zelje', zloženke iz nem. *Kohl* 'zelje' in *Kraut* 'zel' (Sn.).

- **zvetni ohravť** (11) / **zvęťni ohravť** (4): slov. **cvetaća**, nem. **Blumenkohl**

Zgled 1: *Ohravť* kuhaj na vodi s' folio do mehkiga, /.../ (str. 168).

Zgled 2: *Zvetni ohravť* ali *kavľifior*³¹ moreľň narpręd obariti, /.../ (str. 164).

Zgled 3: Golobi v' *zvęťnim ohravťi* (kazalo, str. 13).

- **ohravťovo (zvęťje)** (1): slov. **cvetaća**³², nem. **Blumenkohl**

Zgled: Per ti řęzhi neľmęľň pozineneľ kufreneľ kōs imęťi, temuzľ ľę parľęňo pofodbo; ľizer *ohravťovo zvęťje* viľhnovo poľtane, inu bęľo barbo, sgubí (str. 165).

²⁹ Opužiti: abschaben (V: Pleteršnik 1894: I 846).

³⁰ Sicer samostojno in vedno v kontekstu z ribami je Vodnik poznal tudi izraz *ošohtati* (*ofhohtati*), preveden z *abschaben* 'drgniti, ostrgati' (V: Andreja Perše: Valentina Vodnika Kuharske Bukve, str. 105); pri Pl. samo šohtati 'rauschen'.

³¹ *Kavľifior* je romanizem, ki izhaja iz it. *cavolfiore*, zloženke iz it. *cavolo* 'zelje' in *fiore* 'cvet'. Prvotni pomen te besede je 'cvetno zelje, cvet zelja'. Ob izrazih *cvetni ohravť* in *kavľifior* se pojavlja tudi germanizem *karľijola* (str. 68), ki je prevzet iz bav. nem. *Karľiol*, ta pa ravno tako iz it. *cavolfiore*.

³² Cvetaća poleg zelja, ohrovťa, nadzemne kolerabe in brokolija spada v botanično družino kapusnic (V: Novak: *Kuharska enciklopedija*, 1. knjiga, str. 410).

- **ohravt** (15) / **ohrov** (4): slov. **ohrov**, nem. **Wirsing(kohl)**

Zgled 1: Klobafe nadęłaj v' fvinłke zhęva, obęfi v' dim tri dni; jeh pezi v' frovim maflī, al kuhaj v' ohravti, sęli, al rępi (str. 20).

Zgled 2: Naloshi v' eno veliko koso lępe goveje maftī, al pa fhpeha; /.../ *ohrovta*, /.../ (str. 10).

- **ohrovtov^{tv}** (4): slov. **ohrovtov**, nem. **Wirsing(kohl)**-

Zgled: *Ohrovtove* glave otrębi, řnu perřtavi řkuhat, ne premehko, de ne rařpadejo, /.../ (str. 12).

omavžati^{tv} v.: *omavžati* 'z drgnjenjem odstranjevati ščetine z zaklanih živali'. Izhodiščni pomen je 'odstranjevati ščetine'. Prevzeto iz star. nem. *mausen* 'goliti se, menjati perje', danes *mausern*, kar se je razvilo iz stvnem. *mūzōn*, to pa je prevzeto iz lat. *mūtāre* 'spreminjati' (Sn.), pri Pl. tudi *omavžati* 'oskubsti' in pri Cig. *Mausen* 'britev, levitev, goljenje; lovljenje miši, zmikanje'. SSKJ: nar. 'odstraniti ščetine, ogoliti': omavžati prařiča.

- **omavshati** (1): slov. **odstraniti ščetine**, **ogoliti**, nem. **mausern**

Zgled: Kar je kofmátiga inu pęnatiga ře al s' ognam ofmodi, al s' kropam *omavsha*, *opushi*, al *ogára* /.../ (uvod, str. 8).

Tudi vzporedno rabljen izraz (izvor neznan): *opužiti*: *opushiti* (1), sestavljena iz germanizma *ogarati*: *ogárati* (1), gl. zgornji zgled in iztočnico *ogarati* (str. 86) in drugje rabljen izraz *ošohtati*: *olhohtati* (2)³³.

Zgled: Pořtervo *olhohtaj*, otrębi, ofoli, pezi jo na mręshi pozhař; /.../ (str. 99).

³³ Gl. opombi 29 in 30.

papir s. m.: prevzeto prek srvn. *papier*, nem. *Papier* iz lat. *papȳrus*, kar je prevzeto iz gr. *pápȳros* 'rastlina papirus' in 'iz papirusovih stebel narejen papir'. Gr. beseda je zagotovo izposojena, vendar zanesljiva podloga ni znana (Sn.), ST navaja za vir prevzema nvn. *Papier*, pozno srvn. *papīr*.

- **papir** (15): slov. **papir**, nem. **Papier**

Zgled: Sturi teftó is 12 lotov froviga mafla, dvēh zēlih jajz, /.../ svalaj teftó na tanko, rēshi s' kolēfzam trivoglate blēke, deni gori kakiga maflhenja; savì lkup, poftavlaj na *papir*, /.../ (str. 56).

pegen s. m.: čas izposoje ni določen. Nemška ustreznica je pl. *Bögen* 'loki' (pl. od *Bogen*) (Po. ustno). BSSKJ: *pegen* zastar. 'lok'.

- **pegen** (2) / **(mandel)pegen** (1): slov. **upognjenec**, nem. **Bogen**, **Mandelbogen**

Zgled 1: *Pegni* od na shbize sresanih mandelnov (str. 46).

Zgled 2: *Mandelnovi loki*, ali *mandelpegni* (str. 44).

Slovenska vzporednica: *(mandelnovi) loki* (2), gl. Zgled 2.

Vzporedno tudi nemški izraz: *Mandelbogen* (1).

Zgled: *Mandelnovi loki*, *Mandelbogen* (kazalo, str. 4).

- **(bilkoten)pogen** (1): slov. **upognjenec**, nem. **Bogen**

Zgled: Dvakrat pezheni *loki*, ali *bilkotenpogni* (str. 45).

Slovenska vzporednica: *loki* (1), gl. zgornji zgled.

Vzporedno tudi nemški izraz: *Biskottenbogen* (1).

Zgled: Dvakrat pezheni *loki*: *Biskottenbogen* (kazalo, str. 4).

pemski^{iv} adj.: po Sn. pri Sv. prevzeto iz nem. *Böhmen*, to pa iz srlat. *Bohemia* '(Zahodna) Češka'. SSKJ: *pemski* zastar. 'češki'.

- **pemfki** (1) / **pēm̃fki** (1): slov. **češki**, nem. **böhmisch**

Zgled 1: *Pemlka* shupa (str. 9).

Zgled 2: *Pemlka* juha (kazalo, str. 1).

peteršil s. m.: *peteršilj* je prevzeto prek nem. *Petersilie* in lat. *petroselinum* iz gr. *petrosélīnon* (Sn.), ST za vir prevzema navaja stvn. *petersilia*, srvn. *pētersil*, *pētersilje* 'peteršilj' prevzeto iz srlat. *pētrosilium* iz lat. *petroselinum*.

- **peterfhil** (39) / **peterfhíl** (9) / **petershil** (1): slov. **peteršilj**, nem. **Petersilie**

Zgled 1: Piŕheta al golobe deni v' koso s' frovim maŕlam, de fe navsamejo, sraven enmalo *peterfhila* inu diŕhave; /.../ (str. 25).

Zgled 2: Vsami eno dobro peŕt ŕpinazhe, enmalo *peterfhila* inu zhebula; rasŕekaj drobno, inu na maŕli ozri (str. 160).

Zgled 3: /.../ pomashi koso s' maŕlam, poloshi notri ribo, na njo lorber peŕja, ŕhatraja, zhebula, *petershila* koreníne, /.../ (str. 90).

- **peterfhilov^{tv}** (3) / **peterfhilov** (1) / **peterfhilov** (1): slov. **peteršiljev**, nem. **Petersilien-**

Zgled 1: Oŕtershi *peterfhilove* koreníne, /.../ (str. 170).

Zgled 2: *Peterfhilova* polivka, ali sôf (kazalo, str. 12).

Zgled 3: *Peterfhilova* polivka, ali sôf (str. 154).

pisker s. m.: po Št. verjetno prevzeto iz srvn. *phister*, *phistrīne* 'pekarna', to pa iz lat. *pistrīna*, ben. it. *pistoria* 'isto'. Pomensko se da izhajati iz *'peč (za peko kruha)' >*'pekač (za peko kruha)' (Be.). SSKJ: *pisker* pog. 'lonec' in *piskrc* star. 'lonček'.

- **piŕker** (8): slov. **lonec**, nem. **(Koch)topf**

Zgled: /.../ kader je diŕftan, vsami zhebul inu lorbar ven; drob pa v' en *piŕker*; /.../ (str. 4).

Slovenska vzporednica: *lonec*: *lonez* (25).

Zgled: V' en *lonez*, kir en bokal derší, deni ŕhtir shlize zvetne moke, /.../ (str. 37).

- 1. **piſkerz^{tv}** (1): slov. **lonček** (manjša posoda), nem. **Töpfchen**

Zgled: Vsami eno libro zvetne moke, poſtavi jo gręť; deni eno unzhofroviga maſla v' en *piſkerz* pozhafi per ogni topit (str. 54).

- 2. (1): slov. **skodelica**, nem. **Tasse**

Zgled: /.../ pukufi, zhe ni doſti fladko, pertręfi zukra; potle deni v' *piſkerze*, al flkudęlze, inu ohladeno na miso (str. 119).

Slovenski vzporednici: *skudelca*, *lonček*: *flkudęlza* (1), *lonzhek* (1).

Zgled: Sadnizh fe naliejo *flkudęlze* ali *lonzhki* sa smerslęne perpravleni (str. 119).

pleh s. m.: prevzeto iz stvn. *plęch*, *blęch*, srvn. *blęch*, nv. *Blech*, bav. avstr. *Plech* (ST). SSKJ: *pleh* niſje pog. 'pločevina'.

- **pleh** (31) / **plęh** (1): slov. **pekač**, nem. **(Back)blech**

Zgled 1: *Pleh* fe sgreje, s' voſkam pomashe, enmalo obrifhe (str. 44).

Zgled 2: Pa fe sna tudi na *plęhi* med plehovim obodam narediti; /.../ (str. 37).

- **plehat^{tv}** (5) / **plehov^{tv}** (3): slov. **pločevinast**, nem. **blechern**

Zgled 1: Kar oftane od tę nadęvke, jo smęfhaj lhe s' vezh flmętane; inu jo deni v' pozineno *plehato* flklędo, /.../ (str. 152).

Zgled 2: Deni gori namaſhene jaizhne belake, /.../ lemterkje poloshi drobtęne putra, potrefi s' ribanim kruham, obdeni s' *plehovim* obodam, /.../ (str. 35).

ponva s. f.: *ponev* je prevzeto prek stvn. *pfanna* (danes nem. *Pfanne*) iz vlat. *patna*, kar se je razvilo iz klas. lat. *patina* 'skleda', to pa je prevzeto iz gr. *patáne* v enakem pomenu (Sn.), po ST prevzeto iz stvn. *pfanna*.

- **ponva** (11): slov. **ponev**, nem. **Pfanne**

Zgled: V' *ponvi* raspuſti en droblanz putra, /.../ (str. 4).

- **(pezhna) ponva** (6): slov. **pekač**, nem. **Backform**, **Pfanne**

Zgled: /.../ sadnizh deni notri, kar fe od kopuna v' *pezhno ponvo* natezhe (str. 27).

- **(tortna) ponva** (13): slov. **pekač (za torto)**, nem. **Springform**

Zgled: Pomashi pleh inu obod s' putram, vli kuhanje notri, pomashi s' fpeṇenim bēlakam, potṛēfi s' zukram, inu pezi v' *tortni ponvi* (str. 68).

porcelanast^{tv} adj.: *porcelan* je prevzeto prek nvn. *Porzellan* iz it. *porcellana* 'porcelan' (ST), kar je v tem pomenu znano od 13. stol. dalje, ko je Marco Polo porcelan prinesel iz Kitajske (Sn.).

- **porzellanaft** (3): slov. **porcelanast**, nem. **Porzellan-**, **porzellanen**, **porzellanartig**

Zgled: /.../ smersle jedi od fadja fo lēpfhi v' ftklenih ali v' glashovnatih kosarzih; mlēzhne pa v' *kamnitih* ali *porzellanaftih* (str. 124).

Slovenska vzporednica: *kamnit*: *kamnit* (1), gl. zgornji zgled.

prata s. f.: prevzeto iz bav. srvn. *prate*, srvn. *brate* 'meso' (ST), po Sn. prevzeto iz bav. srvn. *prāte*, srvn. *brāte* 'pečenka', prvotno 'meso', kar je pod vplivom srvn. *brāten* 'peči', nem. *braten* 'peči, cvreti', *Braten* 'pečenka' pridobilo pomen 'pečeno meso'. SSKJ: *prata* nižje pog. 'pečenka'.

- **prata** (1): slov. **pečenka**, nem. **Braten**

Zgled: Kader ozhefh mefo pezhi, *pezkēnko* (*) ali *prato* imēti; deni mefo v' *pezhno ponvo* na trinogi nad sherjavzo; /.../ (str. 71).

Slovenska vzporednica: *pečenka*: *pezkēnka*³⁴ (1), *pezhenka* (1), gl. zgornji zgled.

- **prataft**^{tv} (1) / **pratnat**^{tv} (1): slov. **meso, primerno za pečenko**, nem. **Fleisch zum Braten geeignet**

³⁴ Gre za napako v zapisu. Pravilen zapis je v naslovu recepta: Visha foknato *pezhenko* fpezhi (str. 71).

Zgled 1: /.../ vręshi en kofez *prataftiga* telęzhjiga mefa, /.../ (str. 18).

Zgled 2: Vsami en kof govejiga *pratnatiga* mefa, /.../ (str. 22).

premojstriti^{tv} v.: *mojster* je prevzeto iz bav. srvn. *moister*, srvn. *meister*, nvn. *Meister*, prevzeto v 13. st. (ST). Po Be. je *mojster* prevzeto preko lat. *magister* iz stvn. *meistar*, srvn. *mester*, nvn. *Meister*, prevzeto morda zaradi -st- iz srvn. bav. *moister*, kjer se je -st- izgovarjalo do 15. st. Po Sn. je manj verjetno, da se je *mojster* razvilo s posredovanjem bav. srvn. *moister*.

- **premojfríti** (1): slov. **premagati**, nem. **überholen**

Zgled: Kuharji fo prevezh brihtni otli biti, shęnlke *premojfríti*; /.../ (uvod, str. 1).

preželc^{tv} s. m.: *priže* 'priželjc' je prevzeto iz bav. avstr. *Prüs*, *Prüsel*, knjižno nem. *Bries*, *Briesel* (ST); pri Pl. *přiželjč*, -željca, *m. die Kalbsbrustdrüse, das Bröschen* ("Bries"), *C., Z., Kr.*; — iz nem. SSKJ: *přiželjč* -a [žəl] m (ī) *anat. organ v prsnem košu, v katerem nastajajo limfociti*: krnenje *přiželjca* v dobi doraščanja, gastr. kupiti *telečji přiželjč*.

- **pręshelz** (1): slov. **přiželjč**, nem. **Bries(el)**

Zgled: En malo telęzhjiga kuhaniga vimena, inu dva *pręshelza* sręshi na kofzhike, /.../ (str. 8).

puđing s. m.: prevzeto prek nem. *Pudding* iz angl. *pudding* 'puding', star. le 'klobasa, z mesom polnjen želodec', kar se ohranja še npr. v današnjem angl. *black pudding* 'krvavica'. Angl. beseda je prevzeta iz frc. *boudin* 'krvavica', kar se je razvilo iz vlat. **botellinus*, to pa je izpeljanka iz klas. lat. *botulus* 'klobasa' in 'črevo, drobovina' (Sn.), prenos na moknato jed je povezan z gosto konsistenco (Po.). SSKJ: *puđing* gastr. 'močnata jed, kuhana v sopari'.

- **pudding** (is Pefe) (1): slov. **puding**, nem. **Pudding**

Zgled: *Pudding*³⁵ is Pefe (str. 41).

- **pudding** (7): slov. **puding**, nem. **Pudding**

Zgled : *Kuhana moknata jed*, ali *pudding*³⁶ s' vinlkim lhatoo (str. 60).

Slovenske ustreznice: (*kuhana*) *moknata jed*, *zavezana potica*: *kuhana moknata jed* (2), gl. zgornji zgled, *moknata jēd* (2), *savęsana potıza* (1), *savęsana potiza* (1).

Zgled 1: Takrat deni v' lklędizo, al vli zhes *moknato jēd* s' imęnam pudding (str. 104).

Zgled 2: Pudding ali *savęsana potıza* is pęfe (kazalo, str. 4).

Zgled 3: *Savęsana potiza* s' vinlkim lhadó, ali pudding (kazalo, str. 5).

pušel s. m.: *pušelj* je prevzeto iz bav. avstr. *Puschel*, dem. od *Pusch* 'grm', srvn. *büschelin*, *büschel* (ST). SSKJ: *pušelj* nar. 'šop'.

- **pušel** (1): slov. **šop**, nem. **Büschel**

Zgled: /.../ *pušel* je *fnopěk* ali *svesik* (uvod, str. 13).

Slovenski vzporednici: *snopek*, *zvezik*: *snopek* (1), *svesik* (1), gl. zgornji zgled.

³⁵ Izraz se pojavi v poglavju 'Pudding, inu Paftete' in samo v enem receptu (za t.i. puding iz pese) ter je nekaj povsem drugega od jedi, kot jo poznamo pod tem izrazom danes. Sestavljena je iz kuhane pese, masla, jajc, ribanega kruha in svinjskega mesa, vse skupaj je zapečeno na žerjavici.

³⁶ Izraz se pojavi v poglavju 'Poftne inu moknate jēdi' in v receptu z naslovom 'Kuhana moknata jed, ali pudding s' vinlkim lhatoo.', po čemer bi lahko sklepali, da gre za jed, kot jo pod imenom puding poznamo danes (bistvene sestavine so škrob, mleko, jajca, sladkor). Iz recepta ugotovimo, da škrob nadomeščajo žemlje, namesto mleka se uporabi sladka smetana, dodajo se tudi jajca, rozine in maslo, vse skupaj se zaveže v ruto in skuha v vodi.

puter s. m.: prevzeto iz bav. avstr. *Putter*, srvn. *Buter*, nvn. *Butter* (ST), po Sn. je prevzeto iz srvn. *buter*, iz česar se je razvilo današnje nem. *Butter*, bav. *Putter* 'surovo maslo'. Nem. beseda je kakor angl. *butter*, niz. *boter*, it. *bùrro* in frc. *beurre* prek lat. *būtȳrum* prevzeta iz gr. *boútȳron* v enakem pomenu, zloženke iz gr. *boŭs* 'krava, govedo' in *tȳrós* 'sir'. SSKJ: *puter* nižje pog. 'maslo'.

- **puter** (53): slov. **maslo**, nem. **Butter**

Zgled: /.../ perversi zakra, inu en droblanz *froviga mallo*, to je *putra*; /.../ (str. 3).

Slovenska vzporednica: *maslo*: stalna besedna zveza *frovo mallo* (120), gl. zgornji zgled, *mallo* s kakovostnim pridevnikom (*rakovo*, *sbeľeno*, *rasbeľeno*, *rasbeleno*, *raspuľheno*, *toplono*, *ftoplono*, *meľhano*, *smęľhano*) ali samostojno (91), stalna besedna zveza *srovo mallo* (4), stalna besedna zveza *kuhano mallo* (2).

Zgled 1: Kader fo ribe v' ofoleni vodi obarjene, fe dęne v' koso *mallo* topít, /.../ (str. 157).

Zgled 2: Poľębej olupu kuhane rake, naredi is lupín *rakovo mallo*; /.../ (str. 38).

Zgled 3: *Srovo mallo*, /.../ (str. 32).

Zgled 4: Deni na dilo eno libro zvetne moke; sręshi v' to moko pol libre *froviga*, al pa *kuhaniga mallo*; /.../ (str. 43).

rajž s. m.: *riž* je prevzeto prek srvn. *rŭs*, nem. *Reis* iz gr. *óryza*, različica *rajž* je iz 16. st. (Sn.), prevzeta iz nvn. *Reis* (ST).

- **rajsh** (12) / **rajfh** (3): slov. **riž**, nem. **Reis**

Zgled 1: V' eni kosi pufti mlęka savręti, deni notri *rajsha* kuhat /.../ (str. 39).

Zgled 2: Skuhaj na nji nudelne, al *rajfh*, /.../ (str. 3).

- **rajshov**^{tv} (6): slov. **rižev**, nem. **Reis-**

Zgled: Pol libre *froviga mallo*, eno unzho zakra, pol libre *rajshove* moke, inu en rumenák, tari ali ribaj v' rozhni ftopi ali moshnarji prav dobro; /.../ (str. 85).

rapuncel s. m.: *repincelj* je prevzeto iz kor. nem. *Rapünzel*, knjiž. *Rapunzel* 'motovilec', kar je prevzeto iz srlat. *rapuncium*, *rapontium* (Be.), po ST je *repincelj*

prevzeto iz štaj. nar. *Repinzel*, po Sn. pa iz kor. nem. *Rapünzel* ali star. nem. *Rapintzle*, *Rapüntzle*, kar ustreza knjiž. *Rapunzel* 'motovilec'. Nem. beseda, ki pomeni tudi druge rastline, je prevzeta iz it. *rapónzolo*, *raperónzolo*, kar etimološko ni zadovoljivo pojasnjeno. Izhodišče je lahko lat. **rādīx pontica* 'vrsta baldrijana', prvotno **'pontski koren'*, ali neka izpeljanka iz lat. *rāpa* 'repa'. SSKJ: *repincelj* nar. vzhodno 'motovilec'.

- **rapunzel** (4): slov. **motovilec**, nem. **Feldsalat**

Zgled: /.../ pęfo inu *rapunzel* sręshi na kolefza, ofóli /.../ (str. 169).

- **rapunzlov**^{tv} (3) / **repunzlov** (2): slov. **motovilčev**, nem. **Feldsalat**

Zgled 1: *Rapunzlove* korenine al olupu, ofoli, inu s' jęfiham inu oljam sa falato narędi; /.../ (str. 169).

Zgled 2: *Repunzlova* falata (str. 77).

ribati v.: prevzeto iz stvn. *riban* (srvn. *riben*, nvn. *reiben*) v pomenu 'ribati, rezati' (ST), po Sn. iz srvn. *rīben*.

- 1. **ribati** (1): slov. **rezati z ribežnom**, nem. **reiben**

Zgled: *Ribaj* sręle foknate kútine na ribeshni, /.../ (str. 136).

- 2. (3): slov. **drgniti**, nem. **reiben**

Zgled: *Dergni* ali *ribaj* fhtir pomoranzhe inu tri lemone ob eno libro zukra, to je rumeno unajno kosho, ne pa bęlo notrajno, katira je grenka (str. 104).

Slovenska vzporednica: *dergniti*: *dergniti* (1), gl. zgornji zgled.

- 3. (1): slov. **treti**, nem. **reiben**

Zgled: Pol libre froviga malla, eno unzho zukra, pol libre rajshove moke, inu en rumenák, *tari* ali *ribaj* v'rozni ftopi ali moshnarji /.../ (str. 85).

Slovenska vzporednica: *treti*: *treti* (1), gl. zgornji zgled.

- **naribati**^{tv} (1): slov. **naribati**, nem. **reiben**

Zgled: Hrin. *Naftergaj*, al *naribaj*, al sręsaniga na kolefza ftołzi; /.../ (str. 32).

Slovenska vzporednica: *nastergati*: *naftergati* (4), gl. zgornji zgled.

- **obriban**^{tv} (1): slov. **odrgnjen**, nem. **gerieben**

Zgled: /.../ s' lemono *obribaniga* zukra, gori natręfi, /.../ (str. 77).

- **riban**^{tv} (53): slov. **riban**, nem. **gerieben**

Zgled: V' eno drugo kosizo deni malla na sherjavzo, kader fe rasbęli, deni moke inu *ribaniga* kruha notri, /.../ (str. 13).

- **ribanje**^{tv} (1): slov. **ribanje** (rezultat dejanja), nem. **Reiben**

Zgled: Ribaj sręle foknate kútine na ribeshni, inu pretlazhi *ribanje* fkusi pertneni varshet; /.../ (str. 136).

- **sribati**^{tv} (3): slov. **zribati**, nem. **reiben**

Zgled: Oftergano pęfo fkuhaj v' mehko, jo *sribaj* na ribeshni /.../ (str. 41).

- **sriban**^{tv} (7) / **sriban** (1): slov. **zriban**, nem. **gerieben**

Zgled 1: Hrin fe tudi frov *sriban*, s' jęfham polft, inu enmalo zukram premęľhan na miso k' meľu daję (str. 32).

Zgled 2: /.../ potle *srıbaniga* lemon lupka, inu tri unzhe preľjaniga zukra, vľe smiraj na eno ftran dobro męľhaj, /.../ (str. 84).

ribežen s. m.: prevzeto iz srvn. *ribisen* 'ribežen' (ST), kar je sestavljeno iz srvn. *riben* 'ribati' in *isen* 'ęelezo' (Be.).

- **ribeshen** (3): **ribežen**, nem. **Reibe**, **Reibeisen**

Zgled: Olupi dvę lemone, jeh ftergaj na ftergávnik ali *ribeshni* pod eno fklędo; /.../ (str. 121).

Slovenska vzporednica: *stergavnik*: *ftergávnik* (1), gl. zgornji zgled.

roš s. m.: *rošt*, tudi *roš* je prevzeto iz srvn. *rôst*, *rôste* 'Rost, Glut, Feuer', nvn. *Rost* (ST). *Roštati* 'pražiti' je izpeljano iz *rošt* ali prevzeto iz srvn. bav. *rosten*, srvn. *rœsten* (Be.). SSKJ: *roštati* nar. 'ropotati'; BSSKJ: *roš* zastar. 'žar'.

- **rofh** (2) / **rôfh** (2): slov. **žar**, nem. **Grill**, **Bratrost**

Zgled 1: /.../ poftavi papir na *rofh* nad flabo sherjavzo, /.../ (str. 18).

Zgled 2: Shári lhe jed nad sharjavzo na shelēsni *mreshi* ali *rôlhi*, de jo shár od sharjavze zmari, /.../ (uvod, str. 7).

Slovenske vzporednice: (železna) mreža, ražen: *rashen* (11), (*shelēsna*) *mresha* (2), gl. Zgled 2 zgoraj, *mresha* (1).

Zgled 1: Sajza, al Jerēba na *rashni* foknato pezheniga deni v' koso, /.../ (str. 24).

Zgled 2: /.../ *rôfh* to je *mresha*; /.../ (uvod, str. 13).

- **rofhtanje**^{tv} (1): slov. **praženje**, nem. **Rösten**, **Röstung**

Zgled: Kader je shē rumeno, potrēfi s' eno peftjo moke, pufti *rofhtat* inu med *rofhtanjam* vēdno mēfhaj (str. 7).

- **rofhtati** (1): slov. **pražiti**, nem. **rösten**

Zgled: Kader je shē rumeno, potrēfi s' eno peftjo moke, pufti *rofhtat*, /.../ (str. 7).

- **sarofhtati**^{tv} (1): slov. **spražiti**, nem. **rösten**

Zgled: V' ponvi raspufti en droblanz putra, kader je rasbēlen, sarumeni v' njemu lhtir kuhalnize moke, inu drobno srēsan zhebul; s' tim *sarofhtaj* shupo, /.../ (str. 4).

rozmarin s. m.: *rožmarin* je prevzeto prek nem. *Rosmarin* iz srlat. *rōs marīnus* (ST), s prvotnim pomenom 'morska rosa' (Sn.)

- **rosmarín** (3) / **rosmarin** (2): slov. **rožmarin**, nem. **Rosmarin**

Zgled 1: /.../ deni v' eno koso froviga mafla, drobtín, podolgafto rēsaniga lemon lupka, srēsaniga *rosmarína*, /.../ (str. 92).

Zgled 2: Naberu *rosmarina*, shalbelna, besgoviga zvētja, /.../ (str. 152).

salzen s. m.: po Gr. v pomenu 'vkuhano sadje za nadev', Po. (ustno) omenja narečno varianto *solzen* 'isto', prevzeto iz *Salse* 'isto' (danes zastar.), kar je nekoč pomenilo tudi 'omaka' (*Sauce/Soße*), pri Pl. v istem pomenu *povretina*, pri Be. *šalša* 'omaka', kar je prevzeto iz it. *salsa* 'omaka', to pa iz lat. prid. *salsa* 'slana', sinonim je zos, izposojen iz nvn. *Soße* 'omaka'. BSSKJ: *salzen* zastar. 'vkuhano sadje za nadev'.

- **falsen** (7) / **folsen** (1): slov. **marmelada**, nem. **Marmelade**

Zgled: Vkuhane zhefple, ali zhefplovi *falsen* (str. 112).

Zgled: Se sna tudi v' zhernim brinovim sofi to je polivki na miso dati, ali pa v' *povrētini* to je v' *folsni* (str. 23).

Slovenska vzporednica: povretina: *povrētina* (1), gl. zgornji zgled.

Vzporedno tudi germanizem: *vkuhanje*: *vkuhanje* (9), gl. tudi podiztočnici *vkuhanje* in *vkuhan*.

Zgled: Marēlze fe snajo ravno tako vkuhati, kakor vihfne, inu fe zhes lēto hraniti sa vkuhanje, ali *falsen* (str. 109).

sos s. m.: gl. iztočnico *zos* (str. 99).

šalica^{tv} s. f.: manjšalnica od izposojenke iz srvn. *schāle* 'skodelica', iz česar se je razvilo današnje bav. nem. *Schale* v enakem pomenu. To se je razvilo iz pgerm. **skælō*, kar je sorodno s **skalō(n)*, ohranjeno v nem. *Schale* 'lupina' (Sn.), po Be. prevzeto iz srvn. *schāle* ali bav. nem. *Schale*. SSKJ: *šalica* nižje pog. 'skodelica'.

- **fháliza** (1): slov. **skodelica**, nem. **Tasse**

Zgled: /.../ kader je hladno, deni v' *sholzne jafhke* ali *fhálize* (str. 103).

Vzporedno tudi besedna zveza: (*žolični/a*) *jašek/jaška*: (*sholzhen*) *jafhek* ali (*sholzhna*) *jafhka* (1), gl. zgornji zgled, gl. tudi iztočnico *žolca* (str. 111).

šarkel s. m.: *šartelj* je prevzeto iz bav. avstr. *Schärtel* 'šarkelj' (ST). *Šarkelj* je koroška verzija dunajskega *Gugelhupfa*. Beseda je prevzeta iz štaj. nem. *Schartl*

(*Schärtlein*) (Po.), pri Pl. šárkəlj, -klja, *m.* = šartelj, der Reindling, der Gugelhupf in šártelj, -tlja, *m.* der Gugelhupf, *Jarn., Jan., C., Dol.*; — prim. bav. schart, kupferner Tiegel (Küchengeschirr), *Štrek. (Arch.)*. SSKJ: ima brez oznake tako *šartelj* kot *šarkelj*, ki je nadrejen.

- **fharkel** (1): slov. **šarkelj**, nem. **Napfkuchen**

Zgled: Sa torte snajo tudi druge shlaht modli biti, katiri fo nalaſh narejeni al po podobi ene dínje, al s' votlino v' frědi, al kakerfhnekol podóbe fe sa *fharkelne* dějajo (str. 81).

Vzporedno tudi germanizem: *gugelhup* (1), gl. tudi iztočnico *gugelhup* (str. 64).

Zgled: *Gugelhup* (str. 54).

Vzporedno tudi nemški izraz: *Kugelgupf* (1).

Zgled: Krogloverh, ali *Kugelgupf* (kazalo, str. 5).

šatraj s. m.: prevzeto prek srvn. *saterje*, štaj. nem. *Satrei* (knjiž. nem. *Saturei*) iz lat. *satureia*, *saturegia* 'šatraj' (ST).

- **fhatraj** (5): slov. **šatraj**, **šetraj**, nem. **Bohnenkraut**

Zgled: V' eno koso deni putra, pol zhebula, *fhatraja*, /.../ (str. 4).

šefla s. f.: *šeflja* je prevzeto iz bav. avstr. *šepfl* 'zajemalka', *Schöpflein* 'isto', nvn. *Scheffel* 'lesena posoda, prostorninska mera, mernik', *Schöffel* 'isto', srvn. *scheffel* 'modius', stvn. *skeffil* 'posoda za vodo, prostorninska mera za žito', nvn. *Schaff* 'posoda za vodo, sod' (Be.). SP: *šeflja* neknoj. ljud. 'zajemalka'.

- **fhefla** (1): slov. **zajemalka**, nem. **Schopflöffel**, **Schopfkel**

Zgled: /.../ *fhefla* kar je *sajemniza* al *sajemávka* (uvod, str. 13).

Slovenski vzporednici: *zajemavka*, *zajemnica*: *sajemniza* (1), *sajemávka* (1), gl. zgornji zgled.

šipa³⁷ s. f.: prevzeto iz bav. stvn. *scīpa*, *schīpa*, kar ustreza stvn. *scība*, iz česar se je razvilo današnje nem. *Scheibe* 'plošča, šipa' in 'rezina, kolut' (Sn.), prevzeto pred l. 1050 (Be.).

- **lhipa** (5): slov. **rezina**, nem. **Scheibe**, **Schnitte**

Zgled: Potlej sręshi nekaj pęfe na *lhipe* inu enmalo zhebula, /.../ (str. 17).

škaf s. m.: prevzeto iz stvn. *skaf*, *skaph*, srvn. *schaf* 'posoda za tekočine', nvn. *Schaff* (ST), po Sn. je prevzeto iz srvn. *schaf*.

- **lhkaf** (3) / **lhkafez** (1): slov. **škaf**, nem. **Bottich**, **Kübel**

Zgled: Dobra voda nima nobene barbe, nobeniga duha, nobeniga pokúfa; kolníza naj en zhaľ ftojí v' *lhkafi*, /.../ (uvod, str. 5).

Zgled: /.../ jelęnovo mefo puľti v' zhiľti vodi leshati dvę ure, potle dobro operi, poloshi v' en *lhkafez* ali drugo globoko poľodo, /.../ (str. 69).

šmarn s. m.: *šmoren* in *šmarn* je prevzeto iz bav. avstr. *Schmarren* 'iz moke ali zdroba, krušnih drobtin, pogosto tudi jajc narejena zmes, na masti ali maslu pečena in razdrobljena jed' (Be.). SSKJ: *šmoren* nižje pog. 'praženec'.

- **shmarn** (2): slov. **praženec**, nem. **Schmarren**

Zgled: Rajshov *Shmarn* (str. 55).

šnita s. f.: prevzeto iz nvn. *Schnitte*, srvn. *snite* 'rezina' (ST), kar je sorodno z nem. *schneiden* 'rezati' (Sn.). SSKJ: *šnita* nižje pog. 'rezina'.

- **lhnita** (3): slov. **rezina**, nem. **Scheibe**, **Schnitte**

Zgled: Eno, ali vezh liber puľtiga govejiga mefa sręshi na *resíne* ali *lhnite*, /.../ (str. 1).

³⁷ Gl. tudi iztočnici *blek* (str. 50) in *šnita* (str. 101).

Slovenska ustreznica: rezina: *resína* (8), gl. zgornji zgled, *ręsína* (8), *ręsine* (7), *resine* (4), *résine* (3).

Zgled 1: Sręshi eno libro foknatiga mefa ne opraniga na tanke *ręsine*, /.../ (str. 6).

Zgled 2: Rasręshi govejo maft na tanke *ręsine*; /.../ (str. 6).

Zgled 3: Eno tortno ponvo pomashi frovim maflam, deni v' njo męľhanje, po verhi naloshi tanke *resine* ľuhiga fvinkiga, /.../ (str. 41).

Zgled 4: Telęzhje mefo rasręshi na majhine kofze, operi, deni v' koso, ofoli, en kof froviga malla, muľkatzvęta, ene *résine* lemone, /.../ (str. 25–26).

řpaga s. f.: prevzeto (eventualno iz nar. nem. *Spage*, *Spagen*) iz it. *spago* 'vrvica', kar se je razvilo iz poznolat. *spacus* 'vrvica' (Sn.). SSKJ: řpaga niųje pog. 'vrvica'.

- **ľhpaga** (1): slov. **vrvica**, nem. **Schnur**

Zgled: Piľheta otrębi, ozhędi, naľhpili, noge s' ľhpago svęshi, /.../ (str. 50).

řpargel s. m.: řpargelj je prevzeto prek nvn. *Spargel* iz it. *asparago* ali lat. *asparagus* (Sn.), po ST prevzeto iz nvn. *Spargel*. SSKJ: řpargelj pog. 'beluř'.

- **ľhpargel** (8): **beluř**, nem. **Spargel**

Zgled: Vsami ľhpargelġnov, krebůlize, kiľlize, /.../ (str. 2).

řpeh s. m.: prevzeto iz bav. srvn. *spęch* 'slanina, salo', kar ustreza srvn. *spęc*, iz česar se je razvilo danařnje nem. *Spech* v enakem pomenu (Sn.), po ST prevzeto iz bav. stvn. *spęch*. SSKJ: řpeh pog. 'slanina'.

- **ľhpeh** (26) / **shpeh** (1): slov. **slanina**, nem. **Speck**

Zgled 1: Savolo tiga ľe varjejo pametne kuharze pred obilno maftio, toľľhóbo, inu sabęlo, ľhpeham, /.../ (uvod, str. 3).

Zgled 2: Terde ľęľnate glave v' srędi ven isręľhi, /.../perľtavi s' enim kofzam shpeha napol mehko kuhat v' lonzu; /.../ (str. 13).

- **fhpehov^{tv}** (1) / **shpehov** (1): slov. **slaninin**, nem. **Speck-**

Zgled: Telëzhje ftegnò fe s' debelmi *fhpehovmi* kofzi navlëzhe, /.../ (str. 73).

Zgled 2: *Shpehovi* griefovi zmoki ali Knedelni (str. 21).

špikati v.: prevzeto iz nvn. *spicken*, srvn. *spicken* 'pretikati s slanino' (ST). SSKJ: *pretikati* gastr. *pretikati meso* 'vstavljati v meso slanino, zelenjavo za izboljšanje okusa', *špikati* pog. 'zbadati'.

- **nalhpikan^{tv}** (1): slov. **pretikan**, nem. **gespeilt**

Zgled: Piheta snajo fhpeham *nalhpikane* biti, inu v' kosi pezhene, al pa na vodi fkuhane (str. 166).

Slovenska vzporednica: *navlečen*: *navlëzhen* (2).

Zgled: To *navlëzheno* mefo deni v' kofo, /.../ (str. 22).

- **nalhpikati^{tv}** (1): slov. **pretikati**, nem. **spicken**

Zgled: Vsami en kof govejiga pratnatiga mefa, ga *navlëzi* to je *nalhpikaj* s' fhpeham, (str. 22).

- **fhpikati** (1): slov. **pretikati**, nem. **spicken**

Zgled: *Navlëzhë*, *podlëzhe*, al *fhpika* fe mefo fhpeham inu s' jeglo, al fhpikavnikam (uvod, str. 9).

Slovenski vzporednici: *navlečiti*, *podlečiti*: *navlëzhti* (5), *podlëzhti* (1), gl. zgornji zgled.

- **fhpikavnik^{tv}** (1): slov. **igla**, nem. **Spicknadel**

Zgled: *Navlëzhë*, *podlëzhe*, al *fhpika* fe mefo fhpeham inu s' jeglo, al fhpikavnikam (uvod, str. 9).

Slovenska vzporednica: *jegla*: *jegla* (1), gl. zgornji zgled, gl. tudi iztočnico *knofla* (str. 70).

šterka s. f.: *štirka* je prevzeto iz bav. avstr. *Stärke, stärken*, srnv. *stērke* 'škrob' (ST). SSKJ: *štirka* nižje pog. 'škrob'.

- **fhterka** (3) / **fhterka** (2): slov. **škrob**, nem. **Stärke**

Zgled 1: /.../ sadnizh perfpaj per pefhízah eno libro preljane *fhterke*, /.../ (str. 83).

Zgled 2: /.../ potle permefhaj eno unzho lēpe zvētnē moke, inu eno unzho moke od *fhterke*; /.../ (str. 45).

štokfiš s. m.: prevzeto iz nvn. *Stockfisch* 'polenovka' (< *Stock* 'palica, kol' + *Fisch* 'riba'), poznosrvn. *stocvish* (14. st.), kar je bilo prevzeto iz srsn. *stokvis*, s čimer je bila riba poimenovana, ker so jo pri sušenju nataknili na kol, palico (Be.). Bov.: *štokfiš* 'polenovka'.

- **ftokfilh** (8): slov. **polenovka**, nem. **Stockfisch**

Zgled: Dvē libre *ftokfilha* fkuhaj, ofoli; /.../ (str. 93).

štruca s. f.: prevzeto iz bav. avstr. *Strutz* 'podolgovat hlebec' (ST), kar je sorodno s srvn. *strutzel, strützel* 'podolgovat kruh iz fine moke' (Sn.).

- **fhtruza** (1): slov. **štruca**, nem. **Stangenbrot, Langbrot**

Zgled: /.../ naredi is tēfta podolgafto *fhtruza*, /.../ (str. 102).

štrukel s. m.: *štrukelj* je prevzeto iz bav. avstr. *Struckel* 'jed iz moke z različnimi nadevi', imenovana tudi *Strudel* (ST), po Be. prevzeto iz bav. nem. *Struckel* iz *Strudel*, po Sn. prevzeto iz nar. avstr. nem. *Struckel*, kar je nar. različica od *Strudel*. Podobno dvojnost izkazujeta tudi *šárkelj* in *šártelj*.

- **fhtrukel** (6): slov. **štrukelj**, nem. **Strudel**

Zgled: Tēfto naredi, kakor sa druge *fhtrukle* navada (str. 53).

štupa s. f.: prevzeto iz srvn. *stuppe, stüppe* '(zdravilen, čarovniški) prašek', bav. avstr. *Stupp, Stüpp, Stüppe* 'prašek' in 'poper' < stvn. *stubby, stuppi*, kar je sorodno s

stvn. *stoub*, nvn. *Staub* 'prah' in stvn. *stioban*, nvn. *stieben* 'prašiti' (Be.). SSKJ: *štupa* nižje pog. 'prah, prašek'.

- **ofhtupati**^{iv} (1): slov. **posipati z začimbo**, nem. **mit Gewürz bestreuen**

Zgled: Al fe artizhoke otręblene fkuhajo mehko, na zheterti sręshejo, ofolę, *ofhtupajo*, /.../ (str.163).

- **fhupa** (12): slov. **posipna začimba**, nem. **Streuwürze**

Zgled: /.../ v' to deni ribanga kruha, fhkaplęta, *fhupe* inu foli; /.../ (str. 14).

taler s. m.: prevzeto iz bav. avstr. *Täller*, nvn. *Teller*, srvn. *teller* 'krožnik' (ST). BSSKJ: *taler* zastar. 'krožnik'.

- **taler** (8): slov. **krožnik**, nem. **Teller**

Zgled: Pokri plitvo fklędo s' *okroshnikam* ali *talerjam*; /.../ (str. 79).

Slovenski vzporednici: *krog*, *okrožnik*: *okroshnik* (3), gl. zgornji zgled, *krôg* (3), *krog* (1).

Zgled: /.../ en poľębej narejeno svalano tefťo ręshi na bleke, tę bleke pokladaj na *krog*, /.../ (str. 159).

Vzporedno tudi germanizem: *dilca*: *dilza* (1), gl. tudi iztočnico *dila* (str. 56).

Zgled: Gorenz inu drugi /.../ Namefti taler pravio *dilza* al *krôg* (uvod, str. 13).

torta s. f.: prevzeto iz nvn. *Torte* 'torta' preko it. *torta* (ST), po Sn. prevzeto (eventualno prek nem. *Torte*) iz it. *torta* v enakem pomenu, kar se je razvilo iz poznolat. *tôrta* 'vrsta okroglega in ploščatega kruha', to pa iz. gr. *tortidion* (DWDS).

- **torta** (29) / **tôrta** (1): slov. **torta**, nem. **Torte**

Zgled 1: Sa *torte* snajo tudi druge shlaht modli biti, /.../ (str. 81).

Zgled 2: Pęzhe fe na farni vrozhíni /.../ kruh, *tôrta*, pezhenka. (uvod, str. 7).

- **tortna**^{tv} (ponev) (13): slov. **pekač za torto**, nem. **Springform**

Zgled: Pomashi pleh inu obod s' putram, vli kuhanje notri, pomashi s' fpeṇenim beḷakam, potreḑi s' zukram, inu pezi v' *tortni ponvi* (str. 68).

- **tortni^{tv} (bifkot)** (1): slov. **piškot**, nem. **Keks**

Zgled: Vbi 12 rumenakov, meḑhaj jih v' globoki parḑṇi fklḑdi, sribaj ene tri lufhíne od lemon lupka, deni jih v' rumenake, inu enmalo roshne vode, zhe jo imafh; /.../ inu prezej v' en podolgaḑti model deni per malim pozhaḑi pèzh; potle srḑshi na reḑsine, deni fpeṭ v' pèzh te resine na enim plehi, de fe prepezhejo; inu to fo *prepezhḑenki* ali *tortni bifkoti* (str. 83).

Slovenska vzporednica: *prepečenki*: *prepezhenki* (2), *prepezhḑenki* (1), gl. zgornji zgled.

Zgled: Bifhkoti, ali *prepezhenki* (str. 102).

unča s. f.: prevzeto preko nem. *Unze* iz it. *oncia*, to pa iz lat. *ūncia* (Sn.).

- **unzha** (89): slov. **unča**, nem. **Unze**

Zgled: poḑbej ḑturi is ene *unzhe* zukra inu dveḑ fpeṇenih belakov en zukreni lḑd, /.../ (str. 46).

veinberl s. m.: čas izposoje ni določen. Nemška ustreznica je *Weinbeere* 'grozdna jagoda', avstr. 'rozina' (Po. ustno). BSSKJ: *vajnperl* zastar. 'drobne gozdne jagode'.

- **veinberl** (3) / **vajnperl** (1): slov. **rozina**, nem. **Rosine**

Zgled 1: Sberi eno unzho *veinberlov*, tudi eno unzho zibeḑ prerḑshi inu jem pezhke venpoberi (str. 60).

Zgled 2: /.../ v' kosi narḑdi poḑbej presghanje, perli shupe inu jeḑiha, dva lota zukra, zibeḑ, *vajnperlov*, /.../ (str. 26).

vanilia s. f.: prevzeto iz it. *vaniglia* ali nem. *Vanille* in frc. *vanille* iz špan. *vanilla*, star. *vainilla* 'vanilja', kar je prvotna manjšalnica od špan. *vaina* 'strok' (Sn.), Be. navaja za vir prevzema le it. *vaniglia*.

- **vanilia** (3) / **vaníllia** (1) / **vanillia** (1): slov. **vanilja**, nem. **Vanille**

Zgled 1: Dobro fup smēfhaj tri polizhe fladke fmetane, eno unzho prefjaniga zakra, eno bilko *vanillie* drobno ftolzhene, /.../ (str. 125).

Zgled 2: Pol libre mandelnov popari, /.../ Deni jih v' koso, vli fmetano nánje, en konzhek zēle *vanillie*, inu eno ftvar zakra; /.../ (str. 103).

Zgled 3: Namefti *Vanillie* fo tudi dobri grenki mandelni, /.../ (str. 103).

varžet/-eč s. m.: gl. iztočnico *aržet* (str. 48).

viža s. f.: prevzeto iz srvn. *vīse* 'napev, melodija' in 'način', prvotno 'način' (Sn.). SSKJ: *viža* star., v prislovni rabi, v zvezi z na 'način': na vse viže se je trudil.

- **visha** (32): slov. **način**, nem. **Weise**

Zgled: Konez kuhanja je sdravje ohraniti, jedi fo sdravila sa sdrave; tedaj more vfe sdravo biti, is kar fe jedila kuhajo, inu sdrava *visha*, po katiri fe kuhajo (uvod, str. 3).

vrena s. f.: *rena* 'pokrovka' je prevzeto iz srvn. bav. *rīne* (stvn. *rīna*) (ST), po Sn. isto, vendar s pomenom 'ponev, latvica'. SSKJ: *rena* nižje pog. 'pokrovka'.

- **vrēna** (1): slov. **pokrovka**, nem. **(Topf)deckel**

Zgled: Nalij eno kaftrolo s' na pol vrēlim kropam, tukaj notri poftavi sgoraj imenvani lonez s' rumenakmi inu shupo, ga pokrij s' *vrēno*, /.../ (str. 5).

Slovenska vzporednica: *pokrov*: *pokrov* (13).

Zgled: K' tim je narprēd ena kofitarjafta pofoda s' *pokrovam* potrebna, /.../ (str. 123).

zacukniti^{tv} (se) v.: *cukati* nedovršna oblika glagola od *cukniti*; prevzeto iz srvn. *zucken* 'potegniti', nvn. *zucken* 'vleči' (ST), pri Pl. *zacukniti*: *verwelken* 'oveneti', tudi *zacukniti se*: *welk werden*, *zusammenschrumpfen* 'oveneti, skrčiti se'. SSKJ: *cukniti* pog. 'sunkoma potegniti'.

- **sazukniti** (fe) (1): slov. **zакrkniti**, nem. **fest werden**

Zgled: Vsami en mafelz griefa, dvē na fhtirvoglate kofzhike srēsane shēmle, eno rēs ali unzho raspufheniga fhpeha, seleniga srēsaniga peterfhila, na vfe to eno

sajemnico vręle goveje shupe gorivli, dobro premeľhaj, hitro sakri, de fe sazukne; /.../ (str. 21).

zašravbati^{tv} v.: *šravb* 'vijak', tudi *šravf* in *zašravbati*, *zašravfati* 'zapreti' je prevzeto iz bav. avstr. *Schraufe*, nvn. *Schraube*, srvn. *schrûbe*; bav. avstr. *schraufen*, nvn. *schrauben*, srvn. *schrûben* (ST). SSKJ: *šravfati* nižje pog. 'odvijati in privijati vijake'.

- **salhravbati** (1): slov. **zapreti** (steklenico), nem. (Flasche) **zuschrauben**

Zgled: /.../ flaľho *salhravbaj*, poľtavi v' vręli krop, /.../ (str. 170).

zenof s. m.: *ženof* 'gorčica' je prevzeto iz srvn. *sēnef*, *sēnf*, stvn. *sēnaf*, nvn. *Senf* (ST), po Be. prevzeto iz stvn. *senaf* in srvn. *senf*, tudi *senef*. BSSKJ: *zenof* zastar. 'gorčica'.

- **zenof** (12): slov. **gorčica**, nem. **Senf**

Zgled: Poľtavi na hladno meľto, v' ľhtirih tędnih bo dober *senof* (str. 172).

- **zenofov**^{tv} (2): slov. **gorčičen**, nem. **Senf-**

Zgled: Kader *senof* potreľbujefľ, deni bobke v' ľladko, al v' ozukrano vino, meľhaj, de fe ralpuľtę *senofovi* hľębzheki; /.../ (str. 174).

zos s. m.: prevzeto iz nvn. *Soße* 'omaka' (Be.). SSKJ: *zos* nižje pog. 'omaka'.

- **sof** (11) / **sôf** (7) / **sofs** (4) / **fof** (3): slov. **omaka**, nem. **Soße**, **Sauce**

Zgled 1: Ta *sof* vľi na jesik v' ľklędo (str. 21).

Zgled 2: /.../ po tim perľij goveje shupe kar je sa *sôf* tręba, /.../ (str. 17).

Zgled 3: /.../ sa polivat narędi is ľroviga maľľa, kifle ľmeľtane, inu muľľhkapľęta en *sofs*; /.../ (str. 14).

Zgled 4: Mersľa seleno polivka, ali *fof* (kazalo, str. 3).

Slovenske vzporednice: *polivanje*, *poliv(av)ka*, *sok*³⁸: *polivka* (85), *polivanje* (15), *lok* (19), *polivavka* (1), *pólivavka* (1).

Zgled 1: *Polivka* je doftikrat bolhi, kakor jęd, h' katiri fe da; /.../ (str. 30).

Zgled 2: Sa *polivanje* fe dęne v' kosi na sherjavzo killa fmętana /.../ (str. 98).

Zgled 3: Pořębej narędi *polivanje* ali miřhelovi *lok* tako: /.../ (str. 94).

Zgled 4: /.../ pořębej vřami v' eno ponvo řhtir rumenake, na nje dęni enmalo gorke *polivavke*, /.../ (str. 28).

Zgled 5: Pořębej řturi eno *pólivavko*, vsami en kofez řroviga malla, /.../ (str. 27).

řajfa s. f.: prevzeto iz zgod. srvn. bav. *řaife* pred l. 1200, preden je zgodnji srvn. *ai* preřel v srvn. bav. *ři* (ST). SSKJ: *řajfa* niřže pog. 'milo'.

- **řhajfa** (1): slov. **milo**, nem. **Seife**

Zgled: Voda naj bo řnashna, řhřfta, mehka. Studęnez ima terdo, řhterne mehko. Terda je, v' katiri fe *řhajfa* nerada raspufiti, /.../ (uvod, str. 4–5).

řalbel s. m.: *řajbelj* je prevzeto iz stvn. *salbeia*, *salveia*, srvn. *salbeie*, *salveie*, kar je prevzeto iz lat. *salvia* 'řajbelj' (Be.), pri Pl. tudi varianta *řalbelj*, v kor. sl. *řalbej*.

- **řhalbel** (10): slov. **řajbelj**, nem. **Salbei**

Zgled: Ene diřhave řo domazhe, kakor: *řhalbel*, /.../ (uvod, str. 10).

řefran s. m.: *řafran* je prevzeto prek srvn. *safrān* (iz řesar se je razvilo danařnje nem. *Safran*) iz střrc. *safran*, kar je prek srlat. *safranum* prevzeto iz arab. *zařfarān* 'řafran' (Sn.).

- **řhefran** (5): slov. **řafran**, nem. **Safran**

Zgled: Enih navada je, to polivko *řhefranam* rumenřti; /.../ (str. 156).

³⁸ Sicer je Vodnik besedo *sok* uporabljal tudi in predvsem v pomenu 'sok'.

žemla s. f.: *žemlja* je prevzeto iz srvn. *sēmel(e)*, iz česar se je razvilo današnje nem. *Semmel* 'žemlja'. Nem. beseda je izposojena iz lat. *simila* 'žemlja', prvotno 'drobno mleta pšenična moka', kar je izposojenka iz sirske besede *semida* v pomenu 'fina moka' (Sn., DWDS).

- **shēmla** (7) / **shemla** (1): slov. **žemlja**, nem. **Brötchen, Semmel**

Zgled 1: Perftavi tri polizhe vode k' ognju, kadar vrè, perfuj sribane *shēmle* notri; /.../ (str. 2).

Zgled 2: Skorio od ene *shemle* obrēshi, /.../ (str. 65).

žlaht adj.: *žlahta* 'vrsta, sorta', tudi *žlahta* 'sorodstvo, sorodniki' je prevzeto iz stvn. *slahta*, srvn. *slahte*, *slaht* 'izvor, vrsta' (Be.). BSSKJ: vse *žlaht* zastar. 'vsakovrsten'.

- **shlaht** (5): slov. **vrsta**, nem. **Sorte, Art**

Zgled: Polivka je doftikrat bolfhi, kakor jēd, h' katiri fe da; nēkaj fmo jeh shē popifali, sdaj bomo fhe druge uzgili, katire fo per vfake *shlaht* jēdeh dobre (str. 30).

žoft s. f.: kor. sl. *žonft*, tudi *žoft* je po l. 1200 prevzeto iz srvn. bav. *saft* (ST). Čr.: žoft 'sok'.

- **shoft** (1): slov. **sok**, nem. **Saft**

Zgled: /.../ s' lemono obribaniga zukra, gori natrēfi, portugeskiga *foka* ali *shofta* perdaj, /.../ (str. 77).

Slovenska vzporednica: sok: *fok* (77), gl. zgornji zgled, sok (7).

Zgled: Sok od vífhin (str. 114).

žolca³⁹ s. f.: prevzeto iz srvn. *sulze* 'žolca', kar se je razvilo iz stvn. *sulza* 'razsolica, v razsolici namočeno meso' in kar je dalo današnje nem. *Sulz*, *Sülze* 'žolca' (Sn.), po ST prevzeto iz stvn. *sulza* 'slana voda, žolca'.

- **sholza** (58): slov. **žolca**, nem. **Sülze**, **Aspik**

Zgled 1: /.../ perlij lhe goveje shupe, inu jo daj na miso. Zhe ozhefñ is nje *sholzo* narediti, pofnami vfo maft is nje; /.../ (str. 10).

Zgled 2: *Sholze*, inu vkuhanja, ali v' zukri kuhane fadja (str. 102).

Tudi nemška izraza: *Blamafche*, *Weinfulze*.

Zgled 1: Blanc mangé, beła sholza. *Blamafche* (kazalo, str. 8).

Zgled 2: Vinfka sholza. *Weinfulze* (kazalo, str. 8).

- **sholzen (jafhek)** ali **sholzna (jafhka)** (1): slov. **(skodelica za) žolco**, nem. **Sülze(tasse)**

Zgled: /.../ kader je hladno, deni v' *sholzne jafhke* ali fhálize (str. 103).

- **sholznat^{tv}** (3) / **sholznaft** (2): slov. **žoličast**, **zdrizast**, nem. **gallertig**, **gallertartig**

Zgled 1: Na en mafelz tiga jábelzhnika vsami eno unzho zukra, kuhaj lkup, dokler fe kapla na zinaftim okroshneki *sholznata* pokashe, kader jo gori kanefñ inu ohladífh (str. 128).

Zgled 2: Preshmi murve lkusi ruto, deni v' meřingafñtim kotlizhi en frakel tiga foka, inu eno libro zukra na sharjavzo, dokler fe sagoftí, na shlizi vlězhe, inu *sholzhnafto* kashe (str. 115).

³⁹ Žolca je praviloma želatinasta jed iz svinjskih, govejih ali telečjih nog, repa, delov glave in drugih kitastih kosti, tudi iz divjačine, ribjih in piščančjih kosi, zelenjave in juhe (V: Novak: *Kuharska enciklopedija*, 2. zvezek, str. 1276), vendar je Vodnik poznal tudi recepte za sadne žolce, ki jih je z vkuhanim sadjem oz. marmeladami uvrstil v skupno poglavje. Tako je poleg recepta za žolco iz juhe, mesa in zelenjave, najti tudi recepte za žolco oz. žele iz npr. višenj, limon, marelic, kutin idr.

župa s. f. 'juha': prevzeto iz srvn. *suppe*, iz česar se je razvilo tudi današnje nem. *Suppe* v enakem pomenu. Nem. beseda je prevzeta iz spnem. in je sorodna z nem. *saufen* 'z žlico jesti tekočo jed', kar danes pomeni predvsem 'pretirano piti, pijančevati, žlampati' (Sn.), po ST je prevzeto iz srvn., nvn. *suppe*. SSKJ: *župa* nižje pog. 'juha'.

- **shupa** (111): slov. **juha**, nem. **Suppe**

Zgled: /.../ tudi le safuka ribani kruh, preshgana moka, al druge rezhi na mefni al drugi *shupi*, /.../ (uvod, str. 9).

Slovenska vzporednica: *juha*: *juha* (4).

Zgled: Pęmfka *juha* (kazalo, str. 1).

Vzporedno tudi nemška izraza: *Braune Suppe* (1), *Kraftfluppe* (1).

Zgled 1: Rumena shupa s' gnędelni is lagó; *braune Suppe* (kazalo, str. 1).

Zgled 2: Mozhna poftna shupa; *Kraftfluppe* (kazalo, str. 1).

8.4 PREGLED UGOTOVITEV

8.4.1 DELEŽ PREVZETIH BESED

Delež zbranega besedja obsega 155 iztočnic in 80 podiztočnic, kar skupaj znaša 235 prevzetih besed in iz prevzetih podstav v slovenskem jeziku tvorjenih besed in prostih ter stalnih besednih zvez.

Znotraj iztočnic in podiztočnic se nahaja še 11 glasoslovnih (*aržet-aržat-varžet*, *farba-barba*, *krajcer-krajcar*,⁴⁰ *krebulca-krebulica*, *lemonada-limonada*, *lemonov-limonov*, *marelca-marelica*, *mulpret-molprat*, *muškaplet-škaplet*, *rapunclov-repunclov*, *smerček-smerčik*) in 16 besedotvornih variant (*aržet-aržetek-varžeteč*, *cinast-pocinen*, *knedel-knedelc*, *knofla-knoflica*, *lorbar-pero lorbarja-lorbarjovo pero-pero od lorbarja-lorbarjovo perje*, *muskat oreh-muskatoreh*, *muskat zvet-muskatcvet*, *muškaplet-škaplet*, *muškaplet-muskatcvet*,⁴¹ *muškater(jova) hruška-muškatar(ca)*, *ocukrati-pocukrati*, *pegen-mandelpegen-biskotenpogen*, *cvetni ohravt-ohravtovo cvetje*, *pisker-piskerc*, *plehat-plehov*, *pratast-pratnat*).

V 10 primerih ima iztočnica oz. podiztočnica različne pomene: *blek* 'rezina', 'krpica' in 'krpa', *cukren* in *cukreni led/sneg* 'sladek' in 'sladkorni led, glazura', *dila* in *dilca* 'deska' in 'krožnik', *glaž* 'kozarec', 'steklenica' in 'kozarec: (večja) steklena posoda za shranjevanje živil', *krugla* 'vrč' in 'steklenica', *kuhanje* 'narastek' in 'dejavnost', *kuhina* 'kuhinja: prostor, v katerem se pripravlja hrana' in 'kuhinja: hrana, jedi, pripravljene na določen način', *model* in *modelc* 'pekač' in 'pita', *cvetni ohravt/ohravtovo cvetje* in *ohravt/ohrov* 'cvetača' in 'ohrov', *piskerc* 'lonc (manjša posoda)' in 'skodelica', *ponva/pečna ponva/tortna ponva* 'ponev', 'pekač' in 'pekač (za torto)', *tortna (ponva)* in *tortni (biškot)* 'pekač (za torto)' in 'piškot'.

⁴⁰ Možno je, da gre tudi za besedotvorno dvojnico (obrazilo *-ar* je iz lat., *-er* pa nem. obrazilo).

⁴¹ Gre za sopomenski zloženki z drugo prevzeto ali domačo sestavino.

V 16 primerih nastopata dve (ali več) prevzeti(h) besed(i) z enakim ali deloma prekrivajočim se pomenom: *bacel* in *nudel* 'rezanec'; *bandelc* in *modelc* 'pita'; *blek*, *šnita* in *šipa* 'rezina'; *budla*, *fila* in *faš** (*mesni) 'nadev'; *na-budlati* in *filati* 'nadevati'; *na-budlan* in *filan* 'nadevan'; *cibeba* in *veinberl/vajnperl* 'rozina'; *dila* in *nudelbret* 'deska'; *dilca* in *taler* 'krožnik'; *flaša*, *glaž/glaš* in *krugla* 'steklenica'; *gugelhop* in *šarkelj* 'šarkelj'; *kavlifior* in *zvetni ohravt/ohravtovo cvetje* 'cvetača'; *koh* in *kuhanje*⁴² 'narastek'; *ogarati* in *omavžati* 'odstranjevati ščetine, ogoliti'; *piskerc* in *šalica* 'skodelica'; *vkuhanje* in *salzen/solzen* 'marmelada'.

⁴² Gre za različni časovni stopnji istokorenske podstave.

8.4.2 PREVZETE BESEDE IN SLOVENSKE VZPOREDNICE

V spodnji preglednici so zbrane prevzete besede, ob katerih se pojavljajo slovenske vzporednice. Le-te se v določenih primerih pojavljajo vzporedno z dvema različnima prevzetima besedama (npr. *namašenje* ob *faš* in *budla*; *dušen* ob *dinstan* in *demfan*), pri čemer se število pojavitev slovenske vzporednice ob eni in drugi prevzeti besedi lahko razlikuje, razen tega je možno, da ista vzporednica nastopa tudi samostojno. V takih primerih je pri vsaki prevzeti besedi upoštevano skupno število slovenske vzporednice, ne glede na to, kje in v kakšnem številu je rabljena.

Preglednica 2: Delež prevzetih besed in slovenskih vzporednic

Prevzeta beseda je v večinski rabi	Slovenska vzporednica je v večinski rabi		Prevzeta beseda in slovenska vzporednica sta zastopani enakovredno
ajmoht (4) 'obara' : mesnina v suki al v soki (1) / meso v polivki (1)	arenšmalc (1) 'jajčni narastek' : jajca v masli (3)	knedel (4) / knedelc (2) 'cmok' : cmok (15) / gnedel (5)	draslar (1) 'strugar' : stergar (1)
cinast (9) / pocinen (8) 'cinast, pocinjen, kositrni, pokositren' : kositarjast (3) / kositarn (1)	budla (2) 'nadev' : mašenje (12) / nadevka (5) / nadevanje (3) / namašenje (3) / nadev (1)	krugla (1) 'steklenica' : staklenca (17)	glazavna (1) 'steklo' : staklo (1)
dinstan (11) 'dušen' : dušen (3)	budlati (1) / nabudlati (1) 'nadevati' : nadevati (10) / namašiti (8)	mavrah (3) 'mavrah, smrček' : smerčik (6) / smerček (2)	glazovnat (1) 'steklen' : staklen (1)
pegen (2) / mandel(pegen) (1) / biskoten(pogen) (1) 'upognjenec' : (mandelnov) lok (2) / lok (1)	(na)budlan (5) 'nadevan' : nadevan (25) / namašen (10)	mulpret (1) / molprat (1) 'pljučna pečenka' : skrito meso (8)	hasobsoten (1) 'obarjen' : obarjen (1)
porcelanast (3) 'porcelanast' : kamnit (1)	burfel (1) 'kocka' : kotčnek (3)	pisker (8) 'lonec' : lonec (25)	ribati (1) 'drgniti' : dergniti (1)
puding (8) 'puđing' : (kuhana) moknata jed (2) / moknata jed (2) /	demfan (3) 'kuhan v sopari' : dušen (3) / v	piskerc (1) 'skodelica' : skudelca (1) /	ribati (1) 'treti' : treti (1)

zavezana potica (2)	saparci kuhan (2)	lonček (1)	
ribežen (3) 'ribežen' : stergavnik (1)	dilca (1) 'krožnik' : krog (2)	prata (1) 'pečenka' : pečenka (2)	šalica (1) 'skodelica' : jašek/jaška (1)
salzen (7) / solzen (1) 'marmelada' : povretina (1)	dinstati (14) 'dušiti' : dušiti (15) / pariti (11)	pušel (1) 'šop' : snopek (1) / zvezik (1)	špikavnik (1) 'igla' : jegla (1)
taler (8) 'krožnik' : krog (4) / okrožnik (3)	ejnbren (1) 'prežganje' : prežganje (9)	puter (53) 'maslo' : srovo maslo (124) / maslo (91) / kuhano maslo (2)	
župa (111) 'juha' : juha (4)	faš (1) '(mesni) nadev' : namašenje (3)	(na)ribati (1) 'naribati' : nastergati (4)	
	filati (1) 'nadevati' : namašiti (8)	roš (4) 'žar' : ražen (11) / (železna) mreža (2) / mreža (1)	
	filan (4) 'nadevan' : nadevan (25) / namašen (10)	šefla (1) 'zajemalka' : zajemnica (1) / zajemavka (1)	
	flača (9) 'steklenica' : staklenca (17) / staklenica (6)	(na)špikan (1) 'pretikan' : navlečen (2)	
	glaž (1) 'steklenica' : staklenica (6)	na(špikati) (2) 'pretikati' : navlečiti (5) / podlečiti (1)	
	gvirc (8) 'dišava' : dišava (38)	tortni biskot (1) 'piškot' : prepečenek (3)	
	hausenplater (1) 'belugin mehur' : bisenovi mehur (13) / mehur od bisene (5)	vrena (1) 'pokrovka' : pokrov (13)	
	hečepeč (4) 'šipek, šipkova marmelada' :	zos (22) / sos (3) 'omaka' : polivka (85) /	

	gožovje (5) / gožove (jagode) (2) / gožova (zmerzlina) (2) / gožuvje (2) / mačovje (1)	polivanje (15) / sok (19) / polivavka (2)	
--	---	--	--

V 10 primerih (19,2 %) prevladuje prevzeta beseda (pri tem je razlika v številu izrazita pri besedah *ajmoht*, *cinast/pocinen*, *dinstan*, *ribežen*, *salzen/solzen* in *župa*, pri besedah *pegen/mandel(pegen)/biskoten(pogen)*, *porcelanast*, *puding* in *taler* pa razlika ni tako izrazita), v 8 (15,4 %) sta prevzeta beseda in slovenska vzporednica zastopani v enakem številu, v 34 primerih (65,4 %) pa prevladuje slovenska vzporednica, kar dokazuje, da se je Vodnik res držal uvodnega načela iz *Kuharskih bukev*, poiskati, kjer se le da, domače ustreznice in tem je tudi v samih receptih dajal prednost pred prevzetimi besedami, kar pa velja le za 52 zgoraj naštetih iztočnic in podiztočnic, torej približno tretjino vseh iztočnic, ki jih je skupaj 155, torej je približno v dveh tretjinah primerov v rabi samo prevzeta beseda.

8.4.3 RAZVRSTITEV PREVZETIH BESED GLEDE NA ČAS PREVZEMA

*Preglednica 3: Razvrstitev prevzetih besed in tvorjenk iz njih glede na čas prevzema*⁴³

Besede, prevzete iz stvn.	Besede, prevzete iz srvn.	Besede, prevzete iz nvn.	Čas izposoje ni določen
blek	aržet/-ek / aržat / varžet/-eč	ajdov	ala
dila	barba / farba	ajdovnik	arenšmalc
dilca	brihten	ajdovnikov	austriga
flaša	budla	apoteka	demfan
karp	burfel	artičoka	dinstati
krebulca / krebulica	cegel	bazilika	dinstan
krebulčina	cinast / pocinen	cuker	frikase
kreša	farbati	o-/po-/cukrati	gvirc
krugla	flancot	cukren	gvircati
kuhalnica	glaž / glaš	cukreni (led / sneg)	hausenplater
kuhar/-ca	glažavna	čokolada	holendarski
kuharski	glažovnat	čokoladen	mulpret / molprat
s-/kuhati	gris	filati	ogarati
kuhanje	jesih	filan	pegen / (mandel)pegen / (biskoten)bogen
kuhina	jesišen	fila	pemski
kuhinski	koh	funt	veinberl / vajnperl
kutina	krajcer / krajcar	ingver	
odvagati	kufren	kafe	
obriban	kumara	kafeter	
peteršil	lorber (perje) / lorbar / lorbarjovo (pero) / (pero od) lorbarja / lorbarjovo (perje)	kafetov	
peteršilov	lot	kapara	
pleh	mandel	krof	
plehat / plehov	mandelnov	lemonov / limonov	
ponva	mavrah	lemonada / limonada	
(pečna) ponva	mošt	limona	
(tortna) ponva	moštov	matal	
prekuhati	možnar	melisa	
razkuhati	na-/zašpiliti	mesingast	
na-/z-/ribati	oštupati	mišel	

⁴³ V primerih, kjer so v različnih virih razlike v času prevzema, je bilo upoštevano bolj verjetno ali najstarejše obdobje.

z-/riban	papir	muskat (oreh) / muskat(oreh)	
ribanje	pisker	muskat (cvet) / muskat(cvet) / muškaplet / škaplet	
skuhan	piskerc	muskat (vino)	
škaf/-ec	ribežen	muskatelerjova (hruška) / muskatelica	
vkuhan	roš	našpikan	
vkuhanje	roštanje	(cvetni) ohravt	
vkuhati	za-/roštati	ohravtovo (cvetje)	
žalbel	šalica	ohravt/ohrovt	
žlaht	šatraj	ohrovtov	
žolca	štupa	omavžati	
žolcen (jašek) / žolcna (jaška)	viža	porcelanast	
žolcnat / žolcnast	zacukniti (se)	puding	
	zenof	rajž	
	zenofov	rajžov	
	žefran	rozmarin	
	žemla	salzen / solzen	
	župa	šnita	
		špaga	
		špargel	
		na-/špikati	
		špikavnik	
		štokfiš	
		torta	
		tortna (ponva)	
		tortni (biskot)	
		unča	
		vanilia	
		zos / sos	

Besed, prevzetih iz stare visoke nemščine in iz njih tvorjenih besed ter besednih zvez z upoštevanimi glasoslovnimi in besedotvornimi variantami je 49. Besed, prevzetih iz srednje visoke nemščine in iz njih tvorjenih besed ter besednih zvez z upoštevanimi glasoslovnimi in besedotvornimi variantami je 60. Besed, prevzetih in nove visoke nemščine in iz njih tvorjenih besed ter besednih zvez z upoštevanimi glasoslovnimi in besedotvornimi variantami je 69. V 20 primerih čas prevzema ni znan.

8.4.4 RAZVRSTITEV PREVZETIH BESED GLEDE NA PREVZETOST IZ NAREČIJ

Ker različni avtorji uporabljajo različne oznake za predvidoma isto narečje (Bairisch-Österreichisch oz. bavarščino, ki se arealno deli na severno, srednjo in južno (koroško) in še kronološko), je ob vsaki prevzeti besedi naveden tudi avtor in uporabljena oznaka.

Iz bavarščine je prevzetih naslednjih 45 besed: *bandelc* (Gr.: in Österreich oz. bav. avstr.), *na-/budlati* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *caker* – v zvezi z *glagolom* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *češpla* (Sn.: nar. avstr. nem.), *damfnudel* (Po.: süddeutsch), *draslar* (ST: srvn. bav. oz. mhd.bair.), *endivia* (Be.: bav. avstr.), *faš* (Sn.: bav. avstr.), *frakel* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *gugelhop* (Pl.: južno nem.), *hečepeč* (Po.: bav. nem.), *janež* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *karfiola* (Sn.: bav. nem.), *kastrola* (Sn.: bav. avstr.), *kelder* (ST: pozno bav. srvn. oz. spmhd.-bair. in Sn.: bav. srvn.), *knedel/ knedelc* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *knofla/knoflica* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *kukmak* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *marelca/marellica* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster. in Sn.: bav. avstr.), *marelčin* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster. in Sn.: bav. avstr.), *model* (Sn.: bav. avstr.), *modelc* (Po.: bav. avstr.), *nabudlan* (ST: bav. nem.), *nudel* (Be.: bav. avstr.), *nudelbret* (Be.: bav. avstr.), *prata* (ST: srvn. bav. oz. mhd.bair.), *pratast/pratnat* (ST: srvn. bav. oz. mhd.bair.), *premojstriti* (ST: srvn. bav. oz. mhd.bair.), *prežalc* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *pušel* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *puter* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *šarkel* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *šefla* (Be.: bav. avstr.), *šipa* (Sn.: bav. stvn.), *šmarn* (Be.: bav. avstr.), *špeh* (Sn.: bav. stvn.), *špehov* (Sn.: bav. stvn.), *šterka* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *štruca* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *štrukel* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *taler* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *vrena* (ST: srvn. bav. oz. mhd.bair.), *zašravbati* (ST: bav. avstr. oz. bair.-öster.), *žajfa* (zgod. srvn. bav. oz. frmhd.bair.), *žoft* (ST: srvn. bav. oz. mhd.bair.).

Iz koroške nemščine, ki je podzvrst bavarščine oz. koroški dialekt bavarščine, je prevzetih naslednjih 12 besed: *ajmoht* (Sn.: kor. nem.), *bacel* (ST: južnokor. oz. südkärnt.), *cibeba* (Po.: kor. nem.), *ejnbren* (Po.: kor. nem.), *hasobsoten* (Po.: kor. nem.), *ješpren* (Sn.: kor. nem.), *koleraba* (Sn.: kor. nem.), *krompir* (Sn.: kor. nem.), *krompirjov* (Sn.: kor. nem.), *maselc* (Sn.: kor. nem.), *rapuncel* (Be. in Sn.: kor. nem.), *rapunclov/repunclov* (Be. in Sn.: kor. nem.).

8.4.5 RAZVRSTITEV PREVZETIH BESED GLEDE NA RAZLIKOVANJE MED PRAVIMI PREVZETIMI IN IZ NJIH TVORJENIMI LEKSEMI TER RAZLIKOVANJE MED PRAVIMI GERMANIZMI IN PREKO NEMŠČINE PREVZETIMI TUJEJEZIČNO IZHODIŠČNIMI LEKSEMI

Pravih prevzetih besed⁴⁴ je 135 (58,4 %): *ajmoht, ala, apoteka, arenšmalc, artičoka, aržet/aržetek/aržat/varžet, bacel, barbalfarba, bazilika, blek, budla, budlati, burfel, caker, cegel, cibeba, cuker, cvetni ohravt, češpla, čokolada, damfnudel, dila, dinstati, endivia, ejnbren, farbat, faš, fila, filati, flancot, flaša, frakel, frikase, funt, glaž/glaš, gris, gvirc, gvircati, gugelhop, hasobsoten, hauzenplater, hečepeč, ingver, janež, jesih, ješpren, kafe, kafeter, karfiola, karp, kastrola, kelder, knedel, knofla, koh, koleraba, krajcer, kreša, krof, krompir, krugla, kuhati, kuhina, kukmak, kumara, kutina, limona, lemonada/limonada, lorber (perje)/lorbar/(pero) lorbarja/(pero od) lorbarja, lot, mandel, matal, mavrah, melisa, mišel, model, mošt, možnar, mulpret/molprat, muskat (oreh/cvet/vino), muškaplet/škaplet, nudel, nudelbret, ohravt/ohrov, papir, pegen/mandelpegen/biskotenpogen, peteršil, pisker, pleh, ponva/(pečna) ponva/(tortna) ponva, prata, puding, pušel, puter, rajž/rajš, rapuncel, ribati, ribežen, roš, roštati, rozmarin, salzen/solzen, šarkel, šatraj, šefla, šipa, ška, šmarn, šnita, špaga, špargel, špeh, špikati, šterka, štokfiš, štruca, štrukel, štupa, taler, torta, unča, vanilia, veinberl/vajnperl, viža, vrena, zenof, zos/sos, žajfa, žalbel, žefran, žemla, žlaht, žoft, žolca, župa.*

Iz pravih prevzetih besed tvorjenih leksemov je 96 (41,6 %): *ajdov, ajdovnik, ajdovnikov, bandelc, brihten, cinast, cukren, cukreni (led/sneg), češplov, čokoladen, demfan, dilca, dinstan, draslar, filan, glažavna, glažovnat, grisov, holendarski, jesišen, kafetov, knedelc, knoflica, krebulca/krebulica, krebulčina, krompirjov, kufren, kuhalnica, kuhanje, kuhar, kuharca, kuharski, kuhinski, lemonov/limonov, lorbarjovo (pero)/lorbarjovo (perje), mandelnov, marelca/marelica, marelčin, maselc, mesingast, modelc, moštov, muskatcvet, muskatoreh, muskatelerjova (hruška), muskatelarca, nabudlati, nabudlan, naribati, našpikan, našpikati, našpiliti, obriban, ocukrati, odvagati, ogarati, ohravtovo (cvetje), ohrovtov, omavžati, oštupati, pemski,*

⁴⁴ Pri štetju glasoslovne variante niso bile upoštevane, medtem ko so besedotvorno različne prevzete besede z isto podstavo bile upoštevane.

peteršilov, piskerc, plehat/plehov, porcelanast, pratast/pratnat, prekuhati, premojstriti, preželec, rapunclov/repunclov, razkuhati, rajžov, riban, ribanje, roštanje, skuhan, skuhati, šalica, škafec, špehov, špikavnik, tortna (ponev), tortni (biskot), varžeteč, vkuhan, vkuhanje, vkuhati, zacukniti, zaroštati, zašpiliti, zašravbati, zenofov, zribati, zriban, žolcen (jašek)/žolcna (jaška), žolcnat.

Pravih germanizmov tj. izhodiščno oz. izvorno nemških prevzetih besed je naslednjih 120 besed (54,1 %): *ajdov, ajdovnik, ajdovnikov, ajmoht, aržet/aržetek/aržat/varžet/varžeteč, bacel, bandelc, barba/farba, blek, brihten, budla, budlati, burfel, caker, cegel, cibeba, cinast/pocinen, demfan, dila, dilca, draslar, endivia, farbati, faš, fila, filan, filati, flancot, flaša, frakel, glaž/glaš, glažavna, glažovnat, gris, grisov, gugelhop, hasobsoten, ješpren, karp, knedel/knedelc, knofla/knoflica, koh, krajcer/krajcar, kreša, krof, krompir, krompirjov, krugla, kukmak, lorber (perje)/lorbar/(pero) lorbarja/lorbarjovo (pero)/(pero od) lorbarja/lorbarjovo (perje), lot, maselc, mavrah, mesingast, mišel, nabudlan, nabudlati, naribati, našpikan, našpikati, našpiliti, nudel, nudelbret, obriban, odvagati, ohravt/ohrov/ohrovto (cvetje), ohrovto, omavžati, oštupati, taler, pleh, plehat/plehov, prata, pratast/pratnat, premojstriti, preželec, pušel, rajž/rajš, rajžov, riban, ribanje, ribati, ribežen, roš, roštanje, roštati, salzen/solzen, šalica, šarkel, šefla, šipa, škaf/škafec, šmarn, šnita, špeh, špehov, špikati, špikavnik, šterka, štokfiš, štruca, štrukel, štupa, viža, vrena, zacukniti, zaroštati, zašpiliti, zašravbati, zenof, zenofov, zos/sos, zriban, zribati, žajfa, žlaht, žoft, žolca, žolcen (jašek)/žolcna (jaška), žolcnat/žolcnast, župa.*

Preko nemščine prevzetih tujejezično izhodiščnih leksemov je naslednjih 86 besed (38,7 %):⁴⁵

- *apoteka*<nem. Apotheke in lat. *apothēka* 'shramba'<gr. *apothēkē* 'shramba'
- *artičoka*<nem. *Artischocke* in sevit. *articiocco*<stšpan. *alcarchofa* 'artičoka'<nar. arab. *al-ḥaršūfa*

⁴⁵ Upoštevani viri so navedeni v oklepaju. Če navedbe ni, je bila upoštevana Snojeva razlaga.

- *bazilika*<nem. *Basilik* in it. *basilico*<slat. *basilicum* 'bazilika'
- *cuker, cukrati, ocukrati, pocukrati, cukren, cukreni (led/sneg)*<nem. *Zucker*<it. *zucchero*<arab. *sukkar* (ST, DWDS).
- *češpla, češplov*<bav. avstr. *Zweschpen*, knjiž. avstr. nem. *Zwetschke*, južnonem. *Zwetschge* 'češplja, podolgovata sliva'<rom. jeziki, verjetno iz sevit. ali jfrc. *davascena*<lat. *damascēna* s prvotnim pomenom 'damaščanka, sadež iz Damaska'
- *čokolada, čokoladen*<nem. *Schokolade*<špan. *chocolate*<nahuatl, jezik potomcev mehiških Aztekov
- *funt*<nem. *Pfund* ali srvn. *pfunt*<pred 8. st. prevzeto iz lat. *pondō* 'funt', izhodiščno 'po teži', otrdelega ablativa od *pondus* 'utež'
- *ingver*<nem. *Ingwer*, srvn. *ingeber*, stvn. *gingibero*<stfrc. *gimgibre*<lat. *zingiber*, *gingiber*<gr. *zingíberi* 'ingver'
- *janež*<bav. avstr. *aneis*, nvn. *Anis*<lat. *anīsum*<gr. *ánēson*, *ánēthon* 'koprc' in 'janež'
- *jesih, jesišen*<srvn. *ezzīh* 'kis'<vlat. **atēcum*, po premetu nastala različica od klas. lat. *acētum* 'kis'
- *kafe, kafeter, kafetov*<nvn. *Kaffee*<frc. *café*, *coffée* in angl. *coffee*<arab. *qahwa* 'kava' (Be.)
- *karfijola*<bav. nem. *Karfiol*<it. *cavolfiore* v enakem pomenu, kar je zloženska iz it. *cavolo* 'zelje' in *fiore* 'cvet'
- *kastrola*<nar. nem. *Kastrol* (knjiž. *Kasserolle*)<frc. *casserole* 'ponvica' (Sn. in Be.)
- *kelder*<bav. srvn. *kēlder*, iz česar se je razvilo današnje nem. *Keller*<stvn. *kellari*<lat. *cellārium* 'shramba', izpeljanka iz lat. *cella* 'shramba, tesen prostor, klet'
- *koleraba*<kor. nem. *köllarabe*, kar ustreza knjiž. nem. *Kohlrabi*, *Kohlrabe*<it. zveza *cavolo rapa*, kar vsebuje it. *cavolo* 'zelje' in *rapa* 'repa'
- *krebulca/krebulica, krebulčina*<stvn. *kervola*, *kervila*, *kerbele*<lat. *caerefolium* v enakem pomenu<gr. **khairéphyllon* 'krebuljica', zloženska iz gr. *khairō* 'veselim se' in *phýllon* 'list'
- *kufren*<srvn. *kupfer*<lat. *cyprium* 'Ciper' (Be.)
- *kuhati, kuhalnica, kuhar, kuharica, kuharski, kuhanje, prekuhati, razkuhati, skuhan, skuhati, vkuhan, vkuhanje, vkuhati*<stvn. *kohhōn* 'kuhati' (iz česar se je razvilo tudi današnje nem. *kochen*)<lat. *coquere* 'kuhati'

- *kuhina, kuhinski*<stvn. *kuchina*, srvn. *kuchin*, *küchen*, *küche*<poznolat. *coquīna* (Sn., DWDS)
- *kumara*<srvn. *kukumer* 'Gurke'<lat. *cucumer*, *cucumeris* (ST)
- *kutina*<stvn. *kutinna*<lat. *cotonea* (ST)
- *limona*, *limonov/lemonov*<nem. *Limone*<it. *limone*, kar je (morda prek arab.)<perz. *līmūn* 'limona'
- *limonada/lemonada*<nem. *Limonade*<fr. *limonade*
- *mandel, mandelnov*<srvn. *mandel*, nem. *Mandel*<poznolat. *amandula*<gr. *amygdálē*
- *marelca/marelica, marelčin*<bav. avstr. *Marille* 'marelica'<it. *armenillo* 'češnja' (ST, Sn.)
- *matal*<nem. *Metall*<lat. *metallum* 'kovina'<gr. *métallon* 'kovina, ruda, mineral'
- *melisa*<nem. *Melisse* in srlat. *melisphyllum*<gr. *melissóphyllon* 'melisa', dobesedno 'čebelji list', zloženska iz gr. *mélissa* 'čebela' in *phýllon* 'rastlinski list'
- *model, modelc*<bav. avstr. *Model* 'pekač, model za peko'<it. *modello* 'kalup, vzorec, model'
- *mošt, moštov*<eventualno prek srvn. *most*, nem. *Most* 'vinski mošt, vino iz sadja'<furl. *most*, it. *mosto*<lat. *mustum* 'mlado vino, mošt'
- *možnar*<srvn. *morsaere* (stvn. *morsari* 'Mörser')<lat. *mortārium*
- *muskat oreh/muskatoreh, muskat cvet/muskatcvet/muškaplet/škaplet, muskat vino, muskatelerjova hruška/muskatelarca: muškat*<nem. *Muskat* 'muškatni orešček'<stfr. *muscat*<srlat. *nux muscata* 'muškatni orešček', dobesedno 'orešček z vonjem po mošusu'
- *papir*<srvn. *papier*, nem. *Papier*<lat. *papȳrus*<gr. *pápȳros* 'rastlina papirus' in 'iz papirusovih stebel narejen papir'
- *pemski*<nem. *Böhmen*<srlat. *Bohemia* '(Zahodna) Češka'
- *peteršil, peteršilov*<nem. *Petersilie* in lat. *petroselinum*<gr. *petrosélīnon*
- *pisker, piskerc*<srvn. *phister, phistrīne* 'pekarna'<lat. *pistrīna*, ben. it. *pistoria* 'isto' (Be.)
- *ponva/(pečna) ponva/(tortna) ponva*<stvn. *pfanna* (danes nem. *Pfanne*)<vlat. *patna*<klas. lat. *patina* 'skleda'<gr. *patáne* v enakem pomenu
- *porcelananst*<nvn. *Porzellan*<it. *porcellana* 'porcelan'

- *puding*<nem. *Pudding*<angl. *pudding* 'puding'<frc. *boudin* 'krvavica'<vlat. **botellinus*,<izpeljanka iz klas. lat. *botulus* 'klobasa' in 'črevo, drobovina'
- *puter*<srvn. *buter*<lat. *būtȳrum*<gr. *boútȳron* v enakem pomenu, zloženska iz gr. *boūs* 'krava, govedo' in *tȳrós* 'sir'
- *rapuncel*, *rapunclov/repunclov*<kor. nem. *Rapünzel*, knjiž. *Rapunzel* 'motovilec'<srlat. *rapuncium*, *rapontium*
- *rozmarin*<nem. *Rosmarin*<srlat. *rōs marīnus*, s prvotnim pomenom 'morska rosa'
- *šatraj*<srvn. *saterje*, štaj. nem. *Satrei* (knjiž. nem. *Saturei*)<lat. *satureia*, *saturegia* 'šatraj' (ST)
- *špaga*<(eventualno iz nar. nem. *Spage*, *Spagen*) iz it. *spago* 'vrvica'<poznolat. *spacus* 'vrvica'
- *špargel*<nvn. *Spargel*<it. *asparago* ali lat. *asparagus*
- *torta*, *tortna* (ponev), *tortni* (biskot)<nvn. *Torte* 'torta'<it. *torta*<gr. *tortidion* (DWDS).
- *unča*<nem. *Unze*<it. *oncia*<lat. *ūncia*
- *vanilia*<it. *vaniglia* ali nem. *Vanille* in frc. *vanille*<špan. *vanilla*, star. *vainilla* 'vanilja', kar je prvotna manjšalnica od špan. *vaina* 'strok'
- *žalbel*: *žajbelj*<stvn. *salbeia*, *salveia*, srvn. *salbeie*, *salveie*<lat. *salvia* 'žajbelj' (Be.)
- *žefran*:*žafran*<srvn. *safrān*<stfrc. *safran*<srlat. *safranum*<arab. *zaʿfarān* 'žafran'
- *žemla*<srvn. *sēmel(e)*<lat. *simila* 'žemlja', prvotno 'drobno mleta pšenična moka'<sirska beseda *semida* v pomenu 'fina moka' (Sn., DWDS).

V naslednjih 16 primerih (7,2 %) podatka o etimologiji v slovarjih ni: *ala*, *arenšmalc*, *damfnudel*, *dinstan*, *dinstati*, *ejnbren*, *frikase*, *gvirc*, *gvircati*, *hauzenplater*, *hečepeč*, *holendarski*, *mulpret/molprat*, *ogarati*, *pegen/(mandel)pegen/(biskoten)pogen*, *veinberl/vajnerl*.

8.4.6 RAZVRSTITEV PREVZETIH BESED PO BESEDNIH VRSTAH

Preglednica 4: Razvrstitev prevzetih besed po besednih vrstah

SAMOSTALNIK				GLAGOL	PRIDEVNIK
ajdovnik	jesih	muskat cvet / muškaplet / škaplet	štruca	na-/budlati	ajdov
ajmoht	ješpren	muskat vino	štrukel	o-/po- /cukrati	ajdovnikov
ala	kafe	muskatelarca / muskatelerjova hruška	štupa	dinstati	brihten
apoteka	kafeter	nudel	taler	farbati	nabudlan (iz glag.)
arenšmalc	kapara	nudelbret	torta	filati	cinast / pocinen (iz glag.)
artičoka	karfiola	(cvetni) ohravt / ohravtovo (cvetje)	tortni biskot	gvircati	cukren
aržet/-ek / aržat / varžet/-eč	karp	ohravt / ohrovt	unča	s-/kuhati	cukreni (led / sneg)
austriga	kastrola	papir	veinberl / vajnperl	na- /zašpiliti	češplov
bacel	kelder	pegen / mandelpegen / biskotenpegen	vanilia	odvagati	čokoladen
bandelc	knedel / knedelc	peteršil	viža	ogarati	demfan (iz glag.)
barba / farba	knofla / knoflica	pisker	vrena	omavžati	dinstan (iz glag.)
bazilika	koh	piskerc	vkuhanje	oštupati	filan (iz glag.)
blek	koleraba	pleh	zenof	prekuhati	glažovnat
budla	krajcer / krajcar	ponva	zos / sos	premojstriti	grisov
burfel	krebulca / krebulica	pečna ponva	žajfa	razkuhati	hasobsoten
caker ⁴⁶	kreša	tortna ponva	žalbel	na-/z- /ribati	holendarski
cegel	krof	prata	žefran	za-/roštati	jesišen
cibeba	krompir	preželc	žemla	na-/špikati	kafetov
cuker	krugla	puding	žoft	vkupati	krebulčina

⁴⁶ Caker, ki je pri Vodniku sicer v prislovni rabi, se uporablja samo v zvezi (frazemu) v *caker hoditi* (s kom) 'imeti opravka (s kom)', kar je preneseni pomen zveze. Caker je prevzeto iz star. nar. avstr. *zu acker gen* 'z nekom skupaj iti na njivo, z nekom skupaj orati', kar je prvotni pomen zveze (V: SES).

češpla	kuhalnica	pušel	žolca	zacukniti (se)	krompirjov
čokolada	kuhar / kuharca	puter	župa	zašravbati	kufren
damfnudel	kuhanje	rajž			kuharski
dila	kuhina	rapuncel			kuhinski
dilca	kukmak	ribanje			limonov / lemonov
draslar	kumara	ribežen			mandelnov
endivia	kutina	rozmarin			marelčin
ejnbren	limona	roš			mesingast
faš	limonada / lemonada	roštanje			moštov
fila	lorber (perje) / lorbar / (pero) lorbarja / lorbarjovo (pero) / (pero od) lorbarja / lorbarjovo (perje)	salzen / solzen			našpikan (iz glag.)
flancot	lot	šalica			obriban (iz glag.)
flaša	mandel	šarkel			ohrovtov
frakel	marelca / marelica	šatraj			pemski
frikase	maselc	šefla			peteršilov
funt	matal	šipa			plehat / plehov
glaž	mavrah	škaf/-ec			porcelanast
glažavna	melisa	šmarn			pratast / pratnat
gris	mišel	šnita			rajžov
gvirc	model	špaga			rapunclov / repunclov
gugelhop	modelc	špargel			z-/riban (iz glag.)
hausenplater	mošt	špeh			skuhan (iz glag.)
hečepeč	možnar	špikavnik			špehov
ingver	mulpret / molprat	šterka			zenofov
janež	muskat oreh	štokfiš			vkuhan (iz glag.)
					(vsake) žlaht 'raznovrsten, vsakovrsten'

					žolcen (jašek) / žolcna (jaška)
					žolcnat / žolcnast

Ob upoštevanju glasoslovnih in besedotvornih variant ter prostih in stalnih besednih zvez, nastalih iz prevzetih besed, je samostalnikov 176, glagolov 30 in pridevnikov 55 (od tega je 10 deležnikov).

8.4.7 RAZVRSTITEV PREVZETIH BESED PO POMENSKIH SKUPINAH

MESO IN RIBE: *ala* 'jegulja', *austriga* 'ostriga', *frikase* 'frikase', *hasobsoten* 'obarjen', *hausenplater* 'belugin mehur', *karp* 'krap', *mišel* 'školjka', *mulpret/molprat* 'pljučna pečenka', *prata* 'pečenka', *pratast/pratnat* 'meso, primerno za pečenko', *preželec* 'priželjč', *špeh* 'slanina', *špehov* 'slaninin', *štokfiš* 'polenovka'.

ZELENJAVA in GOBE: *artičoka* 'artičoka', *endivia* 'endivija', *karfiola/cvetni ohravt/ohravtovo cvetje* 'karfijola, cvetača', *koleraba* 'koleraba', *krompir* 'krompir', *krompirjov* 'krompirjev', *kukmak* 'kukmak, šampinjon', *kumara* 'kumara', *mavrah* 'mavrah, smrček', *ohravt/ohrov* 'ohrov', *ohrovtov* 'ohrovtov', *rapuncel* 'motovilec', *rapunclov/repunclov* 'motovilčev', *špargel* 'beluš'.

SADJE: *cibeba/veinberl/vajnperl* 'rozina', *češpla* 'češplja', *češplov* 'češpljin', *hečepeč* 'šipek', *kutina* 'kutina', *limona* 'limona', *limonov/lemonov* 'limonin', *mandel* 'mandelj', *marelca/marelica* 'marelica', *marelčin* 'mareličen', *muskatelerjova hruška/muskatelarca* 'muškatelica, muškatna hruška'.

MLEKO IN MLEČNI IZDELKI: *puter* 'maslo'.

ZELIŠČA IN ZAČIMBE: *bazilika* 'bazilika', *gvirc* 'dišava', *gvircati* 'odišaviti', *ingver* 'ingver', *janež* 'janež', *kapara* 'kapra', *krebulca* 'krebujlica', *krebulčina* 'krebujlična', *kreša* 'kreša', *lorber (perje)/lorbar/(pero)* *lorbarja/lorbarjovo (pero)/pero od (lorbarja)/lorbarjovo (perje)* 'lovor(-ov) (list)', *melisa* 'melisa', *muskat oreh/muskatoreh* 'muškatni orešček', *muskat cvet/muskatcvet/muškaplet/škaplet* 'muškatni cvet', *peteršil* 'peteršilj', *peteršilov* 'peteršiljev', *rozmarin* 'rožmarin', *šatraj* 'šatraj, šetraj', *štupa* 'poper', *vanilia* 'vanilija', *zenof* 'gorčica', *zenofov* 'gorčičen', *žalbel* 'žajbelj', *žefran* 'žafran'.

JEDI in ŽIVILA: *ajdov (kruh)/ajdovnik* 'ajdov kruh', *ajdovnikov* '(iz) ajdovega kruha', *ajmoht* 'obara', *arenšmalc* 'jajčni narastek', *bacel/nudel* 'rezanec', *budla/fila/faš* '(mesni) nadev', *ejnbren* 'prežganje', *jesih* 'kis', *ješpren* 'ješprenj', *knedel/knedelc* 'cmok', *koh/kuhanje* 'narastek', *krajcer/krajcar* 'krajcar', *kuhina* 'kuhinja – hrana, jedi, pripravljene na določen način', *puding* 'puding – jed iz pese, masla, jajc, kruha in mesa', *rajž* 'riž', *rajžov* 'rižev', *salzen/solzen/vkuhanje* 'marmelada', *šmarn* 'praženec', *šterka* 'škrob', *štruca* 'štruca', *zos/sos* 'omaka', *žemla* 'zemlja', *žolca* 'žolca', *žolcnat/žolcnast* 'žoličast, zdrizast', *župa* 'juha'.

SLADICE: *bandelc/modelc* 'pita', *cegel* (čokolade) 'določen kos (čokolade)', *cuker* 'sladkor', *po-/o-/cukrati* 'sladkati', *cukren* 'sladek', *zukreni led/sneg* 'sladkorni led, glazura', *čokolada* 'čokolada', *čokoladen* 'čokoladen', *damfnudel* 'buhtelj', *flancot* 'flancat', *gris* 'zdrob', *grisov* 'zdrobov', *gugelhop/šarkel* 'šarkelj', *krof* 'krof', *pegen/mandelpegen/biskotenbogen* 'upognjenec', *puding* 'puding', *štrukel* 'štrukelj', *torta* 'torta', *tortni biskot* 'piškot'.

PIJAČE: *kafe* 'kava', *kafetov* 'kavni' *limonada/lemonada* 'limonada', *mošt* 'mošt', *moštov* 'moštov', *muskat vino* 'muškatno vino', *žoft* 'sok'.

POSODJE: *cinast/pocinen* 'cinast, pocinjen, kositrni, pokositren', *dila/nudelbret* 'deska', *dilca/taler* 'krožnik', *flaša/glaž/glaš/krugla* 'steklenica', *glažavna* 'steklo', *glažovnat* 'steklen', *jesišna posoda* 'posoda za kis', *kastrola/pisker* 'kozica, posoda' in 'lonec', *krugla* 'vrč', *kufren* 'bakren', *kuhalnica* 'kuhalnica', *matal* 'kovina', *mesingast* 'medeninast', *model/pleh* 'pekač', *možnar* 'možnar', *piskerc* 'lonček – manjša posoda' in 'skodelica' (z istim pomenom tudi *šalica*), *ponva* 'ponev', *pečna ponva* 'pekač', *tortna ponva* 'pekač za torto', *porcelanast* 'porcelanast', *ribežen* 'ribežen', *šefla* 'zajemalka', *škaf/-ec* 'škaf', *vrena* 'pokrovka', *žolcen jašek/žolcna jaška* 'skodelica za žolco'.

ORODJE in PRIPOMOČKI: *knofla* 'bucika', *špikavnik* 'igla', *roš* 'raženj'.

KUHARSKI POSTOPKI: *na-/budlati/filati* 'nadevati', *na-/budlan/filan* 'nadevan', *demfan* 'kuhan v sopari', *dinstan* 'dušen', *dinstati* 'dušiti', *kuhanje* 'kuhanje' (dejanje), *s-/kuhati* 's-/kuhati', *skuhan* 'skuhan', *prekuhati* 'prekuhati', *razkuhati* 'razkuhati', *vkuhati* 'vkuhati', *vkuhan* 'vkuhan', *na-/zašpiliti* 'speti s špilo', *odvagati* 'odtehtati, tehtati', *ogarati/omavžati* 'odstranjevati ščetine, ogoliti', *na-/z-/ribati* 'na-/z-/ribati', *z-/riban* 'z-/riban', *obriban* 'obdrnjen' *roštanje* 'praženje', *za-/roštati* 's-/pražiti', *na-/špikati* 'pretikati', *našpikan* 'pretikan', *oštopati* 'poprati', *zacukniti (se)* 'zakrkniti'.

POKLICI: *draslar* 'strugar', *kafeter* 'kavarnar', *kuhar/-ca* 'kuhar/-ica'

NARODNA/POKRAJINSKA PRIPADNOST: *holendarski* 'nizozemski', *pemski* 'češki'

LASTNOSTI: *brihten* 'pameten', *kuharski* 'kuharski', *kuhinski* 'kuhinjski'

PROSTORI: *apoteka* 'lekarna', *kelder* 'klet', *kuhina* 'kuhinja – prostor, v katerem se pripravlja hrana'

MERSKE ENOTE: *frakel* 'frakelj', *funt* 'funt', *lot* 'lot', *maselc* 'maselj', *unča* 'unča'

OBLIKE: *blek* 'krpa', 'krpica' in 'rezina' (z istim pomenom tudi *šipa* in *šnita*), *burfel* 'kocka'

SNOV, IZDELEK: *aržet/-ek/aržat varžet/-eč* 'žepek, mošnja, vrečka', *barba /farba* 'barva', *farbati* 'barvati', *papir* 'papir', *plehat/plehov* 'pločevinast', *pušel* 'šop', *špaga* 'vrvica', *žajfa* 'milo'

OSTALO: (*hoditi v*) *caker* 'imeti opravka s kom, s čim', *premojstriti* 'premojstriti', *ribanje* 'ribanje' (rezultat dejanja), *viža* 'način', *zašravbati* 'zapreti (steklenico)', *žlaht* 'vrsta'

Število prevzetih besed in iz prevzetih podstav tvorjenih besed po pomenskih skupinah:

- meso in ribe: 14
- zelenjava in gobe: 14
- sadje: 11
- mleko in mlečni izdelki: 1
- zelišča in začimbe: 23
- jedi in živila: 25
- sladice: 20
- pijače: 7
- posodje: 26
- orodje: 2
- kuharski postopki: 23
- poklici: 3
- narodna/pokrajinska pripadnost: 2
- lastnosti: 3

- prostori: 3
- merske enote: 5
- oblike: 2
- snov, izdelek: 8
- ostalo: 6

Glede na število receptov v *Kuharskih bukvah* zelenjava nekoliko prednjači pred mesom. Tudi analiza zbranega besedja je podobno pokazala, da je število besedja, povezanega z mesom in ribami ter zelenjavo, enako, kar potrjuje Vodnikova opozorila pred pretirano rabo mesa in masti. Številčno je največ poimenovanj za posodje (26), jedi in živila (25), kuharske postopke (23), zelišča in začimbe (23), sladice (20), meso in ribe (14) ter zelenjavo in gobe (14), sadje (11), snovi in izdelke (8), pijače (7), ostalo (6), merske enote (5), poklice (3), lastnosti (3), prostore (3), narodno/pokrajinsko pripadnost (2), oblike (2), orodje (2) ter mleko in mlečne izdelke (1).

8.4.8 RAZVRSTITEV PREVZETIH BESED GLEDE NA OHRANJENOST V KNJIŽNI ALI NEKNJIŽNI ZVRSTI JEZIKA

Ponekod je današnji pomen besed drugačen kot pri Vodniku. V takih primerih je pomen besede v Vodnikovem času navajan v oklepaju ob današnjem pomenu besede (npr. *glazavna* oz. *glazevina* 'črepinje' (pri Vodniku 'steklo'). Če je zapis besede v Vodnikovem času drugačen kot danes, sta navedeni obe (npr. *češpla* oz. *češplja*).

Besede, ohranjene v knjižni zvrsti jezika: *ajda*, *ajdov*, *ajdovnik* 'kruh iz ajdove moke, ajdovec', *ajdovikov*, *apoteka*⁴⁷ 'lekarna', *artičoka*, *bazilika*, *cinast/kositrn*, *pocinen* oz. *pocinjen/pokositren*, *češpla* oz. *češplja*, *češplov* oz. *češpljev*, *čokolada*, *čokoladen*, *endivia* oz. *endivija*, *flancot* oz. *flancat*, *frakel* oz. *frakelj*, *frikase* gastr. 'jed iz drobnih kosov navadno telečjega mesa, dušenega v svetli, kisli omaki', *ingver*, *janež*, *ješpren* oz. *ješprenj*, *karfiola* oz. *karfijola* 'cvetača', *koleraba*, *krajcer* oz. *krajcar* v stari Avstriji 'kovanec z vrednostjo ene stotine goldinarja', *krebulca/krebulica* oz. *krebuljica*, *kreša*, *krof*, *krompir*, *krompirjov* oz. *krompirjev*, *kuhalnica*, *kuhar*, *kuharca* oz. *kuharica*, *kuharski*, *kuhati*, *kuhanje* 'dejavnost' (pri Vodniku tudi 'narastek'), *kuhinja*, *kuhinjski*, *kukmak*, *kumara*, *kutina*, *limona*, *limonov/lemonov*, *limonada/lemonada*, *mandel* oz. *mandelj*, *mandelnov* oz. *mandljev*, *marelca/marelica* oz. *marelica*, *marelčin* oz. *mareličin*, *mavrah*, *melisa*, *matal* oz. *metal* 'kovina', *model* 'pekač', *mošt*, *moštov*, *možnar*, *muškaten* gastr. muškatni cvet posušeni cveti muškata, ki se uporabljajo kot začimba; muškatni orešček drobnemu orehu podobno seme muškata, ki se uporablja kot začimba (pri Vodniku v besedni zvezi muskat vino 'muškatno vino'), *naribati*, *ohrovt* (pri Vodniku v besednih zvezah cvetni ohravt, ohravtovo cvetje 'cvetača' ter ohravt/ohrovt 'ohrovt'), *ohrovtov*, *papir*, *peteršil/peteržil* oz. *peteršilj*, *peteršilov* oz. *peteršiljev*, *ponva*, tudi *ponev* (pri Vodniku *ponva* 'ponev', (*pečna*) *ponva* 'pekač' in (*tortna*) *ponva* 'pekač (za torto)', *porcelanast*, *prekuhati*, *preželec* oz. *priželj* anat. 'organ v prsnem košu, v katerem nastajajo limfociti': krnenje priželjca v dobi doraščanja, gastr. kupiti telečji priželj, *puding* gastr. 'močnata jed, kuhana v sopari', *pušel* oz. *pušelj* 'šopek', *razkuhati*, *ribati* 'rezati z ribežnom' in 'drgniti' (pri Vodniku tudi

⁴⁷ Beseda ima v SSKJ-ju oznako *raba peša*, v SSKJ-ju 2 pa je brez kvalifikatorja, torej knjižna.

'treti'), *riban*, *ribežen*, *rozmarin* oz. *rožmarin*, *skuhan*, *skuhati*, *šarkel* oz. *šarkelj*, *šatraj*, *šipa* 'kos navadno ravnega stekla za zapiranje kake odprtine' (pri Vodniku 'rezina'), *škaf/škafec*, *štruca* 'podolgovato oblikovan kruh', *strukelj*, *torta*, *torten/tortna*, *vanilia* oz. *vanilja*, *vkuhan*, *vkuhanje* (brez navedbe pomena, pri Vodniku 'marmelada'), *vkupati*, *zašpiliti/našpiliti* 'speti konce črev s špilo', *zriban*, *zribati*, *žalbel* oz. *žajbelj*, *žefran* oz. *žafran*, *žemla* oz. *žemlja*, *žolca*.

Besede z oznako neknoj. ljud. (SP): *ajmoht* 'obara', *farba* 'barva', *farbati* 'goljufati, lagati' (pri Vodniku 'barvati'), *šefla* oz. *šeflja* 'zajemalka'.

Besede z oznako nižje pog. (SSKJ): *varžet* (pri Vodniku tudi *varžeteč*) 'žep', *dila* 'deska', *flaša* 'steklenica', *glaz* 'kozarec' (pri Vodniku tudi 'steklenica' in 'kozarec za vlaganje'), *glazavna* oz. *glazevina* 'črepinje' (pri Vodniku 'steklo'), *jesih* 'kis', *kastrola* 'kozica, posoda', *knedel/knedelc* oz. *knedelj* 'cmok', *lorber* 'lovor' (pri Vodniku v besednih zvezah *lorber (pęje)/lorbar/(pero) lorbarja/lorbarjovo (pero)/(pero od) lorbarja/lorbarjovo (pęje)*), *nudel* 'rezanec', 'izdelek za zakuho iz rezančnega testa navadno v obliki krajših trakov', *pleh* 'pločevina' (pri Vodniku 'pekač'), *prata* 'pečenka', *puter* 'maslo', *šalica* 'skodelica', *šmarn* oz. *šmoren* 'praženec', *šnita* 'rezina', *špaga* 'vrvica', *šravfati* (pri Vodniku *zašravbati*) 'odvijati in privijati vijake' (pri Vodniku 'zapreti (steklenico)', *šterka* oz. *štirka* 'škrob', *štupa* 'prah, prašek' (pri Vodniku 'posipna začimba'), *štupati* (pri Vodniku *oštupati*) 'potresati, posipati': štupati travnik z umetnim gnojilom (pri Vodniku 'posipati z začimbo'), *vrena* oz. *rena* 'pokrovka', *zos* (pri Vodniku tudi *sos*) 'omaka', *žajfa* 'milo', *župa* 'juha'.

Besede z oznako pog. (SSKJ): *brihten* 'bistroumen, pameten', *cuker* 'sladkor', *cukniti* (pri Vodniku *zacukniti (se)*) 'sunkoma potegniti' (pri Vodniku 'zakrkniti'), *cukren* 'ki je iz sladkorja, ki vsebuje sladkor, sladek, sladkan', *dilca* nav. mn. 'smuči, smučke' (pri Vodniku 'krožnik') *faširati* 'na drobno mleti, sekljati' (pri Vodniku *faš* '(mesni) nadev'), *našpikati* 'napikati, nabosti' (pri Vodniku 'pretikati'), *obriban* 'odrgnjen', *pisker* 'lonec', *špargel* oz. *špargelj* 'beluš', *špeh* 'slanina', *špikati* 'zbadati z iglo' (pri Vodniku 'pretikati'), *vagati* 'tehtati' (pri Vodniku *odvagati* 'stehtati').

Besede z oznako nar. (SSKJ): *krugla* 'večja, navadno lončena posoda za vodo' (pri Vodniku 'vrč' in 'steklenica'), *omavžati* 'odstraniti ščetine, ogoliti': omavžati prašiča,

roštanje (glagolnik od *roštati*) 'ropotanje' (pri Vodniku 'praženje'), *roštati* 'ropotati' (pri Vodniku 'pražiti'), *zaroštati* 'zaropotati' (pri Vodniku 'spražiti').

Besede z oznako *nar. vzh.* (SSKJ): *rapuncel* oz. *repincelj* 'motovilec'.

Besede z oznako *star.* (SSKJ): *caker* v prislovni rabi, v zvezi v *caker hoditi* 'imeti opravka s kom, s čim', *cibeba* 'rozina, cveba', *ogarati* 'ostrgati ščetine, ogoliti', *piskerc* oz. *piskrc* 'lonček' (pri Vodniku 'lonček – manjša posoda' in 'skodelica'), *viža* v prislovni rabi, v zvezi z na 'način': na vse viže se je trudil.

Besede z oznako *nekdaj* (SSKJ): *funt* nekdanja 'utežna enota, približno pol kg': funt mesa je bil po grošu, *lot* nekdanja 'utežna mera, 17,5 g', *maselc* oz. *maselj* nekdanja 'prostorninska mera, približno 3,5 decilitra', *unča* nekdanja utežna mera, približno 35 g.

Besede z oznako *zastar.* (SSKJ): *pemski* 'češki'.

Besede z oznako *zastar.* (BSSKJ): *ala* 'jegulja', *aržet* (pri Vodniku tudi *aržetek*, *aržat*) 'žep', *bandelc* 'vrsta pite', *blek* 'krpica' (pri Vodniku tudi 'krpa' in 'rezina'), *budla* 'nadev', *burfel(-jc)* 'kock(ic)a', *cegel* 'opeka' (pri Vodniku 'določen kos'), *demfan* 'dušen v sopati', *dinstati* 'dušiti', *dinstan* 'dušen', *drakslarija* 'strugarstvo' (pri Vodniku *draslar* 'strugar'), *fila* 'nadev', *filan* 'nadevan', *gris* oz. *gres* 'zdrob', *grisov* oz. *gresov* 'zdrobov', *gvirc* oz. *gvirec* 'dišava', *gvircati* 'odišaviti', *hauzenplater* oz. *havzenblaze* 'belugov mehur', *hečepeč* 'šipkova marmelada' (pri Vodniku tudi 'šipek'), *kafe* 'kafe', *karp* 'krap', *kelder* oz. *kevder* 'klet', *knoflica* (pri Vodniku tudi *knofla*) 'bucika, igla', *koh* 'kuha' (pri Vodniku 'narastek'), *mesingast* 'medeninast', *mišel* oz. *mišelj* 'školjka', *muškaplet* 'muškatni orešek' (pri Vodniku 'muškatni cvet'), *pegen* 'lok' (pri Vodniku *pegen*, *(mandel)pegen*, *(biskoten)pogen* 'upognjenec'), *roš* 'žar', *salzen* (pri Vodniku tudi *solzen*) 'vkuhano sadje za nadev' (pri Vodniku 'marmelada'), *taler* 'krožnik', *vajnperl* (pri Vodniku tudi *veinberl*) 'drobne gozdne jagode' (pri Vodniku 'rozina'), *zenof* 'gorčica', *zenofov* oz. *zenfov* 'gorčičen', *(vse) žlaht* 'vsakovrsten' (pri Vodniku 'vrsta').

Narečni slovarji s portala Fran:

Črnovrški: *žoft* 'sok'.

Zadrečki: *cukrati* (*ocukrati*, *pocukrati*) 'sladkati', *ajmprem* 'prežganje' (pri Vodniku *ejnbren*), *glážovnat* oz. *gláževinat* 'ki se nanaša na črepinje'.

Kostelski: *kufren* 'bakren', *plehast* 'pegast' (pri Vodniku *plehat/plehov* 'pločevinast').

Bovški: *rajž* 'riž', *štokfiš* 'polenovka'.

SPZ: *filati* 'nadevati', *mulpret/molprat* oz. *mulprata* 'pljučna pečenka'.

Podatkov o ohranjenosti ni: *arenšmalc* 'jajčni narastek', *bacel* 'rezanec', *budlati* 'nadevati', *damfnudel* 'kvašeni žganec', *gugelhop* 'šarkelj', *hasobsoten* 'obarjen', *holendarski* 'nizozemski', *jesišna* (*posoda*) '(posoda za) kis', *kafeter* 'kavarnar', *kafetov* 'kavni', *krebulčin* 'krebuljičen', *nabudlati* 'nadevati', *nabudlan* 'nadevan', *modelc* 'pita', *muškateler(jova)* *hruška/muškatelarca* 'muškatna hruška', *našpikan* 'pretikan', *nudelbret* 'deska', *pratast/pratnat* 'meso, primerno za pečenko', *premojstriti* 'premagati', *škaplet* 'muškatni cvet', *rajžov* 'rižev', *rapunclov/repunclov* 'motovilčev', *ribanje* 'ribanje – rezultat dejanja', *špehov* 'slaninin', *špikavnik* 'igla', *žolcen* (*jašek*) ali *žolcna* (*jaška*) 'skodelica za žolico', *žolcnat/žolcnast* 'žoličast, zdrizast'.

V knjižni zvrsti jezika je ohranjenih 91 (40 %) besed. V pogovorni zvrsti jezika (s kvalifikatorji *neknj.* *ljud.*, *nižje pog.* ali *pog.*) je ohranjenih 44 (20 %) besed. V narečni zvrsti jezika (s kvalifikatorjem *nar.* ali *nar. vzhod.* ali iz katerega izmed narečnih slovarjev (Črnovrški, Zadrečki, Kostelski, Bovški)) je ohranjenih 14 (6 %) besed. Besed s časovno-frekvenčnimi kvalifikatorji (*star.*, *nekdaj* in *zastar.*) je 49 (22 %). 2 (1 %) besedi se nahajata v *Slovarju popačenk in zmerljivk*. V 27 (12 %) primerih podatka o ohranjenosti ni.

9. ZAKLJUČEK

Ob koncu 18. stoletja smo Slovenci živeli v okviru Habsburške monarhije, ki sta ji v 2. polovici 18. stoletja vladala Marija Terezija in Jožef II. Da bi uveljavila absolutno oblast, sta uvedla vrsto upravnih, finančnih, šolskih in vojaških reform. Zaradi izboljšanja gospodarske moči je bilo treba ljudstvo izobraževati na vseh gospodarskih in družbenih področjih, da bi lahko ustvarjalo in proizvajalo več. S tem namenom se je spodbujal razvoj kmetijstva in tako so se izboljšale prehranjevalne razmere, zaradi česar se je povečalo število izdanih kuharskih knjig. Slovenci smo prvo kuharsko knjigo dobili leta 1799, ko je Valentin Vodnik po neznani nemški predlogi ali več virih priredil *Kuharske bukve*. Njegova naloga je bila poiskati ustrezno slovensko kulinarično terminologijo, pri čemer se je trudil izogibati besedam, prevzetim iz nemščine.

V empiričnem delu zbrano besedje obsega 156 iztočnic in 80 podiztočnic, skupno torej 236 prevzetih besed in iz prevzetih podstav v slovenskem jeziku tvorjenih besed in prostih ter stalnih besednih zvez. Znotraj iztočnic in podiztočnic se nahaja 11 glasoslovnih in 16 besedotvornih variant. V 12 primerih ima iztočnica oz. podiztočnica različne pomena in v 16 primerih nastopata dve (ali več) prevzeti(h) besed(i) z enakim ali deloma prekrivajočim se pomenom. Primerjava germanizmov in slovenskih vzporednic je pokazala, da v 10 primerih (19,2 %) prevladuje prevzeta beseda, v 8 (15,4 %) sta prevzeta beseda in slovenska vzporednica zastopani v enakem številu, v 34 primerih (65,4 %) pa prevladuje slovenska vzporednica. Vodnik se je torej res držal načela, poiskati domače izraze namesto tujih, če je le mogoče. Pregled besedja glede na čas prevzema je pokazal, da je največ besed prevzetih iz nove visoke nemščine (69), nadalje iz srednje visoke nemščine (60), najmanj pa iz stare visoke nemščine (49). V 20 primerih čas prevzema ni znan. Iz vidika prevzetosti iz narečij je iz bavarščine prevzetih 45 besed, iz koroške nemščine pa 12. Pravih prevzetih besed je 135 (58,4 %) iz njih tvorjenih leksemov pa 96 (41,6 %). Pravih germanizmov je 120 (54,1 %), preko nemščine prevzetih tujejezično izhodiščnih leksemov 86 (38,7 %), v 16 primerih pa podatka o etimologiji v slovarjih ni. Besednovrstna razvrstitev je pokazala, da je največ samostalnikov (176), sledijo pridevniki (55) in glagoli (30). Pri pomenskih skupinah si številčno sledijo poimenovanja za posodje (26), jedi in živila (25), kuharske postopke (23), zelišča in začimbe (23), sladice (20), meso in ribe (14) ter zelenjavo in gobe (14), sadje (11),

snovi in izdelke (8), pijače (7), ostalo (6), merske enote (5), poklice (3), lastnosti (3), prostore (3), narodno/pokrajinsko pripadnost (2), oblike (2), orodje (2) ter mleko in mlečne izdelke (1). Z vidika ohranjenosti besed v knjižni ali neknjižni zvrsti jezika je v knjižni zvrsti jezika ohranjenih 91 (40 %) besed. V pogovorni zvrsti jezika (s kvalifikatorji *neknj. ljud.*, *nižje pog.* ali *pog.*) je ohranjenih 44 (20 %) besed. V narečni zvrsti jezika (s kvalifikatorjem *nar.* ali *nar. vzhod.* ali iz katerega izmed narečnih slovarjev (Črnovrški, Zadrečki, Kostelski, Bovški)) je ohranjenih 14 (6 %) besed. Besed s časovno-frekvenčnimi kvalifikatorji (*star.*, *nekdaj* in *zastar.*) je 49 (22 %). 2 (1 %) besedi se nahajata v *Slovarju popačenk in zmerljivk*. V 27 (12 %) primerih podatka o ohranjenosti ni.

10. ZUSAMMENFASSUNG

Das Thema der Diplomarbeit sind die deutschen Entlehnungen, die im ersten slowenischen Kochbuch, in *Kuharske bukve* von Valentin Vodnik (1799) vorkommen. Im Folgenden werden die einzelnen Kapiteln der Diplomarbeit zusammengefasst.

Aufklärung

Die Aufklärung ist eine bürgerliche Bewegung des 18. Jahrhunderts in Europa. Es geht um den Aufstieg des Bürgertums und seinen Widerstand gegen die veraltete feudale, absolutistische und kirchlich-religiöse Ordnung. Die Bestrebungen nach der Veränderung eines solchen Zustands führten am Ende des Jahrhunderts zur Französischen Revolution (vgl. Kos 1986: 90). Es verbreiteten sich die neuen Ideen, die eine immer größere Wirtschaftskraft des Bürgertums ausdrückten. Die Grundlage dieser Ideen waren der Rationalismus, der den Verstand, mit welchem man alles erkennen und beherrschen kann betont und der Empirismus, der lehrt, dass die Grundlage des ganzen Wissens die Erfahrung ist (vgl. Fatur 1992: 15; Gspan 1956: 332). Die neuen Ideen kamen nach Slowenien in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, als die Slowenen unter der Herrschaft der Habsburgermonarchie lebten, die auf dem aufgeklärten Absolutismus beruhte. Es begann eine Kulturbewegung, die sog. Nationale Wiedergeburt („narodni prerod“), die vor allem auf den Bereich der Kultur bezogen war (vgl. Fatur 1992: 16 – 17; Eržen 2002: 82).

Habsburgermonarchie und aufgeklärter Absolutismus

Die Slowenen lebten Jahrhunderte lang unter der Herrschaft der Habsburgermonarchie, deren Herrscher in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts die Kaiserin Maria Theresia (1740–1780) und ihr Sohn Joseph II. (1780–1790) waren. Mit der Absicht, eine absolute Herrschaft durchzusetzen, führten sie eine Reihe von Reformen auf dem Gebiet der Verwaltung, des Finanz- und Schulwesens und der Armee durch (vgl. Fatur 1992: 16; Granda 2008: 152). Die Bürgerschaft unterstützte ihre Reformen, weil sie für ihren Aufschwung ein größtmögliches und einheitliches Gebiet brauchte. Die Kaiser waren sich bewusst, dass ihre Macht mit einem schnelleren Wirtschaftsfortschritt im Sinne von Tendenzen der Bürgerschaft vergrößert wird (vgl. Fatur 1992: 16).

Die slowenische Nationale Wiedergeburt

Die slowenischen Aktivisten der nationalen Wiedergeburt gehörten verschiedenen Ideologien an und teilten sich so in mehrere Kulturkreise, von denen der Kreis von Žiga Zois der wichtigste war (vgl. Gspan 1972: 293; Kos 1986: 93). Die wichtigsten Wiedergeburtler waren Marko Pohlin, Janez Damascen Dev, Ožbalt Gutsman, Blaž Kumerdej, Jurij Japelj, Žiga Zois, Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik und Jernej Kopitar (vgl. Gestrin und Melik 1966: 14, 27; Gspan 1972: 293–97 und 1956: 367–68; Fatur 1992: 17–18, 21). Die Epoche ist wegen der Anregungen für die Entwicklung der Sprache, der literarischen Pläne und wegen der Entstehung des nationalen Bewusstseins wichtig (vgl. Kos 1986: 60).

Valentin Vodnik (1758–1819): Leben, Werk, literarische Anschauung

Valentin Vodnik war ein vielseitig talentierter Aktivist der slowenischen Nationalen Wiedergeburt. Er war Dichter, Priester, Linguist, Journalist und Übersetzer (vgl. Kos 1990: 11). Mit seinen Bemühungen auf dem Gebiet der Linguistik, des Übersetzens, Schulwesens und Journalismus schuf er die slowenische Terminologie (vgl. Pirnat und Toporišič, zit. nach L. Ravnikar 2009: 56). In seiner Grammatik *Pismenost ali gramatika za perve šole* (1811), die die erste in der slowenischen Sprache verfasste Grammatik ist, schuf er die grammatische Terminologie (vgl. Kos SB; L. Ravnikar 2011: 300). Außerdem schuf er Termini auch auf dem Gebiet des Schulwesens, Militärs, Rechts, Geschäfts, Handwerks, Bankwesens, der Verwaltung, Politik, Anatomie, Küche, Astronomie, Meteorologie, Geologie und Geographie (vgl. L. Ravnikar 2009: 55–57 und 2011: 295, 299–300; Gspan 1972: 156–166; Kos SB). Bei der Schaffung der Fachwörter versuchte er die deutschen Lehnwörter zu vermeiden und sie mit den slowenischen (und slawischen) Äquivalenten zu ersetzen (vgl. Toporišič SB; L. Ravnikar 2011: 301). Er half Kumerdej bei der Materialsammlung für das slowenisch-deutsche Wörterbuch, das er mit der Zeit ganz übernahm und in den Plan für sein deutsch-slowenisches Wörterbuch veränderte (vgl. Kos SB). 1806 erschien seine erste Gedichtsammlung *Pesme za pokušino*, die die erste slowenische selbstständige Gedichtsammlung ist (vgl. Kos 1990: 59). Er war der Redakteur und der einzige Autor von *Velika pratika* (1795–1797) und *Mala pratika* (1798–mindestens 1806) (vgl. Kos 1990: 134), den Kalender mit belehrenden Aufsätzen und Ratschlägen für die Bürger, Bauer und Handwerker (vgl. Fatur 1992:

19). Er gab auch die erste slowenische Zeitung *Lublanske novice* heraus (1797–1800) (vgl. Kos 1990: 141–142). Mit der Entstehung der Illyrischen Provinzen und auch zuvor betätigte er sich auf dem Gebiet des Schulwesens. Er war Professor und Schulleiter (vgl. Gspan 1972: 19), wichtiger ist es aber, dass er wegen des Mangels an entsprechenden Lehrbüchern die ersten Lehrbücher für die Grundschule und das Gymnasium in der slowenischen Sprache verfasste. Diese ersetzten die vorigen deutsch-slowenischen Lehrbücher. Er verfasste auch Lehrbücher für den Geschichts- und Religionsunterricht, zwei Erstlesebücher und übersetzte die französische Grammatik (vgl. Gspan 1972: 156–66; Gestrin und Melik 1966: 33).

Nahrungsverhältnisse und Kochbücher in Europa im 18. Jahrhundert

Im 18. Jahrhundert stieg die Zahl der Bevölkerung schnell und weil der Getreideanbau ungenügend war, gab es Hunger. Es mangelte vor allem an Getreide und deshalb erlebte der Ackerbau in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts gemäß dem Merkantilismus einen Aufschwung (vgl. Bogataj 2011: 9). Der Hunger war also nicht mit der Unterentwicklung des Ackerbaus verbunden, weil dieser im 18. Jahrhundert sichtlich weiterkam und weil sich die Nahrungsverhältnisse zu verbessern begannen. Der Beweis dafür sind immer mehr herausgegebene Kochbücher, was im Einklang mit dem Prinzip der Aufklärung war, die Bevölkerung auf allen wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Gebieten auszubilden, um so noch mehr zu schaffen und zu produzieren (vgl. Bogataj 2011: 11).

Kuharske bukve (Kochbücher)

Kuharske bukve, das erste Kochbuch in der slowenischen Sprache, ist im Jahr 1799 erschienen (vgl. Bogataj 2011: 7). Es umfasste die Einleitung (bzw. nach Vodnik das „Vorwort“) und nach den Kapiteln eingeordnete Rezepte für die Zubereitung verschiedener Gerichte, Anleitungen zum Einmachen von Obst und zum Zerschneiden von Fleischgerichten. Die deutschen Vorlagen, aus welchen er das Material schöpfte, sind bis jetzt unbekannt, es ist aber davon auszugehen, dass es mehrere gab, was die Auswahl und Gerichtsarten, die er übersetzte, beweisen. Die Hauptabsicht der Ausgabe von *Kuharske bukve* war neben – der Kocherziehung durch gesunde Ernährung – auch die Spracherziehung bzw. Bildung der slowenischen Küchenlexik. Dabei richtete sich Vodnik nach dem Prinzip, womöglich die slowenischen Ausdrücke zu finden, wenn das aber nicht möglich war, stützte er sich auf andere Sprachen, vor

allem auf die slawischen (vgl. Bogataj 2011: 25). Er bewies, dass die slowenische Gastronomie gleichwertig mit der damaligen europäischen bzw. deutschen Gastronomie war, denn er konnte mit dem slowenischen Wortschatz fast alles benennen, von den Zutaten, der Kücheneinrichtung und den Geräten bis zu den Gerichten und Zubereitungsweisen (vgl. Bogataj 2011: 29).

Slowenische Terminologie

Die erste Phase der slowenischen Terminologie, die von der Zeit der vorschriftlichen Überlieferung bis zur Aufklärung dauerte, ist die Phase der Entstehung und Sammlung von Terminologie (vgl. H. Jahić 1999: 77). Die slowenische Terminologie erschien schon in den ersten gedruckten Niederschriften in der Zeit der Formung von slowenischer Standardsprache im 16. Jahrhundert (vgl. L. Ravnikar 2009: 49). Noch zuvor, in der frühen Phase der Christianisierung (8.–9. Jahrhundert), wurde die slowenische rituelle bzw. liturgische Sprache gebildet. In den *Freisinger Denkmälern* (10. Jahrhundert) gab es nur wenige Lehnwörter (*amen, cerkev, krst, post*), sie vermehrten sich in der letzten Phase der Christianisierung (12.–13. Jahrhundert) mit großem Zustrom deutscher Wörter (*gnada, grevenga, ofer, štrafinga*) (vgl. Orožen und Jazbec, zit. nach L. Ravnikar 2009: 50). Wegen der Christianisierung und weil die Slowenen unter die Herrschaft von Franken gerieten, kam es zu weiteren Entwicklungen, die die Bildung der Rechts- und Verwaltungsterminologie begünstigten gebildet wurde. Im Mittelalter wurde auch die Terminologie der Heilkunde entwickelt (vgl. L. Ravnikar 2009: 50– 51).

Von einem Fortschritt der slowenischen Terminologie kann man seit der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts sprechen, als die Schriftnorm konzipiert wurde. Die Terminologie kam gedruckt zum ersten Mal in den ersten slowenischen Büchern, Trubars *Catechismus* und *Abecedarium* (1550), vor. Hiermit wurde die protestantisch-christliche Terminologie gebildet (vgl. L. Ravnikar 2009: 51). Dazu wurde auch die Rechts- und Verwaltungsterminologie auf dem religiösen und weltlichen Gebiet gebildet. Aus dem Lateinischen wurde die linguistische Terminologie gebildet. Es sind auch die Anfänge der Terminologie verschiedener Fachgebiete dokumentiert: Terminologie für soziale Schichtung und Bauernaufstände, Terminologie des Handels und Verkehrs, Terminologie des Ackerbaus uvm. (Novak, Jakopin und Merše, zit. nach L. Ravnikar 2009: 52). Von der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts bis Mitte des 18. Jahrhunderts wurden die ersten populärwissenschaftlichen Texte

gedruckt – Kalender, populärwissenschaftliche Heilkundebücher und lehrhafte Aufsätze, z.B. Rechenübungen und Erstlesebücher (vgl. L. Ravnikar 2009: 53).

Die 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts bis zu Vodniks Tod (1768–1819) war die Anfangsphase der planmäßigen Bestrebungen zur Entwicklung der slowenischen Terminologie. Diese Phase wurde durch die neuen gesellschaftlichen, politischen und wirtschaftlichen Umstände ausgelöst (allgemeine Unterrichtspflicht und Gründung von Schulen). Es entstand Bedarf nach der slowenischen Terminologie in weltlichen Lehr- und Lerntexten. Mit den Reformen von Maria Theresia und Joseph II. entstand der Bedarf nach dem Fortschritt auf dem Gebiet der Landwirtschaft, des Handwerks, des Handels und der Heilkunde und damit auch der Bedarf nach der Entwicklung des Fachwortschatzes (vgl. L. Ravnikar 2009: 54). Grundlegende, in der Allgemeinsprache bekannte Terminologie der Landwirtschaft gab es zwar schon in der Standardsprache des 16. Jahrhunderts, doch die Fachtexte auf dem Gebiet des Ackerbaus, der Viehzucht, der Bienenzucht, des Obstanbaus, der Tiermedizin, der Heilkunde und der Kulinaristik wurden planvoll erst am Ende des 18. Jahrhunderts übersetzt (vgl. Orožen 1993: 514). In dieser Phase wurde die linguistische wie auch die schulische Terminologie gebildet. Es wurden auch Patente und Niederschriften mit rechtlichem Inhalt übersetzt (vgl. L. Ravnikar 2009: 56).

Die 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts war eine entwicklungsdynamische Phase der weiteren Entwicklung slowenischer Terminologie wie auch eine Vorbereitungsphase für die Bildung slowenischer wissenschaftlicher Terminologie. Aufgrund der geänderten soziolinguistischen Verhältnisse gliederte sich die slowenische Sprache immer mehr in verschiedene sprachliche Varietäten. Durch den Journalismus und die Belletristik erweckten die slowenischen Intellektuellen das slowenische nationale Bewusstsein (vgl. L. Ravnikar 2009: 57). Es wurden viele populärwissenschaftliche Handbücher verschiedener Landwirtschaftsgebiete (Obstanbau, Bienenzucht, Weinanbau), der Heilkunde und der Gesundheitslehre herausgegeben (vgl. L. Ravnikar 2009: 58).

In der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts und am Beginn des 20. Jahrhunderts (1848–1919) entwickelte sich die slowenische Fachsprache und wissenschaftliche Terminologie sehr schnell. In den ersten politischen Zeitungen verbreitete sich die politische Terminologie. In *Kmetijske in rokodelske novice* (hrsg. von Janez Bleiweis) wurde die naturwissenschaftliche Terminologie gesammelt und bewertet (vgl. L. Ravnikar 2009: 61). In dieser Zeit wurden auch die Termini der Erdkunde und

Geschichte entwickelt (vgl. L. Ravnikar 2009: 63), des weiteren Fachwortschatz des Finanzwesens und Handels, des Militärs und Sports wie auch der Feuerwehr (vgl. L. Ravnikar 2009: 65).

Nach der Gründung Jugoslawiens (1918) und der slowenischen Universität (1919) erschienen die neuen Anforderungen, die durch die Slowenisierung fast aller Fachgebiete (z.B. Militär und Diplomatie waren eine Ausnahme) ausgelöst waren. Viele Fachgebiete hatten schon eine lange Tradition, auf einigen (z. B. technischen) musste man aber erst anfangen. Es erschienen neue naturwissenschaftlich-technische Fachgebiete, z.B. die Atomphysik und Computerwissenschaften. Die slowenische Terminologie wurde in den Lehrbüchern, Fach- und Wissenschaftsartikeln, terminologischen Wörterbüchern und Sammlungen gebildet. Erst in der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts kam die Frage der wissenschaftlichen Erforschung der Terminologie mehr zum Vorschein (vgl. L. Ravnikar 2009: 66–67).

Küchenlexik

Unter dem Aspekt des kulinaristischen Wortschatzes machten sich die Vorfahren von Slowenen im Kontakt mit den romanisierten Kelten und teilweise mit den Illyrern im 6. und 7. Jahrhundert mit den in der Urheimat unbekannten Pflanzen (und Tieren) vertraut (*figa* 'Feige', *breskev* 'Pfirsich', *čebula* 'Zwiebel', *puran* 'Truthahn'). Die „neuen“ Ausdrücke für seit langem heimisches Gartengemüse und exotische Gewürze gibt es bei Pohlin (1735–1801), vor allem aber in Vodniks *Kuharske bukve*: *krompir* 'Kartoffel', *koleraba* 'Kohlrübe', *špargelni* 'Spargel', *fižol* 'Bohne', *ohrovt* 'Wirsing(kohl)', *špinača* 'Spinat', *laški brokoli* 'Spargelkohl', *peteršil* 'Petersilie', *zafran* 'Safran', *škaplet* 'Muscatblüte', *žalbel* 'Salbei', *nagelžbice* 'Nelke', *majaron* 'Majoran', *lorbar* 'Lorbeer', *rožmarin* 'Rosmarin', *štokš* 'Stockfisch', *mišelni* 'Muscheln', *sardele* 'Sardellen' u.a. Alle diese Benennungen erhielten sich meistens bis heute, in nur wenigen Fällen kam es zu den Versuchen der Slowenisierung (z.B. *karfijola* – *cvetača* 'Blumenkohl', *grapefruit* – *grenivka* 'Grapefruit') (vgl. Orožen 1993: 514).

Lehnwörter

Ein Lehnwort ist jedes Wort, das in der kontinuierlichen Entwicklung des Slowenischen aus dem slowenischen Sprachmaterial nicht entstand bzw. das durch slowenische vorläufige Wortbildungsmittel nicht motiviert ist (vgl. Snoj 2005: 113). In der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts führte Jože Toporošič den Terminus *prevzemati*

('übernehmen') ein, der ein Synonym zum Terminus *izposojati* ('entleihen') ist. Seit damals ist *izposojenka* ('Lehnwort') ein Dachausdruck für alle Wörter eines Sprachkontinuums, die in diesem Kontinuum aus einer anderen Sprache kamen (vgl. Snoj 2005: 114). Anton Breznik teilt die Wörter fremder Herkunft auf Lehnwörter und Fremdwörter (vgl. Breznik 1906: 149). Das Lehnwort ist ein volkstümliches Wort, das aus der gesprochenen Sprache – in der Regel aus einem Dialekt – stammt. Das Fremdwort ist hingegen standardsprachliches Wort, das aus der geschriebenen Sprache, d.h. in der Regel aus der Standardsprache und zugleich oft aus der Fachsprache stammt (vgl. Snoj 2005: 114–15).

Historische Übersicht des Einflusses des Deutschen auf das Slowenische

Bei der Entstehung der slowenischen Standardsprache spielte die deutsche Sprache eine große Rolle (vgl. Janko 1999: 309). Es geht um einen ununterbrochenen, mehr als tausend Jahre dauernden Einfluss. Im 8. Jahrhundert schlossen sich die Slowenen den Bayern im Krieg gegen den Awaren an. Später kamen die beiden unter den Einfluss von Franken und waren bis 1918 Teil des österreichischen Kaisertums (vgl. Janko 1999: 310). Die Deutschen siedelten stets nach Slowenien aus, vor allem vom 12. bis zum 14. Jahrhundert. Deutsche Siedlungen entstanden in Gotschee (Kočevje), Zarz (Sorica), Deutsch Ruth (Nemški Rut) u.a. Viele Deutsche lebten in den Städten, vor allem in Cilli/Celje, Marburg/Maribor und Pettau/Ptuj. Auch der Adel war meistens deutscher Herkunft und nach der Meinung von Janko war Deutsch die herrschende Amts- und Verkehrssprache, Slowenisch sollte neben Lateinischem nur in der Kirche geherrscht haben. Aber wie Koruza ermittelt (vgl. Koruza 1974: 196), mussten die Gerichte im Spätmittelalter die Tatsache, dass die meisten Slowenen (auch Bürger und Adel) nur Slowenisch verstanden, beachten. Auch der Adel verwendete das sog. kulturelle Slowenisch, und zwar in der Korrespondenz (vgl. H. Jahić 1999: 76). Das Slowenische setzte sich in der Zeit des Protestantismus im 16. Jahrhundert in der Kirche, Belletristik und im Amtsbereich durch. Die slowenische Schriftsprache setzte sich hingegen auf Grund der protestantischen Tradition erst am Ende des 18. Jahrhunderts durch. Zur endgültigen Durchsetzung der slowenischen Schriftsprache kam es im 19. Jahrhundert mit Verdiensten slowenischer Wissenschaftler, als im Rahmen der slowenischen nationalen Bewegung die deutschen Sprachelemente dem Purismus unterworfen wurden und durch slowenische Äquivalente ersetzt wurden (vgl. Janko 1999: 311).

Der Einfluss des Deutschen auf das Slowenische endete nach dem Untergang des österreichischen Kaisertums im Jahre 1918. Wegen des Purismus gibt es nur wenige Germanismen in der Schriftsprache, viele erhielten sich aber in Dialekten (vgl. Janko 1999: 317) bzw. wie Krevs Birk ermittelt (vgl. im Druck: 4), auch im gesprochenen Alltagsslowenisch, Slang und einigen Jargons bzw. Soziolekten.

Deutsche Lehnwörter im Slowenischen

Bei der Erforschung des Sprachkontaktes des Deutschen mit dem Slowenischen müssen verschiedene geografische, gesellschaftliche und zeitliche Varianten der Gebersprache beachtet werden:

- beim geographischen Kontakt mit dem Slowenischen gibt es nur einen deutschen Geolekt (geographische Variante), und zwar (süd)bairisches Hochdeutsch;
- beim gesellschaftlichen Kontakt mit dem Slowenischen gibt es mindestens zwei deutsche Soziolekte (gesellschaftliche Varianten), und zwar den (süd)bairischen hochdeutschen Dialekt und schriftliches Hochdeutsch, dessen dialektale Grundlage fränkisches Hochdeutsch ist;
- beim zeitlichen Kontakt mit dem Slowenischen gibt es mehrere Chronolekte (zeitliche Varianten) von (süd)bairischem Hochdeutsch, und zwar Alt-, Mittel- und Neuhochdeutsch (vgl. Šekli 2015: 32).

Urslawische Lehnwörter wurden in das bereits herausgebildete Urslawisch aus den Sprachen, mit denen das Urslawische im geografischen Kontakt war, übernommen. Die meisten Lehnwörter sind germanischer oder romanischer Herkunft (vgl. Šekli 2012: 375). Die älteste Schicht der Lehnwörter sind urgermanische Wörter, die in das Urslawische in der urgeschichtlichen Zeit übernommen wurden und die mindestens 1500–2000 Jahre alt sind (*knez* 'Fürst', *penez* 'Münze', *hiša* 'Haus', *hlev* 'Stall', *polt* 'Hautfarbe', *kupiti* 'kaufen'). Man findet diese Wörter in den meisten slawischen Sprachen und sie wurden nie vertrieben (vgl. Bezljaj 1965: 197). Urganische Lehnwörter im Urslawischen stammen aus dem Gotischen (2.–4. Jahrhundert) oder aus westgermanischen Sprachen (6.–8. Jahrhundert), z.B. **buky* 'bukev' ('Buche'), **lěkъ* 'zdravilo' ('Heilmittel'), **lixva* 'obrest' ('Zinsen') (vgl. Šekli 2015: 32).

Vom 8. Jahrhundert bis zum Protestantismus wurden ins Slowenische die deutschen Wörter übernommen, mit welchen die neuen kulturellen Begriffe in den slowenischen Kulturraum übermittelt wurden. Diese Wörter wurden in der Schriftsprache unentbehrlich und werden heute wegen des phonetischen Abstands von ursprünglich

deutschen Wörtern nicht als übernommen empfunden, außerdem gibt es keine Varianten in der Schriftsprache (vgl. Krevs Birk 2015: 131). In der Mitte des 8. Jahrhunderts kam das Alpenslawische in den Kontakt mit dem (bairischen) Althochdeutsch (750–1050). Aus dieser Zeit kennt man zwei slawische Chronolekte: Alpenslawisch (bis 9. Jahrhundert) und das daraus entstandene Fröhslowenische (800–1000) (vgl. Šekli 2015: 34). Einige althochdeutsche Lehnwörter im Alpenslawischen und Fröhslowenischen sind: fränk. ahd. *scība* : bair. ahd. *scīpa*, *schīpa*>alp. slaw. **šipa*>slow. *šīpa* 'Scheibe', fränk. ahd. *abbat* : bair. ahd. **appāt*>alp. slaw. **opatъ*>slow. *opāt* 'Abt', ahd. *firmōn*>slow. *bīrmati* 'birnen', ahd. *saga*>slow. *žāga* 'Säge', ahd. *scāri*>slow. *škārje* 'Schere', ahd. *scrato*>slow. *škrāt* 'Zwerg') (vgl. Šekli 2015: 35). Im Hoch- und Spätmittelalter verstärkte sich der deutsch-slowenische Sprachkontakt sehr, da die deutsche Bevölkerung wegen der Feudalisierung, deutscher Kolonisierung, Klostergründungen, Entstehung von Burgen und Stadtgründungen ursprünglich slowenisches Sprachgebiet besiedelte. Mit der neuen außersprachlichen Realität bekam das Slowenische auch die neuen Benennungen – kulturelle Lehnwörter (vgl. Šekli 2015: 35). In dieser Zeit bekamen die Slowenen viele deutsche Lehnwörter auf dem Gebiet des kirchlichen Lebens, der Verwaltung, des Handels und Handwerks. Viele mittelhochdeutsche Lehnwörter verdrängten die slowenischen Wörter und waren so wie die althochdeutschen Lehnwörter in den meisten slowenischen Dialekten verbreitet. Außer einigen seltenen Lehnwörtern (*âjda* 'Buchweizen', *fīga* 'Feige', *rīž* 'Reis', *škāf* 'Bottich', *žāfrān* 'Safran', *žājbelj* 'Salbei') wurden sie in der Regel in die Schriftsprache nicht übernommen (vgl. Šekli 2015: 36–37).

In der neuhochdeutschen Zeit (seit 1350) wurden die deutschen Lehnwörter sowohl aus den Dialekten wie auch aus der Schriftsprache übernommen. Dialektale neuhochdeutsche Lehnwörter kamen in die slowenischen Dialekte durch den unmittelbaren Sprachkontakt der slowenischen und deutschen Sprecher. Sie sind charakteristisch für die ganze Neuzeit und wurden aus dem südbairischen Neuhochdeutsch, hie und da auch aus einzelnen gegenwärtigen südbairisch-österreichischen Dialekten (Kärntner, Steirischer, Tiroler Dialekt) übernommen (vgl. Šekli 2015: 38). Wegen des Purismus gingen die deutschen Lehnwörter aus der Schriftsprache in die anderen Sprachvarietäten – regionale Umgangssprachen, Dialekte und Fachjargons über, besonders auf dem Gebiet des Haushaltes, Kulinarischen, Bergbaus, Eisenbahn- und Automobilwesens (*cajt* 'Zeit', *ksiht*

'Gesicht', *rihtati* 'richten', *švoh* 'schwach', *fertik* 'fertig', *ziher* 'sicher'). Mit der Zeit wurden diese Ausdrücke, die als „nemške popačenke“ („deutsche Verstümmelungen“ oder „Barbarismen“) bezeichnet werden, im Standard durch slowenische Synonyme verdrängt oder man fand äquivalente Ausdrücke in anderen slawischen Sprachen (vgl. Krevs Birk 2015: 132–133).

Empirischer Teil

Die gesammelten, dem Kochbuch *Kuharske bukve* entnommenen Wörter sind alphabetisch im Wörterbuch eingeordnet. Das Wörterbuch umfasst neben den Wörtern, die unmittelbar aus dem Deutschen übernommen sind, auch diejenigen, die über das Deutsche als Vermittlersprache aus anderen Sprachen übernommen sind. Einige wurden auch gleichzeitig aus dem Deutschen und anderen Sprachen übernommen. Auch die aus den Dialekten übernommenen Wörter sind eingeschlossen. Auch diejenigen Wörter, die im Slowenischen aus den übernommenen Stammmorphemen gebildet wurden, sind berücksichtigt worden.

- Das Lemma besteht aus dem transkribierten, nicht standardisiertem Stichwort in der Grundform mit der Angabe der Wortart. Bei der Umschrift wurden die Grapheme aus der slowenischen Schrift nach Bohorič geändert (**z>c**, **f>s**, **s>z**; **zh>č**, **fh>š**, **sh>ž**), die übrigen Änderungen sind noch **ll>l**, **pf>f**, **th>h** und **ie>i**. **U**, **v**, **i** und **j** wurden nicht beachtet.

- Es folgen etymologische Erklärungen, wobei bei der Übereinstimmung von Deutungen aus verschiedenen Quellen die älteste Deutung beachtet ist (ST), ansonsten sind die Unterschiede angegeben. Bei den meisten Lehnwörtern, die über das Deutsche aus anderen Sprachen übernommen sind, wurde *Slovenski etimološki slovar* von Snoj beachtet, da das die einzige Deutungsquelle war. In einigen Fällen wurde bei der Übereinstimmung von Deutungen anstatt der ältesten (ST) die Deutung von Bezljaj beachtet, wenn sie extensiver ist. Die Daten stammen teilweise auch aus *Deutsch-slowenisches Wörterbuch* von Cigale, *Slovensko-nemški slovar* (Slowenisch-deutsches Wörterbuch) von Pleteršnik und *Ethymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen* von Miklošič und aus den schon in der Einleitung angeführten Webkorpora. In einigen Fällen halfen mir bei der Quellendeutungen und der Interpretation der slowenischen und deutschen

gegenwärtigen Wörter auch Prof. Dr. Irena Orel, ao. Prof. Dr. Uršula Krevs Birk und Prof. Dr. Heinz-Dieter Pohl. Auch die Wörter, für die es keine Daten über die Zeit der Entlehnung gab, wurden berücksichtigt (mit der Anmerkung). Am Ende des Lemmas werden die Daten über die eventuelle Existenz in der Standardsprache, in den Dialekten oder in der Umgangssprache angeführt. Die Daten stammen aus *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Wörterbuch der slowenischen Schriftsprache), *Slovenski pravopis* (Slowenische Rechtschreibung) und aus dem Webkorpus *Besedišče starejšega slovenskega knjižnega jezika IMP* (Wörterbuch der slowenischen älteren Schriftsprache IMP). Bei den in der Schriftsprache existierenden Wörtern wird das nicht besonders gekennzeichnet, außer bei denen, die in der Gegenwartssprache eine andere Bedeutung als in Vodniks Zeit aufweisen.

- Es folgt in der originellen Schrift angeführtes Lemma mit der Nummer der Erscheinung im Text wie auch das slowenische und deutsche gegenwärtige Wort (z.B. *zibęba* (7): slow. *rozina*, dt. *Rosine*).
- Im Falle, dass es mehrere phonetische Varianten gibt, ist das Stichwort diejenige Variante, die am Häufigsten vorkommt (z.B. bei *aręet* (3) / *aręat* (1) ist das Stichwort *aręet* und bei *krajzer* (5) / *krajzar* (1) *krajcer*).
- Wenn eine Variante mit einem anderen Buchstaben beginnt, hat diese ihr eigenes Stichwort und Verweis (z.B. *varęet* s.m.: siehe *aręet*).
- Die Wortfamilien werden bei dem gemeinsamen Stichwort behandelt, abgesehen davon, woher sie übernommen werden bzw. ob sie im Slowenischen gebildet wurden.
- Die Sublemmas sind im Rahmen des Hauptlemmas nach der alphabetischen Ordnung angeordnet (z.B. beim Hauptlemma *kuhati*: *kuhanje*, *kuhati*, *prekuhati*, *razkuhati*, *skuhan*, *skuhati*, *vkuhan*, *vkuhanje*, *vkuhati*).
- Wenn das Stichwort mehrere Bedeutungen hat, wird das numerisch gekennzeichnet (z.B. 1. *ribati* (1): slow. *rezati z ribeęnom*, dt. *reiben*, 2. (3): slow. *drgniti*, dt. *reiben*, 3. (1): slow. *treti*, dt. *reiben*).

- In einigen Fällen wird zur Veranschaulichung der Kontext in den Klammern angeführt (z.B. *zëgel (zhokolade)* (2): slow. *določen kos (čokolade)*, dt. *(Schockoladen)stück*).
- Wegen des besseren Verständnis folgen die Beispiele. In einigen Fällen wiederholen sich die Beispiele vollkommen oder teilweise bei den verschiedenen Stichwörtern, aber nur, wenn es anders unmöglich war, z.B., wenn es in demselben Beispiel zwei verschiedene Lehnwörter gibt, die im ganzen Text nur einmal vorkommen (z.B. *brihten* und *premojstri*: Beispiel: *Kuharji fo prevezh brihtni otlj biti, shënlke premojfríti*).
- Es folgen eventuelle slowenische Äquivalente der Lehnwörter, zuerst transkribiert und in der alphabetischen Ordnung, dann in der Originalschrift und in Hinsicht auf die Erscheinungsfrequenz, die in den Klammern angeführt wird.
- Im Verzeichnis gibt es bei einigen slowenischen Rezepttiteln auch deutsche Rezepttitel in gotischer Schrift (z.B. *Nadëvani fmèrzheki, gefüllte Maurachen*), für welche es beschlossen werden kann, dass Vodnik sie unmittelbar den deutschen Vorlagen, die er verwendete, entnahm. Nur seltene davon erscheinen auch im Text, in den meisten Fällen als Entsprechung des slowenischen Rezepttitels. Beides wird nur dann beachtet, wenn sich dies auf die Lehnwörter bezieht, sonst aber nicht.

Übersicht der Feststellungen

Das im empirischen Teil erstellte Wörterbuch umfasst 155 Hauptlemmata und 80 Sublemmata, insgesamt also 235 Lehnwörter, Wörter, die im Slowenischen aus den übernommenen Stämmorphemenen gebildet wurden, freie Wortverbindungen und Redewendungen. Innerhalb der Stichwörter und Unterstichwörter gibt es 11 phonetische und 16 Wortbildungsvarianten. In 10 Fällen hat das Lemma bzw. Sublemma verschiedene Bedeutungen und in 16 Fällen gibt es zwei oder mehr Lehnwörter mit derselben oder teilweise äquivalenter Bedeutung. Der Vergleich von Germanismen und slowenischen Äquivalenten zeigte, dass in 10 Fällen (19,2 %) das Lehnwort überwiegt, in 8 Fällen (15,4 %) ist die Zahl der Lehnwörter und der slowenischen Äquivalente dieselbe und in 34 (65,4 %) Fällen überwiegt das slowenische Äquivalent. Vodnik hielt sich also wirklich an den Vorsatz (wenn möglich), die slowenischen Ausdrücke anstatt fremder zu finden. Die Übersicht der

Wörter in Hinsicht auf die Zeit der Übernahme zeigte, dass die meisten Wörter (69) aus dem Neuhochdeutschen, weniger aus dem Mittelhochdeutschen (60) und am wenigsten aus dem Althochdeutschen (49) übernommen wurden. In 20 Fällen ist die Zeit der Übernahme unbekannt. Unter dem Gesichtspunkt der Übernahme aus den Dialekten betrachtet gibt es 45 Wörter, die aus dem Bairisch-Österreichischen und 12 Wörter, die aus dem Kärntnerischen übernommen wurden. Es gibt 135 (58,4 %) echte Lehnwörter und 96 (41,6 %) daraus gebildete Lexeme. Es gibt 120 (54,1 %) echte Germanismen, 86 (38,7 %) über das Deutsche übernommene aus Fremdsprachen ausgehenden Lexeme und in 16 Fällen gibt es keine etymologische Daten in den Wörterbüchern. Die Anordnung von Wortarten zeigte, dass es am meisten Substantive gibt (176), es folgen Adjektive (55 – davon 10 Partizipien) und Verben (30). Bei den Bedeutungsgruppen folgen zahlenmäßig die Benennungen für das Geschirr (26), Gerichte und Lebensmittel (25), kulinarische Verfahren (23), Kräuter und Gewürze (23), Nachspeisen (20), Fleisch und Fisch (14), Gemüse und Pilze (14), Obst (11), Stoffe und Produkte (8), Getränke (7), Sonstiges (6), Maßeinheiten (5), Berufe (3), Eigenschaften (3), Räume (3), nationale/landschaftliche Zugehörigkeit (2), Formen (2), Werkzeuge (2), Milch und Milchprodukte (1). Vom Gesichtspunkt der Existenz in der Schriftsprache, Umgangssprache und den Dialekten aus gibt es 91 (40 %) Wörter, die in der Schriftsprache existieren. In der regionalen Umgangssprache existieren 44 (20 %) Wörter. In den Dialekten existieren 14 (6 %) Wörter. 49 (22 %) Wörter haben eine zeitliche Bezeichnung. 2 (1 %) Wörter gibt es im *Slovar popačenk in zmerljivk* (*Wörterbuch der Barbarismen und Schimpfwörter*). In 27 (12 %) Fällen gibt es keine Daten über die Existenz.

11. VIRI IN LITERATURA

11.1 VIR

Vodnik, Valentin (1981): *Kuharske bukve*. Faksimile. Ljubljana: Cankarjeva založba.

11.2 SPLETNI VIR

Vodnik, Valentin: Kuharske bukve <http://nl.ijs.si/imp/nuk/dl/NUKR10221-1799.html#div.1> (Dostop: 2. 5. 2016).

11.3 LITERATURA

Babič, Vanda (2008): *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. 2. natis. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Bezljaj, France (1976, 1982, 1995, 2005): *Etimološki slovar slovenskega jezika: A–J, K–O, P–S, Š–Ž*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

— — (1965): Nemške izposojenke. *Jezikovni pogovori I*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 196–202.

Bogataj, Janez (2011): Prva kuharska knjiga v slovenščini. Janez Bogataj: *Valentin Vodnik. Kuharske Bukve*. Faksimile s prevodom v sodobno slovenščino in barvno prilogo. Celje: Celjska Mohorjeva družba. 7–78.

Breznik, Anton (1906): O tujkah in izposojenkah. *Dom in svet* 18. Ljubljana. 149–154.

Cigale, Matej (1860): *Deutsch-slowenisches Wörterbuch: Theil 1. A–L*. Ljubljana.

— — (1860): *Deutsch-slowenisches Wörterbuch: Theil 2. M–Z*. Ljubljana.

Duden - Deutsches Universalwörterbuch, 4. neu bearbeitete und erweiterte Auflage (2001). Mannheim: Dudenverlag.

Eržen, Andreja (2002): Položaj slovenskega jezika ob koncu 18. stoletja. *Filologičeskie zametki*. Perm: Permskij universitet. 79–100.

Fatur, Silvo (1992): *Slovenska leposlovna književnost*. Maribor: Založba Obzorja.

Gestrin, Ferdo in Melik, Vasilij (1966): *Slovenska zgodovina. Od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana: DZS.

Glovacki-Bernardi, Zrinjka, Žepić, Stanko (1998): *Schriften zur Deutschen Sprache in Österreich, Bd. 24. Zrinjka Glovacki-Bernardi: Deutsche Lehnwörter in der Stadtsprache von Zagreb*. Frankfurt am Main: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften.

Granda, Stane (2008): *Mala zgodovina Slovenije*. Celje: Mohorjeva družba.

Gspan, Alfonz (1956): *Razsvetljenstvo. Alfonz Gspan: Zgodovina slovenskega slovstva. Do začetkov romantike*. Ljubljana: Slovenska matica. 327–440.

— — (1972): *Slovenska književnost v dobi razsvetljenstva. Studia Slavica Hungarica XVIII*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 287–302.

Honzak Jahić, Jasna (1999): *Slovensko strokovno izrazje v 19. stoletju (s poudarkom na čeških vplivih)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

Janko, Anton (1999): *Der Einfluss des Deutschen bei der Entstehung der slowenischen Schriftsprache. Language encounters across time and space: studies in language contact*. Oslo: Novus press. 309–19.

Jazbec, Helena (2007): *Nemške izposojenke pri Trubarju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Koruza, Jože (1974): *O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. Jezik in slovstvo*, letn. 19, št. 6/7. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 193–200; 244–254.

Kos, Janko (1986): *Razsvetljenstvo. Literarni leksikon*. 28. zvezek. Ljubljana: zal. DZS, izd. Založba ZRC, ZRC SAZU.

— — (1990): *Valentin Vodnik. Zbirka Znameniti Slovenci*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Krevs Birk, Uršula (2015): Deutsch-slowenischer Sprachkontakt im Lichte der Lehnbeziehungen. *Germanistik in Bulgarien*. Sofija: Nov b'lgarski universitet. 127–138.

— — (v tisku): Zu einigen aktuellen Reflexen des deutsch-slowenischen Sprachkontaktes. Konferenzband *Mehrsprachigkeit in Mittel-, Ost- und Südeuropa*. Izd.: Scheuringer, Hermann/Bitter, Akos. Regensburg: Pustet Verlag. 1–13.

Legan Ravnikar, Andreja (2001): *Obredna terminologija v razvoju slovenskega knjižnega jezika*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

— — (2009): Razvoj slovenskega strokovnega izrazja. *Terminologija in sodobna terminografija*. Ur. Nina Ledinek idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 49–73.

— — (2011): Strokovno izrazje v Vodnikovem nemško-slovenskem rokopisnem slovarju in njegovih tiskanih virih. *Slavistična revija*, letn. 2011, št. 3. Ljubljana: Slavistično društvo. 293–305.

Miklošič, Franc (1886): *Ethymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller.

Novak, Bogdan in Lenarčič, Simon (2009): *Kuharska enciklopedija. Svet gastronomije od A do Ž: prvi zvezek. A–N*. Ljubljana: Modrijan.

— — (2009): *Kuharska enciklopedija. Svet gastronomije od A do Ž: drugi zvezek. O–Ž*. Ljubljana: Modrijan.

Orel, Irena (2007): Nemške izposojenke v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju (1894–1895). *Slavistična revija*. Ljubljana: Slavistično društvo. 357–368.

— — (2016): Kratek kranjsko-slovenski besednjak (1863) Nikomeda Ravnikarja in njegov pomen za zgodovino slovenskega besedja. *Rojena v narečje: akademikinji prof. dr. Zinki Zorko ob 80-letnici*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Mednarodna knjižna zbirka Zora). 450–469.

Orožen, Martina (1993): O oblikovanju strokovnega izrazja in jezika v kmetijskem tisku. *Slavistična revija*, letn. 41/št. 4. Ljubljana: Slavistično društvo. 509–518.

Perše, Andreja (2010): *Valentina Vodnika Kuharske bukve*. Diplomsko delo. Koper: Fakulteta za humanistične študije, Oddelek za slovenistiko.

Pleteršnik, Maks (1894): *Slovensko-nemški slovar: 1. del. A–O*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.

— — (1895): *Slovensko-nemški slovar: 2. del. P–Ž*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.

Pohl, Heinz Dieter (2004): *Die Sprache der Kärntner Küche. Jezik koroške kuhinje. Ein Lexikon mit Ausblicken auf die österreichische und internationale Küche*. Klagenfurt: Hermagoras.

Snoj, Marko (1997): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

— — (2005): O prevzetih besedah, tujkah in izposojenkah. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 113–122.

Striedter-Temps, Hildegard (1963): *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*. Berlin: Osteuropa-Institut.

Šekli, Matej (2012): Notranja delitev neprevzetega in prevzetega besedja v praslovanščini. *Individualna in kolektivna dvojezičnost*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 369–381.

— — (2015): Pomenska polja nemških izposojenk v slobenščini. *Jezikoslovni zapiski* 21/2. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. 31–44.

Toporišič, Jože (1991): *Družbenost slovenskega jezika. Sociolingvistična razpravljanja*. Ljubljana: DZS. 13–44.

— — (2000): *Slovenska slovnica*, 4., prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.

11.4 SPLETNA LITERATURA

Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki: <http://www.termania.net> (Dostop 5. 7. 2016).

Besedišče starejšega slovenskega knjižnega jezika: <http://nl.ijs.si/imp/imp25k/html-s/imp25k-s-0004.html> (Dostop: 5. 7. 2016).

Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja: <http://www.fran.si>. (Dostop: 30. 5. 2016).

http://cokoladnica.si/zgodovina_cokolade/ (Dostop: 14. 6. 2016).

Das digitale Wörterbuch der deutschen Sprache: <http://www.dwds.de/> (Dostop 2. 7. 2016).

<http://www.epikur-journal.at/de/ausgabe/detail.asp?id=160&art=Artikel&tit=Ungehobene%2520Schaetze.%2520Handschriftliche%2520Kochbuecher%2520aus%2520dem%2520spaeten%252018.%2520und%2520fruehen%252019.%2520Jahrhundert%2520> (Dostop: 13. 5. 2016).

Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–, različica 3.0: www.fran.si. (Dostop 6. 7. 2016).

Ivančič Kutin, Barbara: *Slovar bovškega govora*: <http://www.fran.si>. (Dostop: 5. 7. 2016).

Gregorič, Jože: *Kostelski slovar*: <http://www.fran.si>. (Dostop: 5. 7. 2016).

Grimm, Jakob in Wilhelm (1971): *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/> (Dostop: 1. 7. 2016).

Kos, Janko Kos in Toporišič, Jože (2013): Valentin Vodnik (1758–1819). *Slovenska biografija*. SAZU, ZRC SAZU: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi797061/> (Dostop: 14. 5. 2016).

Rekar, Aleksandra (2013): *Slovarček popačenk in zmerljivk*. Amebis d. o. o.: <http://www.termania.net/slovarji/90/slovarcek-popacenk-in-zmerljivk> (Dostop 2. 7. 2016).

Slovar slovenskega knjižnega jezika: <http://www.fran.si>. (Dostop: 5. 7. 2016).

Slovenski pravopis: <http://www.fran.si>. (Dostop: 5. 7. 2016).

Snoj, Marko: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*: <http://www.fran.si>. (Dostop: 5. 7. 2016).

— —: *Slovenski etimološki slovar*³: <http://www.fran.si>. (Dostop: 2. 7. 2016).

Stabej, Jože: *Slovensko-latinski slovar* po: Matija Kastelec-Gregor Vorenc, *Dictionarium Latino-Carniolicum* (1608–1710): <http://www.fran.si>. (Dostop: 30. 5. 2016).

Tominec, Ivan: *Črnovrški dialekt*: <http://www.fran.si>. (Dostop: 2. 7. 2016).

Weiss, Peter: *Slovar govorov Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami (A–H)*: <http://www.fran.si>. (Dostop: 30. 5. 2016).

<https://de.wikipedia.org/wiki/Kochbuch> (Dostop: 13. 5. 2016).

<https://de.wikisource.org/wiki/Kochb%C3%BCcher> (Dostop: 13. 5. 2016).

https://sl.wikipedia.org/wiki/Valentin_Vodnik (Dostop: 6. 3. 2016).

Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich: <http://woerterbuch-portal.de> (Dostop: 30. 5. 2016).

<http://www1.ids-mannheim.de/lexik/lehnwortportal.html> (Dostop 2. 7. 2016).

**12. PRILOGA – KUHARSKE BUKVE (1799) : PREDGOVOR (UVOD)
IN KASAVEC (KAZALO)**

*Narbolshi
Sa lazhne* *jedi
ludi.*

Kuharske Bukve.

Is
Nemfkiga preslovenjene
od V. V.

Lublana.

Natipnene per Kleinmajerji fkusi sklado
Andrea Gaffler na tergi Nro. 190.

1799

Predgovor.

Ne le famo navada, ampak tudi spodobnost je, de shenike kuhajo. Shene so fkerbnisli sa snashnost, is njih zhedneh rok je vse perjetnisli, one se snajo urnisli obrázhati, imajo bol ojster pokúf, bislisli poduh sa raslozhiti, kaj bolisli, kaj sdravisli. — Moshkim naj ostane uzhená sdravilka kúhina v' apothekah. Kuharji so prevezh brihtni otli biti, shenske premojtriti; al kaj je is tiga vftalo? oni so snajdeli umne mesljanja, al nevarne sa sdravje; ped savitemi inu komaj sastoplivemi besedami vpelali eno filno

zhedo nesdravil jedilov; s' prujmi imenmi kuhinski jesik Nemzam inu Slovenzam smesfali; tako dalez, de nam dan danafni fkoró ni mogozhe unajne kuharske bukve sastopiti.

Krajnize se kuhanja teshko uzhe, ker nesastopio pomenik franzoseh, anglejskeh, laskeh inu nemfkeh besedi; posebna nadloga je po desheli sunaj mesta, tam gani zhloveka, kir bi fkrivno sastopne besede rasloshil neváenem slovenskam. Torej fim si persadel sazhetik ene krajnske kuhine v' roke dati mojem rojakinam. One imajo zhaft, de so narejavke sdraveh, dobro difhezeh, inu snashneh jedi; tedaj jeh nagovorim: sturite tudi ve zhaft valhi kuhini, de jo bote v' lastnim slovenskim jesiki sastopile, govori le, inu ohranile. Ako nisim morebit vse prav po krajnskimi sadel, bodeti ve popravile, inu sa en drugi perhodnikrat povedale, kaj imam prenarediti, kader se bodo

te bukve drugizh natiskvale. Sledna vmetnost ima svoje lastne besede; tudi ve imate svojo visho kuhinske stvari prav imenovati, tedaj bodete narbol snale mojemu slabimu perzhetku popólnimost naloshiti. Zhemú besede kraſti? Al ni slovenski jesik sadoſti premoſhen?

Kuhati je nekidána latinska nemſka inu slovenska beseda; kuhati se pravi: narediti jedi perpravne sa zhloveski vshitik. Konez kuhanja je sdravje ohraniti, jedi so sdravila sa sdrave; tedaj more vse sdravo biti, is kar se jedila kuhajo, inu sdrava visha, po katiri se kuhajo. Savolo tiga se varjejo pametne kuharze pred obilno maſtio, toľshóbo, inu sabelo, shpeham, svinſkim, inu fuhim meſam; sherke inu sháltove stvari odberajo inu odmetajo; pogreſte nedajejo na miso, v' kufrenah ali bakrenah posodah nekuhajo, tudi ne v' zinaſteh ali koſtarnah, kader je prevezh svinza

v' meſ, temuzh le v' parſtenah inu shelesnah; one ohranio zhednost snashnost po kuhini; ſploh gledajo, de se jedi ſkusi dober pokuſ inu lepo naredbo ne le garlu temuzh tudi shelodzu perporôzhajo.

Per ſadju inu kiſlinah je potrebna al freberna, al leſena shliža inu poſoda; drugi matalli bodo od kiſlób rasjedeni, inu sdravju ſhkodjejo. — Ogin naj bo zhiſt bres dima, de jed neperſmodi; ſuhe dreva, zhiſta sharjávza, varna inu ſkopa roka per polenih, vender darovítna po potrebi, de se jed nezmári predolgo, ampak v' eno mero naprej gotova poſtane, inu prezej na miso gre. Prevezh sharjavze ni dobro; kir pa dreva prevezh varje, jih prevezh poſhgè. Gorèzha maſt se ne vgafne s' vodo, ampak folio, al s'pokrivanjam inu saduſhenjam, al pa se berſh po tlah rasliè.

Voda naj bo snashna, zhiſta, mehka. Studénez ima terdo, ſhterne mehko. Terda je, v' ka-

tiri se shajfa nerada raspusti, inu
fozhiva dolgo nesmezhi; ona po-
stane mehka, kader en zhas vrè,
al v' fhkafi na zhisti fapi stoji.
Solitarjasta voda sturi ruzezhe me-
so, kader se v' nji kuha, to fi-
zer ni nesdravo, vender vsami
rajshi drugo nesolitarjasto savolo
lepshiga vida. Dobra voda nima
nobene barbe, nobeniga duha,
nobeniga pokusa; kolniza naj en
zhas stoji v' fhkafi, de se vbrishe
inu podle vershe. Per lepim vre-
meni rajshi vrè, kakor ob deshev-
nim. Voda per kuhanji smiraj
sgubljuje, se ven kadi; to imenu-
emo: se vkuhati, se pokuhati.

Sol ima biti zhisti. Zhe je bol
nesnage polna, rajshi mokra po-
stane ob mehkim vremeni. Per
foli je potrebna skôpa roka, ne-
smôtena glava. Morfka zherna
fol je narbol flana, bela majn,
kûhana fol narmajn; tje je treba
vezh djati.

Kvas napenja stvari, v' katire
ga denemo, skusi to napenanje

ali kvasenje dobi stvar eno vinu
podobno bitnost; kader gre dalaj,
postane kifloba; inu kader preda-
lezh pride, je gniloba. Narbolshi
kvas je, kader je on sam na nar-
bolshi stopni svojga notrajniga na-
petja; tedaj se more prezej na
droshe narediti inu fushiti; pre-
posne droshe so prekisle; vinske
naj se sture od perveh moshtoveh
pen, ali kisanja. Volove droshe
so le mlade dobre. Varvaj se
vino dati v' jeshhno posodo; mle-
ka nedevaj, kjer je popred ena
kifloba bila, ako nifi posodo po-
polnim s' pranjem ofladil. Karkol
gniti sazhnè, se pokashe skusi
smrad; ni sdravo, ima she hud
kvas v' sebi sa nashe telô k' gni-
lobi napenati. Rajshi lakoto ter-
peti, kakor v' shelodez djati, kar-
kol je le enmalo smrada nategni-
lo. Zhemu nam je fizer nos rav-
no nad ustmi?

Jed, katira savrè, je al prezej
mehka, to je, kuhana, al pa na-
pol mehka, to je barjena, obar-

jena. Vrela voda je krop, s' tim politi se pravi popáriti, zhe je prevezh hud krop, se sapári.

Jed, katira se v' posodi nad sharjavzo shene inu kadí, se pari, to je paro, dim, ali put is sebe kadí. Kader je posoda pokrita, pravimo, se dufhí, v' saparzi mezhí. Kaderkól se pari tako dolgo, dokler rumena postane, imenuemo, de se rumení.

Shári she jed nad sharjavzo na shelēsni mrēshi ali rōshi, de jo shár od sharjavze zmari, al omezhi, al sarumení; kakor postavim kolobáse i. t. n.

Pézhe se na sami vrozhíni inu ognovim puhtenji, kakor postavim kruh, tórta, pezhenka. Al je kruh na pézh pravíhina sa kruh vsadíti, jo poshufi tako: versi v' njo enmalo bele móke, zhe se sashgè, je pezh prehúda; zhe pa narpred rumena, potle rujáva postane, je dobra. Pezhenka se nima predolgo pézhi, sgubi fok, inu je kakor fuha terta; pezhenje je per

mesu na majnfhi stran dobro; per kruhi pa na vezhi stran.

Shgè se kafè v' odperti posodi, inu moka sa preshganje inu preshgano shupo; shgè se shgano vino v' saperti posodi, ali v' saparzi; shgè se tudi moka v' vrelim kropi sa shganze.

Kader eno ltvar v' rasbelenim masli al drugi masli sarumenísh, pravimo de zresh, ali ozresh; ozréjo se pisheta, jajza, besèg i. t. n.

Pezhenje na rashni se poliva al s' maslam, al shpeham mashe. — Kar je kosmátiga inu pernatiga se al s' ognam osmodí, al s' kropam omavsha, opushi, al ogára. Kar je nezhedniga, se ofnashi. — Shivali se na trebuhi prerēshejo, inu istrebio, al istrebusio. Slovenzi trebuh imenujejo tudi vtroba, tedaj trebiti se pravi is trebuha pobrati zheva, jetra, inu slasti sholz. Zedí se na zedili, na reshetzi, al fitzi; inu se al odzedí al prezedí; preshmé se fkusi belo ruto. Shverkanje ras-shene narasen, k'

tim je potrebna ena nalafh od ftergarja ali draflarja vstergana shverkla. — Safúka se moka s' vodo, s' jajzam: od tiga pride fuk, ali fúkanzhik; tudi se safuka ribani kruh, preshgana moka, al druge rezhi na mēfni al drugi shupi, is tiga pride fuk na mēfnine, katirga sōf imēnujeo; se sna tudi rezhi fok, ker v' ta sōf pride fok od mēfa, od lemon, al drugiga istlázhenga fadja. — Kader mēfō podfeshēf, proftor fturifh, al isvōtlifh, ter s' drugim maham ali mafhenjam napolnifh, se pravi: budlāti, nabudlāti, nadēvati, namafhiti; mafhenje pa je budla, nadēv, nadēvka. — Navlēzhe, podlēzhe, al fhþika se mēfo fhþeham inn s' jeglo, al fhþikavnikam. — Mēfha se s' kuhalnizo shlizo, al s' lefenim nosham; kader jajza ras-shenefh, jih al rastepefh, al raspēnifh; maflo se vmēde, vmēfha, vmāne. — Kader jed pufťifh kuhati, al pa hladiti, dokler poftane kripkejshi al terdi-

shi, pravimo, de se sakripne, ali sakerpne, to je kerpka, ali kripka bode.

Difhavo imenujemo vse, kar lep duh jedem dá. Ene difhave so domazhe, kakor: shalbel, peterfhil, majerōn, vertnine. Druge so fhtazunfke prideo is unajneh deshēl, poftavim: nagelshbize, fladka fkorja, muskatzvet, anglejska difhava. Domazhe difhave so bol sdrave, inu narbol gofpodinfke.

Kader se rezhe s' lemono kifati, je tudi vino, al jefih dober, ako nimafh lemōn. — Sagó je v' fhtazunah naprodaj.

Kuharze naj berejo te zēle bukke sapōred, de eno fploh saftopnost dobōjo. Pamet jeh bo, uzhila k' sledni jedi vezh al majn perprave vseti, kakor imajo sa vezh al main ludi kúhati. Semterkje se snajo ene ftvari premeniti, opuftiti, druge perdjati: fkuřhna je velik uzhenik.

Dr-

Dalaj imam savolo krajnskiga jesika v' katirim so tē bukve pisanē, oppomniti : jef sim glēdal na narbol snane med flovenzi najdene besēde, de bi vřim sařtōpen biti mogel. Kaderkol ene krajnske bukve na dan prideo, ima řlēdni kaj zhes jesik godernāti; enimu je prevezh po hravatřki, drugimu prevezh po nemřki, inu tako naprej; jef pravim : mi moremo krajnske flovenřke besēde pořskati řemtertje po desheli rastřsene, inu na to vřho řkup nabrati zhiřto flovenřřhino. Skuřřhna me uzhř, de ni lahko řtvari najditi, katira bi ře v' enim al řaj drugim kōti prav po flovenřki ne imenvala; zhe ja pa kaj novizh snajdeneh inu řtarim flovenřzam nesnaneh rezhř, ře snajo tē po unajnih jesikih imenvati, ako bi jo mi nemogli is ene flovenřke korenine karřtiti.

Moje besēde v' teh buhvah řo řkoro vře krajnskiga flovenřkiga rōda s' tim řamim raslōzhkam, de

ře povřot v' nařhi desheli negovore. Al ima pa savolo tiga meni kdo kaj ozhitati? bom li drugam hodil imēna berāzhit, kader jih domā najdem? nebomo li nikol nařh gōvor poprāvili? Ako bi ta rezh tako naprej řhla, bom dořhiveli, de ře nebōdo gorenz, dolēnz, inu notrajni eden drugiga sařtopili; eden ře bo ponemřhval, drugi bo řam na řebi ořtal, tretji bo napōl Lah. Kdo bi potle krajnzam bukve piřal? Tedaj moremo eden drugimu podāti, kar ima řlēdni dobro zhiřtiga.

Kātiri nemřhūjeo, pravio : řila, kar pa gorenzi inu drugi po desheli budla imenujeo. Lublānez nudelbret, po desheli dila; hafobřōten řiba nesāřtōpi nobeden po řtranřkih krajih, kader pa rezhem : obarjena řiba, me bodo sařtopili. Take besēde řo nadalaj arenřhmalz, to je jajza v' mařli; knedel to je gnedel; burřel to je kotzhnek, kir je na řhtir kōte vřesan; aj-

moht to je mešnina v' fúki al v' foki; rôfh to je mresha; einbund to je savesana podviza ali potiza; fhetla kar je sajemniza al sajemávka.

Gorenz inu drugi pravio staklenza namesti flafha, ker je is staklâ to je is glashavne. Namesti taler pravio dilza al krôg; mavrah je smerzhèk; pufhel je inopèk ali svesik.

Libra ali funt je noviga snajdenja starim nesnâniga, v' tim se rajšhi vershem po latinzihi inu lahkih, kir imajo besede bol lahke sa isrezhi, kakor Nemzi; ravno tako bi jef rajšhi rekel brodet, kakor ajmoht.

Per meštih so našhem flovenkam, katire se pridejo kuhat uzhit, narbol smeshne besede, kader v' novizh flifhio, postavim: einrirati, oblavfhirati, gori djati, abtribati, durhfhlagati; kar bi se vúner lahko po flovenškim reklo: safúkati, obariti, istrebúfhiti, v-mèsti ali vmeti, prezediti.

Sposnam, de nismo fhe per sadni popolnimosti zhíftiga kuhinškiga jesika. Narlaglaj bi meni v' ti režhi pomagale gospodine po desheli, kir so narblishej per isvirki neskashéniga flovenštva.

Satorej perporozhím inu profim, de bodo pervimu sazhetku dobrovolnô persanefli, moje persadevanje poprâvili, ter flovenško kúhino v' en stanovitni red inu verito djali.

Lubiana 1. dan mali travna 1799.

Valentin Vodnik.

K a s a v e z.

I. Shupe ali Juhe.

1. Rumena shupa s' gnedelni is sagó ; braune Suppe.
2. Mozhna postna shupa ; Krafftuppe.
3. Lepodifhezha juha od selhcv.
4. Zhokoladna shupa.
5. Rumena mesna shupa.
6. Postna shupa od ribjiga droba.
7. Zefarjova kafha na shupi. Kaisergerstel.
8. Shupa od selfh.
9. Rumena juha.
10. Pemfka juha.
11. Olio shupa.
12. Mandelnova shupa.
13. Shupa rudezheh jagod.

II. Selnate jedi. (Zuspeisen.)

14. Nadevan ali filan ohravt.
15. Namafhenó strové sele.

M

16. Namafhene ali filane kolerabe.
17. Spargelni.
18. Selèni grah v' smetani.

III. Kuhane , parjene , sekané jedi od mesa inu peretnîne.

19. Dufhèni ali dempfani golobi.
20. Telezhje mesò na franzosko visho.
21. Austrige is telezhjiga narediti.
22. Pifheta s' rakni namafhene v' hrinovi omáki.
23. Govedje mesò v' svalkih. Rolleten.
24. Vestfalske kolobáse.
25. Svinfkeh mushgàn kolobáse.
26. Shepehovi griefovi zmoki, to je is mòkne kafhe.
27. Volovfki jesik v' goshovji. Hetschepetsch.
28. Kralevo govedje mesò ; (beuf royale.)
29. Divji presizh.
30. Divji petelin v' polivki , in der Sauce.
31. Jerebíze v' lafhki polivki.
32. Sajez al jereb v' ojlnati polivki.
33. Pifheta al golobi v' zherni polivki, schwarz ze Soß.
34. Telezhje s' kumarami rumeniti.
35. Pojlski jesik.
36. Kapún s' austrigami.
37. Kapun s' austrigami nadevan inu pezhen.
38. Raza v' krini.

M

39. Prekajenô kravje vîme.
40. Divja raza s' polivko od sardel.
41. Dobra jed : s' imenam fr o m à k.

IV. Sossi ali Polivke.

42. Polivka dobra per vseh jedeh.
43. Polivka od kapar k' vse shlaht pezhenim
mesu inu ribam.
44. Hollendarfski fos.
45. Polivanje od sardel inu austrig.
46. Druga polivka od sardel.
47. Hrin.
48. Mersla seleni polivka, ali fos.
49. Gorka seleni polivka.
50. Polivka od miselnov.
51. Navlezhena polivka.

V. Jajzhne inu Mlekrate jedi.

52. Maslene jajza, ali nabudlane.
53. Namashene jajza.
54. Kvaseni shganzi, Dampfknudel.
55. Narasene jajza v' masli. Aufgelaufene Eier.
56. Nadevani smerzheki, gefüllte Mäurachen.
57. Rakove kolobase.
58. Rajshove kolobase.
59. Buzhe v' mleki kuhane.
60. Kuhanje : Koch. *

VI. Pudding inu Pastetc.

61. Pudding ali sayesana potiza is pese.
62. Dobra rahla pasteta, ali testeniza.
63. Masleno testo : Buttermig.
64. Pasteta s' shilkrotami.
65. Mehka Pasteta : Marbteig, mürber Teig.

VII. Bandelzi, ali modelzi.

66. Maudelnovi loki, Mandelbögen.
67. Bandelzi od voloveh drosha.
68. Dvakrat pezheni loki : Bisfottenbögen.
69. Bandelzi od rakov.
70. Pegni na shebize resanih mandelnov.
71. Prefhutni bandelzi.
72. Masleni bandelzi.
73. Grahovi bandelzi.
74. Rajshovi bandelzi.
75. Sirni bandelzi.
76. Bandelzi ribaniga kruha.

VIII. Mesô v' polivki, al ajmqht.

77. Pifheta s' shpargelni v' seleni polivki.

IX. Postne inu mokrate jedi.

78. Sirni nudli na masli zerti.
79. Poviti rakovi nudli.

80. Rakovi fhtrukli.
81. Mandelnov fhtrukli.
82. Krogloverh, ali Rugelgusf.
83. Dobri krofi.
84. Rajshov fhmarn.
85. Hlebzheki voloveh drosha.
86. Sladke fkorie nudelni.
87. Droshni nudelni.
88. Sirni pezheni nudelni.
89. Pezheni griefovi nudelni.
90. Droshni krofi.
91. Sirni fuhó pezheni nudelni.
92. Savesana potiza s' vinfkim fhadó, ali pudding.

X. Kuhanje ali kôh.

93. Mafleni koh, ali maflenek.
94. Pluzhni kôh.
95. Kuhanje od pezheniga teleta.
96. Kuhanje od beliga kruha.
97. Drugo kuhanje od beliga kruha.
98. Kuhanje od kúten.
99. Narasteno kuhanje od rajsha.
100. Kuhanje od rakov.
101. Jeterno kuhanje.
102. Ledvizkno kuhanje.
103. Jabelzhno kuhanje.
104. Raspeneno kuhanje.
105. Jabelzhno kuhanje, drugazhi.

106. Kuhanje od shuke.
107. Sroviga masla kuhanje.

XI. Pezhene mesne jedi.

108. Jelenovi kofez per repi v' polivki pezhen. Zemmer.
109. Goveje po anglejsko.
110. Skrito mesó ali Mollbrat.
111. Divjázhino hraniti bres jeshi. Wildbret.
112. Visha foknato pezhenko spezhi.
113. Dobra govedja pezhenka.
114. Skrito meso drugazhi.
115. Kravje vime pezhi.
116. Telezhje stegno, ali fhlegel.
117. Kapún, al purman s' austringami nabudlan.
118. Meso od ovz inu jágnet.

XII. Salata.

119. Kútine sa falato.
120. Vifhne sa falato.
121. Lafhka falata.
122. Pomeranzhna falata.
123. Salata froyih jabelk.
124. Kuhane jabelka sa falato.
125. Repunzlova falata.

XIII. Torte.

126. Mandelnova torta.

127. Navk, kako se potrebuje model
inu posoda sa Torte inu sa ku-
hanja.
128. Visha zukreni sneg na torte narediti.
129. Od obodov ali obrozov is pleha sa
Torte.
130. Zherna kruhna torta is zhokolade.
131. Ajdovnikova torta, drugazhi.
132. Torta is bele fkerke.
133. Popezkenki, ali biskoti is torte.
134. Pefkasta torta.
135. Pefkasta, ali kruhna torta drugazhi.
136. Od Zhefhin kuhanje.
137. Hitra torta.
138. Vishnova torta.
139. Torta bres jajz.
140. Grahova torta.
141. Pefna torta.
142. Kastanova torte.

XIV. Ribe.

143. Dufhena, ali dinstana riba.
144. Nadevana fhuka.
145. Karpi v' zherni polivki.
146. Karp v' fardelnim foki.
147. Karp v' polivki, ali v' foki.
148. Pezhena fhuka.
149. Shuka v' hrini.
150. Stokfish s' fhuko nadevan.

151. Shuka v' miselnih.
152. Pezhen Som, inu Sulz.
153. Lifka v' rujavim polivanji.
154. Shuka v' lemonovim foki.
155. Karpi v' saparzi kuhani, to je dempfani.
156. Pezhene Ale.
157. Kuhana Biseni.
158. Stokfish dobro kuhati.
159. Polshi nadevani.
160. Pezhene posterve.
161. Zhepinke, ali shildkrote v' polivki.
162. Turfke shabe v' svojeh zhepinah.

XV. Zukrene pekarije.

163. Mehke preštize.
164. Moknati kolazhi.
165. Bifhkoti, ali popezhenki.

XVI. Sholze, inu vkuhanja, ali v' zukri kuhane fadja.

166. Shpanfka vishnova sholza.
167. Blanc mangé, bela sholza. Blamaghe.
168. Shodò.
169. Pomoranzhna sholza.
170. Sholza ruzhzhiga grosdzha.
171. Lemonova sholza.
172. Bisenovi mehúr raspustiti. Hausenblatter.
173. Vinfka sholza. Weinsulze.

174. Marelzhína sholza.
175. Pomoranzhe v' sholzi troje farbe.
176. Vifhnova sholza.
177. Rudezhe grosdizhe vkuhati.
178. Rudezhih jagod sholza.
179. Vifhne vkuhati. Weichseln einzumachen.
180. Zeplenke v' sholzi.
181. Mlezhnata sholza.
182. Sholza od smetane.
183. Speneni sneg v' mleki.
184. Brefkve v' sholzi.
185. Vkuhane zhefpe, ali zhefplovi falsen.
186. Kutne v' sholzi.
187. Vkuhane marelze.
188. Vkuhano goshovje, ali ferboritke.
Sershepetich.
189. Sok od vifhin.
190. Vkuhane vifhne.
191. Sok od murv.
192. Molinovi, ali malinzovi fok.
193. Alkermesovi fok.
194. Muskatelerjove hrufbke vkuhane.
195. Pomoranzhno zvetje v' zukri hraniti.
196. Marelze v' zukri hraniti.

XVII. Smetane, inu snegovi.

197. Smetana rudezhah jagod.
198. Kafetova smetana.
199. Blanc mangé, bela sholza.

200. Lemónovo mleko.
201. Jajzhniga beláka mleko.
202. Belákovi fuk.
203. Lemonovi fok.
204. Dober sneg. Guter Schnee.
205. Jajzhna pena. Eyserschaum.

XVIII. Smerslina. (Gefrornes.)

206. Navk od smersnénja.

I. Mlezhne smersline.

207. Smerslina s' vanilio.
208. Mlezhna smerslina.
209. Lemónova smerslina.
210. Mandelnova smerslina.
211. Smerslina od brefkuvniga perja.

II. Smersline od sadja.

212. Zhefhnova smerslina.
213. Smerslina od mareliz.
214. Jabelzhna smerslina.
215. Smerslina od kútin.
216. Smerslina rudezhiga grosdizha.
217. Zhefplova smerslina.
218. Goshova smerslina.

XIX. Piazhe.

- 219. Lemonáda.
- 220. Mandelnovo mleko.
- 221. Silipup.
- 222. Sok ruderzhiga grosdizha.
- 223. Piazha namesti kafè.
- 224. Vino od ternúl. *Schlehnwein*.
- 225. Molínovó vino. *Brombeerwein*.
- 226. Limonovo vino.
- 227. Difhavno vino. *Gewürzwein*.
- 228. Bresova voda kakor Šampanško vino.
- 229. Zitron rosolia.
- 230. Rosolia od kútin.
- 231. Vinfki jefih.
- 232. Volovi jefih.

XX. Sadje hraniti, inu klsati. (*Einmachen.*)

- 233. Pomoranzhne lupke v' zukri hraniti.
- 234. Kútine v' zukri hranene.
- 235. Marelje hraniti v' zukri.
- 236. Kútine sa poléti hraniti.
- 237. Suhe artizhóke.
- 238. Spargelne hraniti.
- 239. Kúmare v' jefihi hraniti.
- 240. Grah selen ohraniti.

- 241. Repó hraniti.
- 242. Senof narediti.

XXI. Navk od rasresanja.

- 243. Pezheniga kapúna sresati.
- 244. Rasresanje golobov, inu pishet.
- 245. Rasresanje jerebíz, inu fredneh shivál.
- 246. Rasresanje velikeh peretnín. *Jedervieh*.
- 247. Rasresanje sajza.
- 248. Rasresanje maliga prafza.
- 249. Ribo rasresati.

XXII. Navk vertníné inu selenine v' kúhini prav oberniti.

- 250. Pífheta v' selením fóki.
- 251. Jajza s' selenjam nadevati.
- 252. Mefhana falata, ali smefa.
- 253. Plévnati fir.
- 254. Difhavno vino. *Räuterwein*.
- 255. Selni jefih. *Räuter-Efig*.
- 256. Krebúlzhina shupa.
- 257. Peterfhilova polivka, ali sóf.
- 258. Vkuhani peterfhil, ali falsen od pe-
terfhila.
- 259. Telézhje s' majerónam.
- 260. Telézhji jesik s' majeronam.

261. Golóbi, pifheta v' majeron polivki.
262. Telezhje s' materno difhizo. Thymian.
263. Shalbel s' ribami.
264. Zrėti shalbel. Salvey gebachen.
265. Telezhje s' spinazho.
266. Kolobáse is spinazhe.
267. Spinazhni zmoki. Spinatknödel.
268. Kíflizhna shupa.
269. Golobi s' kíflizo.
270. Spargel s' pifhermi.
271. Nadevane artizhóke.
272. Seleni grah s' artizhokami.
273. Artizhóke sa falato.
274. Artizhoke frove ohraniti.
275. Zvėtni ohravt v' shupi, to je kavlisfor.
276. Golobi v' zvėtnim ohravti.
277. Pifheta s' zvėtnim ohravtam.
278. Zvėtni ohravt sa falato.
279. Brókole kuhati.
280. Shupa s' lasfhkim ohravtam.
281. Salata lasfhkiga ohravta.
282. Ohravt sa sraven jed. Zuspaise von Róhl.
283. Rapunzlova falata.
284. Rapunzel inu pefna falata.
285. Krompir s' siram.
286. Krompirjovi zmoki, ali gnėdli.
287. Peterfhílova falata.
288. Sok od sėlene sa polivke sabelit.
289. Nabudlani, al nadevani zhebul.
290. Zhebulovala falata.

291. Drobnák v' shupi. Schnittlauch.
292. Senof narediti.
293. Drugazhi.
294. She drugazhi.
295. Druga visha, senof suh perpravlen.
296. Kiflo sele prav kuhati.
297. Telezhje herbtne rėbriza, ali karmenadelzi na sele.
298. Pifheta v' masli ozrėti s' peterfhilam.
299. Pifheta v' majeronovim fuki.
300. Telezhje v' polivki s' selenjam.

K' Nro. 166. flifhio nadalaj fhe
tę beſęde :

Potle preſhmi fkusi goſto ruto, deni
biſenoviga mehurja notri, de ſe ſturi
ſholza; ſnaſh tudi zęle frove viſhne
notri v' meſ poſtaviti.

13. IZJAVA

IZJAVA O AVTORSTVU

Podpisana izjavljam, da sem nalogo izdelala sama in le z navedenimi pripomočki ter da so vsa mesta v besedilu, ki druga dela citirajo dobesedno ali jih smiselno povzemajo, jasno označena kot prevzeta mesta z navedbo vira. Zavedam se, da je nasprotno ravnanje kršitev pravice do intelektualne lastnine.

Ljubljana, julij 2016

Podpis:

ERKLÄRUNG

Hiermit erkläre ich, dass ich die Arbeit selbstständig und nur mit den angegebenen Hilfsmitteln angefertigt habe und das alle Stellen, die dem Wortlaut oder dem Sinne nach anderen Werken entnommen sind, durch Angabe der Quelle als Entlehnung kenntlich gemacht worden sind. Ich bin mir bewusst, dass gegenteiliges Handeln einen Verstoß gegen das Recht auf geistiges Eigentum darstellt.

Datum: Juli 2016

Unterschrift:

IZJAVA KANDIDATA / KANDIDATKE

Spodaj podpisani/a _____ izjavljam, da je besedilo diplomskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno, in dovoljujem / ne dovoljujem objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

Datum: julij 2016

Podpis kandidata /kandidatke: